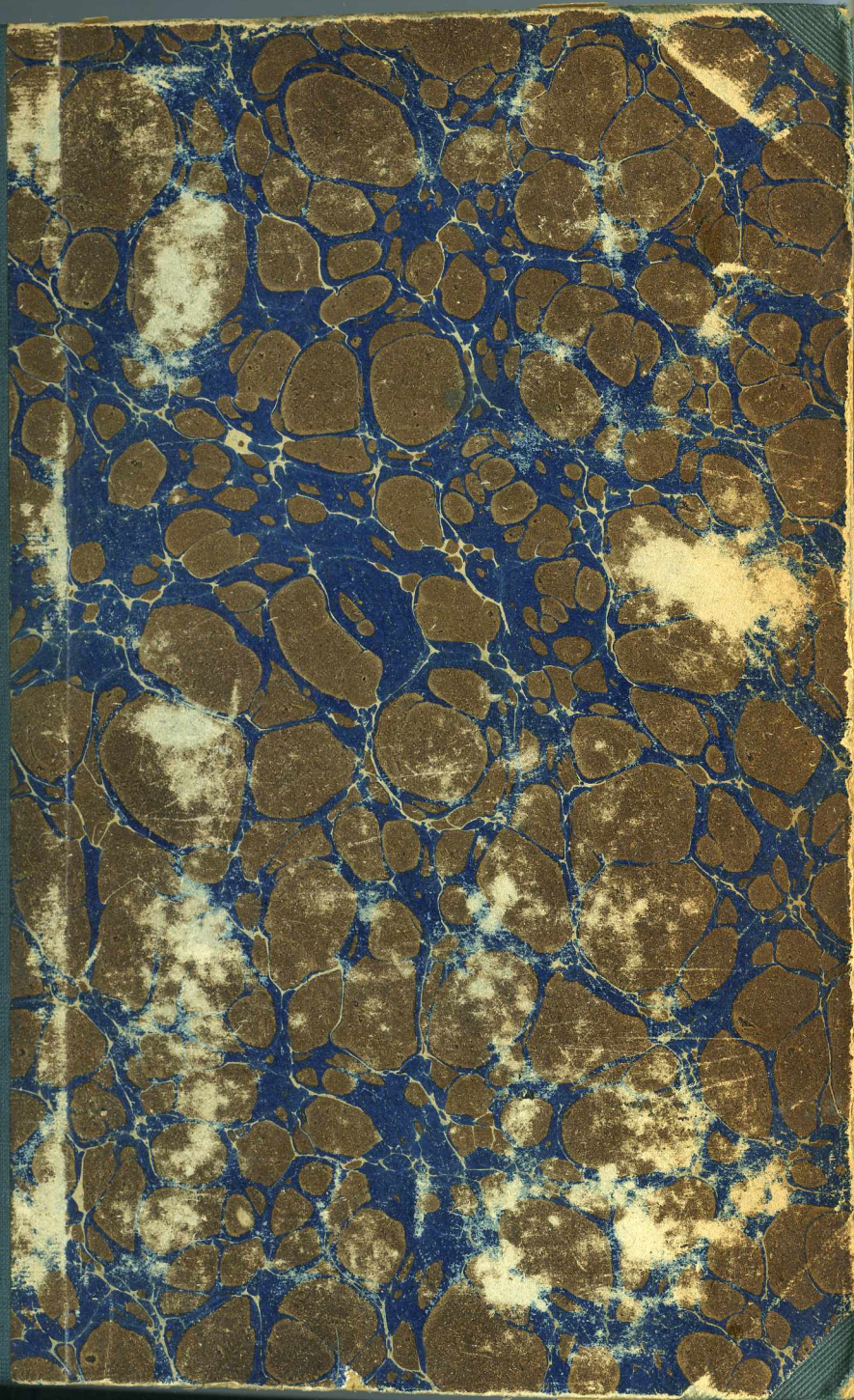

Politikai
répiratok.

109.

108
883

DEÁK.

A KÉPVISELETI ALKOTMÁNY MEGALAPÍTÁSA.

IRTA

V NEDECZKY ISTVÁN.

A fordítás jogát a szerző magának tartja fenn.

3.

BUDAPESTEN 1876.

RUDNYÁNSZKY A. KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.

DEAK.

A KÉPVISELET ALKOTMÁNY MEGALAPÍTÁSA

D^o BALLAGI GÉZA.

A KÉPVISELET ALKOTMÁNY MEGALAPÍTÁSA

RODNYANSKY M. KONYVNYOMTÁR

RODNYANSKY M. KONYVNYOMTÁR

Deák élete és politikai működése megítéléséhez, szíve jóságán és a bölcseségen kívül, — mely mindig mértéke lesz a lángésznek és jellemnek, — helyes kiindulási pontot szolgáltat a közjogi kiegyezés, mely életének zárköve s alkotásának állandó műve marad.

A jogfolytonosság elveért folytatott hosszú és nehéz harcot, — mely e kiegyezést megelőzte, — a törvények tiszteletének, a jog és méltányosság iránti hűségnek és önzetlen ragaszkodásnak ritka példájával teszi emlékeztessé, melynek hatása nem volt elszigetelt, mert a magyar korona országain túl az örökös tartományokat, sőt az egész európai jogéletet szorosán érdekelte.

E jogelvnek az államéleti viszonyokra lett alkalmazása óta, nagyobb viszhangra alig talált

kifejezés Deák amaz egyszerű és igaz szavainál: „Gyakran hallottuk már azt a tant ismételtetni, hogy midőn két szerződő fél közt az egyik meg nem tartja a szerződés pontjait, a másik sem köteles azt megtartani. E tant mi a közjog terén mind elméletileg, mind gyakorlatilag helytelenek tartjuk.“

E hatalmas szó sikere: az 1865. évi császári manifestum lett, mely egyenesen a *pragmatica sanctio* alapjára állott, mi — az ausztriai tartományok is alkotmányos jogokkal ruháztatván fel — az 1849-ben felfüggesztett képviseleti alkotmányt szükségképen felélesztette. E nélkül a parlamenti élet, az államhatalom működésének minden izéhez nem is talál vala utat.

Fő mozzanat volt e két tényező a népképviseleti kormány megalapítására; mert magára a *personalis unióra* külön kiegyezés közöttünk nem is lett volna szükséges. A *personalis unio* meg volt a birodalom országai és tartományai közt szakadatlanul; meg volt 1723 óta különösebben; sőt meg volt akkor is, midőn a magyar korona országainak egy részében a törökkel való barátság helyettesíté a *personalis unio*

szempontjait. Közös veszély közös védelmet tett szükségessé mindenkor. Kikötötték az ország rendei az engedményeket, a melyekre számíthat Magyarország a török elleni védelemben: hogy a király belső tanácsába magyarok is nevezteszenek; a törökkel s másokkal ne köttessék béke a magyarok hozzájárulása nélkül. Minek eleven példája maradt ránk, egyebek közt, a Magyarország törvényes függetlenségét biztosító 1790/1. országgyűlésről, melyen az országbiró (utóbb államminiszter gróf Zichy Károly) a török békekötés ügyében így szóllott: „Ideje, hogy a nemzet jussára vigyázó szemmel tekintsünk. Elébbi példák mutatják nyomát annak, hogy az ország utasítást adjon a részéről küldött követnek; s úgy vélem, hogy ezen céljától az ország rendeinek távozni nem fogok, ha az ő Felsége követével egyenlő hatalommal küldendő magyar követnek utasítását a következő három cikkelybe foglalom:

1. A magyar követ semmi nemü feltételre, mely ő Felsége vagy a nemzet dicsőségével ellenkezne, a békeség szerzés alkalmatosságával rá ne álljon;

2. A magyar korona jussairól semmi szín alatt le ne mondjon;

3. Azon legyen, hogy a melyek által a kereskedés segítettetik, megnyerje.“

Midőn a nő-ág örökösödése először szőnyegre került, a magyar tanácsosok szóba hozták, hogy fejtsék ki bővebben az a viszony, mely Magyarország és ő Felsége többi országai közt fenn áll; ugy szintén, hogy valamennyi örökös ország rendei szerződésileg és szövetség szerint fogadják fel, mivel és mennyivel fognak mind béke, mind háboru idején a Magyarországon levő hadak eltartásához járulni. Erre támaszkodva sürgette a magyar országgyűlés a *pragmatica sanctio* megkötése alkalmával: hogy a szomszéd örökös tartományokkal szerződésekre lépjenek, melyeket az alaptörvényben kell meghatározni. A szomszéd örökös tartományok absolutismus alatt lévén III. Károly ő Felsége magának tartotta fenn, hogy gondoskodik Magyarország biztonlétéről; azt azonban meg nem engedheti, hogy az örökös tartományok, mint valamely szövetség független tagjai egy-

mással szerződéseket kössenek s a kölcsönös védelemre a költségeket megszavazzák.

Százhuszonöt év múlva erre is kínálkozott alkalom; de félre ismertük igazi szövetségünket, mint félre ismertük egymás erejét. 1848-ban sem került el a mélyebben látók figyelmét: „az örökös tartományokkal való érdek találkozás kiegyenlítésének szüksége, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett örömet is nyújtottunk volna segédkezet.“ Ez volt, legalább az első pillanatokban, az uralkodó nézet a pozsonyi országgyűlésen. Maga a hangadó férfi a közös diplomatiái költségeknek, a közös katonai testületek költségeinek aránylag reánk eső részéről szólott. Mindenesetre egy új térvála ez, melyre hogy a magyar törvényhozás határozottabban rá nem lépett, rá nem léphe-tett: bővebben kifejti az ausztriai miniszterium augusztusi hirhedt emlékirata, melyben a régi-nél szorosabb egységesítést, erőhatalommal is szándék vala megkísérteni. Ezt a keserű poharat ki kelle előbb ürítenie mind a két félnek, mielőtt a képviseleti alkotmányt, közjogi

összeköttesünkben is megállapíthattuk.

Ha tehát szerény művemet a magyar és ausztriai képviselők házának ajánlani bátorkodom, van ebben a visszaemlékezésnek, de van része a vigasztalásnak is. A nagy ügy, melynek diadali próbája még előttünk van, s a nagy ember, kinek emléke és szelleme már mögöttünk áll: mentségemül szolgáljak.

Valóban Deák közjogi műve, — Isten és ő Felsege után az önök műve; kik akkor is támogatták igyekezetét, midőn vérmes remény, vagy külföldi hiu számítások önöket tévutra vezethették volna. Tántoríthatlan hűségök jele ez az uralkodó iránt, ki teljesen át volt hatva a népképviselési alkotmány szellemétől és jövő sikerétől. E tekintetben csak a nagy Orániai (III. Vilmos) hasonlítható hozzá, ki akkor is tudott engedni, mikor fejedelmi jogaira nézve, az neki a legnehezebben eshetett. Ha a dolog nem mindenben ütött ki az ő nemes intenciói szerint, ne kívánják egészen azoknak betudni, kiknek erkölcsét ő Felsege sem teremthette, velők csodát még ő sem mivelhetett.

Önöknek kell ismerniök legjobban az okokat, melyek a kiegyezést létre hozták, hogy méltatlankodással utasítsanak vissza minden kísérletet, mely annak létfentartó alapjait kölcsönösen megrendithetné.

A nagy alkalmu idők már most is intenek erre, melyekben e népies szövetség kitüntetheti minden erejét; csak önök tartsák fenn a két állam közt, a politikán, méltányosságon és egymás megbecsülésén alapuló, rendithetlen egyetértést.

Budapesten, szeptember 1876.

A szerző.

A MAGYAR ÉS AUSZTRIAI KÉPVISELŐK HÁZÁNAK.

REPUBLIC OF INDONESIA

A ráktermő Zala kies völgyében fekszik Kehida; régi fészek, még az Árpádok korából; közel járok az ősi fészek alapítási idejéhez, ha azt mondom, hogy egy-két évvel fiatalabb, mint az arany bullának, Béla király és fiai nevében 1267. harmad izben történt megerősítése.

Minő szellem leng ez erdő és szőlő koszoruzta halmok felől; honnan a Zalánfőnél eredő folyó, harsogó morajjal hömpölyög odább a Balatonba? minő szellem az ősi fészekből? mely abban az időben, hová gondolatom száll még Deák birtok volt. Itt zendültek meg a XVII. század egyetlen magyar statusfériának szavai: „Kebledre dőlök hazám, s elmondom, hogy el kell veszned még akkor is, ha mástól várod a segédet, nem magadtól; elmondom hogy Isten is csak úgy segít, ha meg vívsz a veszedelemmel, s még az oltár kenyereit is feláldozod a szent ügynek.“

Ha megmutatják az utasnak a kehidai kastély udvarán ama háromszögű épületet, hol a török ellen, a tuladunai, horvát és szlapon megyék egykor partialis országgyűlést tartottak: tudni fogja, hová czélozzanak Zrinyinek — ama lélekteljes szavai, melyeket két száz év visszhangja kiált be a Zala-völgy rekettyés öbleibe; tudni fogja, hogy itt olyan emberek éltek, kikre a nemzet hallgatott, kik egy napon dicsőségesen rendelkeztek sorsa felett és az utánna való napon szinte eltűntek a tömeg között.

Telepedjünk csak a kastély ormánál amaz örök emlékezetű szederfa közelébe, melynek két férfiú van most árnya alatt. Az a ki áll, egyenes tartásu, kemény bajuszu, mely insurgenskori emlék, bizonyos fensőséget ad nyílt tekintetének. „Specificus magyar nemes alak, esendes komolyságu, próbát állott karakterü férfi, épen az, ki a mult országgyűlésen (1830-ki) az udvartól önként ajánlott tanácsosi czímet el nem fogadá. A Verböczy által kijegyzett nátio embere, ki kedvező pillanatot a néptömegre sem vet. Arczában van valami Himfyhez hasonló, van valami a mi költőt sejdített.“ Így rajzolja

őt Kölcsey. Minden magyar olvasó rá fog ismerni e rajz után, hogy Zalamegye alispánja: Deák Antal áll előttünk.

A gyermek is kitalálná, ki az a másik, tiszta piros arczu férfiú a szederfa alatt, ki fekete bőrös karszékben ül; tajték pipájából bodor füstököt ereget, melyeken mint valami felhőn át látszik bozontos sűrű szemölde; a másiknál mintegy tizennégy évvel fiatalabb, izmos vállas alak, szemei tele tüzzel, erélylyel és szelidséggel. A gyermek szeme azért akadna meg rajta, hogy miért oly komor most, különben jóságos tekintete. Az idegennek meg föl se tűnnék a bűnnek vagy borúnak e röppenő árnya a kedves arczon, inkább azon akadna fenn: hogy nem sárgúl meg az a hó-fehér mellény, attól a bodros pipa-füsttől; pedig hát most az egyszer, csakugyan égett valami a „Ferencz ur“ mellénye alatt, mert Deák Ferencz az, ki ott a szederfa alatt ül.

A Deák-család, ez idő szerint négy tagból állott: az említetteken kívül még két nővérből, Joséfa és Klára néniből, mind a ketten idősebbek Ferencz urnál. Osztatlan állapotban voltak

és maradtak azután is, hogy a leányok férjhez mentek; még mikor Joséfa (Kiss Józsefné) halálával, örököseinek ki kellett volna is szakítani a birtokból az $\frac{1}{3}$ részt; minthogy akkor már, Antal ur sem élt többé. A mintegy 2500 holdnyi kehidai és sójtöri birtokon, a gazdálkodást Antal ur vitte. Csak később volt az, és akkor is kivételesen, hogy ezt a gondot Ferenczcel megosztotta, mikor vagy Pozsonyban járt az országgyűlésen, vagy az alispáni bokros teendőkkel volt elfoglalva, vagy éppen Balaton-Füredre rándult, mint mondani szokta, magát kiöblíteni. Ferencz ur ilyenkor boldog volt; boldog mint egy Cincinnatus, ki az eke szarvát tartja s kalap alól tekint a rétöntöző felhőkre, a széna-boglyákra, vagy a sárga keresztekre. Mulatságosabbat nem is lehet annál képzelni, mint mikor így Ferencz ur vitte a gazdaságot: „Száz három forintot s egy aranyat ígér a zsidó a gyapjuért, oda adjam-e?“ írta Antal bátyjának, vagy Pozsonyba, vagy Füredre. Antal ur, ki akkor-tájban a magas politika szövevényes mesterségét üzte, vagy a hivatal fáradalmaiktól magát kipihente: státustudományi tekintélyvel

hivatkozott a „non interventio“ elvére s tréfásan írta Ferencz öcsésének: „nem avatkozom bele, most te vagy a gazda, cselekedjél belátásod szerint.“ De Ferencz ur sem felejtkezett el a „kölesönt vissza adni.“ Mikor már a diaetán nagy tekintélyű férfit lett maga is, s a jó Antal a gazdaságban egyedül maradt, s mondá vagy írta öcsésének: „három forint egy köből ára, ugy kérik, oda adjam-e?“ Ferencz ur válaszóla: „Te vagy a gazda, tied a háztartás gondja, ugy téssz a mint jónak látod“ s veté utánna szeretet-teljes kedélylyel: „vicem pro vice, reddo tibi bone vicine“, mert hát a latin nyelv volt akkor a köznyelv.

És meg kell adni Antal urnak — s ez elismerést Ferencz öcsese sem tagadta meg tőle soha — hogy kitűnő gazda volt, szigoru rendet tartott. A két nővérnek, férjhezmenetelök után, a birtok jövedelméhez mért arányos részt, vagy kikötött haszonbért — minthogy a birtok a forradalom utáni eladatásaig együtt maradt — pontosan fizette s a jószágon öröklött terheket majd mind egy szálíg tisztázta.

A nevelés legelső benyomásait, az édes

anya ölében és csókjaitól vesszük. Ott szenderegnek gondolataink, előítéleteink, szokásaink első szikrái. A keserű végzet, megtagadta Deák Ferencztől a szülői szeretet e földi üdvösségét: világra jötte, az anya életébe került; az anya halála nemsokára magával szólította az apát is. A női gyöngédség s egy lovagias jellem szállottak együtt a sirba.

Ferenczet, Klára nénje nevelte — minthogy az idősb nővér Joséfa, korán férjhez ment — Antal bátyja pedig neveltette. A milyen világba termett, gyakorlati ember volt Antal bátya, oly áldott egy teremtés Klára néni. Ha Istenen kívül még valaki formálta Deák Ferencz eszét és szívét: úgy Antal bátya és Klára néni formálták azt; a világ tán soh'se látta mássát annak a szeretetnek, melylyel e testvérek egymás iránt viseltettek. Régi patriárchalis viszony volt ez, a milyen patriarchalis volt egész lényök is, jámbor, őszinte és igaz.

Jóságos, csoda egy lélek volt Klára néni, nem csak mint testvér, hanem mint nő is. Nyílt házat vittek Deákék, s annak Klára néni volt a lelke mindaddig, míg Tarányi József nőül nem

vette; ki most is jó emlékezetben áll a veszprémi káptalannál, hol fiatalabb éveiben director volt; neve pedig örökre összekötte lesz Pusztaszent-László nevével, hol — míg egészséges maradt — a nyarat szokta volt tölteni a „Haza bölcse.“ Maga Tarányi is érdemteljes ember volt; szenvedélylyel viselt minden hivatalt, melylyel fizetés nem járt, különösen az urbéri szabályozásoknál; akár milyen rossz ut volt, Göcsejből a megye széleig elment egy jó urbéri egyezségért, melynek szivéből örült, ha sikerült megkötnie. 1848-ban — midőn a fiatalabb megyei tisztikar, honvédnek csapott fel — néhány hónapig alispán volt, és Zala megye nemesi pénztárát, a forradalom után megmentette, mikor a katonai kormánylyal szemben, személyes szabadságát is kockáztatta. Szintoly jó emlékezetben áll a földművelőknél, mint a két Deák: atyjok volt ezelőtt is, mikor még jobbágyok voltak.

De mivel most Kehidán vagyunk, tekintsünk inkább a Deák Ferencz szobáiba. Ferencz ur mint leendő, oppositionális nagy ember, az épület balszárnyát választotta magának — vagy

mivel bátyja az ur a háznál — a bal szárnya jutott neki, mely amaz emlékezetes szederfára szolgált.

A Ferencz ur lakosztálya: két nagy szobából állott. A hálósobájának a disze: Kölcsey és Wesselényi arczképe volt; ezenkívül egy tömérdek könyvtár és íróasztal tette a butorzat legelőkelőbb részét. Ilyen volt a fiatal Deák Ferencz irodalmi izlése és politikai iskolája, legalább a mennyire azt, ama két képből következtethetni. A másik szoba a kandalló-szoba volt. Nyájas olvasó, mielőtt ahoz a nagy almáriumhoz mennél, mely körül van rakva, egy sereg, régibbnél-régibb, és ezüstsínél ezüstebb kupaku tajték-pipákkal: kérlek, állapodjál meg velem e kandalló előtt. Nem sok ilyen nevezetes tűzhely van Magyarországon.

Ez az a kandalló, a melyben Klára néni akkor csinálta a legnagyobb tüzet, hogy a kehidai birtok eladatott. A história e tény, t. i. a birtok eladását úgy jegyezte fel, mint a „legnagyobb magyar“ politikai számítását: „Deáknak Pestre kell mennie, hogy a meghasonlott nemzetet és az uralkodóházat kibékéltesse.“ Széchenyi sorsa, ki a nemzeti mozgalmat meg-

indította: tragikai, mint annyi dicsőé a magyar legujabb történetében. Deáknak, ki a történetet választotta mesterül a törvényekhez,— megadattott, hogy a sikertelen nemzeti harczot, a politikai kiegyezéssel befejezze. Nem csoda, ha a hagyomány összekötő pontokat keres, a két férfiú pályájának legalább végfordulata között; kiknek szerencse lesz vala a hazára nézve, együtt haladniok. Széchenyi, ki az igazat úgy fogta fel, mint az emberi tapasztalatok összegét és Deák, mint erkölcsi törvényt: így találkoznak össze a haza omladékai fölött.

Mi a komoly, mi nem, e politikai hagyományban: a néphit ellen volna azt bolygatni. Tény, hogy a gróf Széchenyi István Szent-Györgyvári tisztje kopogtatott be először Deáknál, a kehidai birtok miatt. De azt a másik ténnyt is fel kell jegyezni a históriának, hogy a birtokon már terhek voltak, melyek tisztázása nélkül, Kehida eladásánál, nem lehetett volna a 600 arany vitalitiumot kikötni, melyet Széchenyi és Széchenyi örökösei, Deáknak fizettek.

Klára néni t. i. Tarányiné korában is csak az a jószívü teremtés volt, mint mikor még a

testvéri háznál lakott. Nem csak hogy egy-egy kis adomány készen állott nála mindig a szegények és szűkölködők számára, de maga jó módban lévén, felettébb tudta becsülni Ferencz urban is a vendégszeretetet, meg azt, hogy igen tartózkodó volt a legcsekélyebb dolgot is elfogadni; míg másfelül, nagyon szeretett adni; mindvégig abban a hitben élvén, hogy az önzetlenség őriz meg a legtöbb csalódástól. — Egy szóval Klára néni, soha sem vette fel Ferencz urtól, a kehidai birtok jövedelméből neki eső részfizetést; megelégedett a contractussal.

Deák Ferenczre nézve a kehidai birtok eladása, csak vitalitium kikötése mellett történhetett; minthogy az életfentartási kérdés volt. Semmi sem mutatja annyira nemes szívét, mint hogy ekkor is azon busult, mi tevők lesznek a rokonok, kikre a birtok nézne, ha el nem adná. Egy ily töprengő órájában nyitott be hozzá Klára néni: „a mivel nekünk tartozol édes öcsém, azzal bizony egy cseppet se törődjél; részemről én azon aggódom, hogy birtok nélkül lehetetlenné válik, politicalag is szerepelned“ mondá az ő szokott, szeretetreméltó nyá-

jasságával, kihuzva zsebéből egy összehajtogatott papirost, melyet nagy hirtelenséggel dobott a kandalló tűzébe: huszonötezer forintról szóló kötvény volt. E nagylelkű tett nélkül, soha sem lesz Deák Ferenczből Magyarország pacificátora!

Hanem ez csak azután történt, mikor azokról a tajték-pipákról, meg abból az almáriomból, melyen — nyájas olvasó! — most a tajtékpipák állanak: le- és kikopott volt minden ezüst; mert 1848-ban Deák Ferencz, minden ezüstjét, a haza oltárára felajánlotta; meg abból a „háromszögű“ nevezetes épületből is elkerült minden kancza, honvéd „fuhrwéser“ lónak.

Annak a históriai szederfának is sokszor sárgult meg és hullott el addig a levele; sokat hallott, látott és ért meg, míg emlékeztető jelül maradt: hogy Deáknak egykor, milyen kedves pihenő helye vala. Ez alatt a szederfa alatt ült akkor is, mikor az 183²/₆-ki diaetáról megtérve, Antal bátyja egy verset adott át neki, mely a „Tavaszhoz“ volt czimezve. Megfelelt-e a költemény Kölcsey sejdítésének, arról nem szól az irodalom története; de hisz az Antal ur czélja nem is ez volt. Deák Ferencz sokáig, és nagy

kegyelettel tartogatta e verset, míg végre, egy „nagylelkű perczben“ a Klára néni kötvényének sorsára került.

Antal és Ferencz ur közt, mód nélküli volt az egyetértés, mely az érzelmeken kívül, a vélemény árnyalataira is kiterjedt; úgy értvén a „véleményt,“ a hogy azt Deák Ferencz szokta volt érteni, t. i. mint a tudás és meggyőződés gyümölcsét. Ők egymással soha nem vitatkoztak; legalább nyilvánosan nem hallotta azt senki. Egyszer azonban mégis megtörtént, hogy épen a megye teremében, egy véleményen ne legyenek. Ebből kemény összetűzés keletkezett, de a mely az igazság érdekében el nem maradhatott.

Zala vármegyének volt egy régi statutuma, mely szerint a pásztor embernek lovat tartani tiltva volt. E statutum idővel magában elmosódott s fel se tűnt, hogy egy-egy pásztor, háttas lovat is tart; a megye legalább nem látszott róla tudomást venni. Egyszer valami rablás alkalmával, egy pásztor is gyanuba keveredik, ki a rablás idején és tetthelyén, oly messze földre a maga tanyájától, csak lóháton kalandozhatott. Ezzel fel vala vetve a régi statutum kérdése: a

pásztorok lótartási engedélye. Antal ur mint a megye alispánja, sürgette a statutum érvényre emelését. Ferencz ellenben, semmikép sem tartotta igazságosnak, hogy egy egész nép-osztályt büntessenek azért, mert közte egy-egy rossz ember is akad. A fentartandó alispányi tekintély, meg annak szokatlansága, hogy Ferencz neki nyilvánosan ellent mond, nagy tűzbe hozta és heves vitába keverte Antal urat. Ferencz ur viszont azt vette zokon, hogy a tekintély súlyával akarják az igazságot elnyomni. A hév, mellyel szólottak, mind a kettőjük ékes szólását emelte; a megye közönsége elragadtatással hallgatta a remek okoskodást. Harsány „éljenek” követték Antal szavait; még harsányabbak a Ferenczéit. Minthogy azonban a régi statutum soha eltörölve nem volt; minthogy Antal alispány, Ferencz meg még fiatal ember: végre is az alispáni vélemény szerint dönt el a kérdés, a pásztorokat eltiltották a lótartástól.

Midőn az ülésnek vége volt s a tereméből a megye közönsége oszolni kezdett, mindnyája szerencsét kívánt Ferencz urnak, s ékes szólását és logicáját magasztalta. Deák, kedvetlenül uta-

sította el magától, a szerinte méltatlan dicséreteket, mert — ugymond — ha előadása igaz volt és helyes, miért nem pártolták indítványát; vagy ha indítványát nem pártolhatták, miért éljeneztek, s most hiába miért magasztalják?

E jelenet után találjuk, a két testvért a szederfa alatt. Ferencz urnak szokása vala, hogy bevégzett tényekre vissza nem tért. Most még is a felett töprenkedett: hát ha megsértette a testvéri egyetértő szeretetet; hát ha a követet bántotta meg (Antal ur épen Pozsonyból jött haza; mi szokása lett későbbben Ferencz urnak is, hogy a diaetáról, haza-haza tekintett); hátha logicája hagyta cserben, mert különbséget kellett volna tennie pásztor és pásztor ember közt; más a csikós, más a kerülő; más a gulya, meg a nyáj; nem mindenikhez való a paripa sat.

„Nagyon elhagytam magamat ragadtatni szó-lalt fel hosszas hallgatás után Antal ur, ki mosolyogva nézett öcsésére, hanem majd akadsz te még mesteredre, mert gondom lesz rá, hogy legyenek mestereid“ veté utánna a titkos öröme-nek látható jelével.

Ferencz ur folyvást hallgatott; csak jobb-

jával morzsolta erősen a bőrös karszék karfáját; mi később is szokása vala — úgy, hogy a forradalom után egészen elkopott ennek a kedves székének jobb felől eső karfája. Ebben üldögelve furt-faragott; először agyagból, azután fapaplóból, majd kemény fából, jobban-jobban sikerült faragványokat, melyekből nem egy szép példány maradt fenn barátai birtokában. A különbség csak az volt, hogy tájtékpipa helyett, a soha ki nem alvó cabános volt most a szájában s olajszin kabátja alól letette a fehér melényt.

Ebben a karszékben ült akkor is, midőn Zala megye Rendei, az 1848-ki mozgalom megindulásakor, küldöttségileg ajánlották fel neki a képviselőséget; „Te vagy a mi Hunyady Jánosunk — mondák — a hazát csak te mentheted meg.“ Jól van, jól — válaszolt a szónokot félbe szakítva — tudom mit akartok, elmegyek. Már a martiusi napokban elküldte hozzá maga a diaeta a meghívót: „szükségünk van reád, bizton várjuk megjelenésedet.“ S midőn ez alkalommal, némely nemzetőrök zavargását feddőleg, némi bus-komorsággal, Pozsonyban elő-

szőr felszólalt: „jobb visszatérnünk kertünk fájának árnyéka alá“ — ez az ő kedves szederfája fordult meg elméjében, mely alatt vette, tizenkét évvel az előtt a hírt — midőn először tért vissza Pozsonyból Kehidára, — hogy Zalamegye, alapítványt tett nevére, melyből ma is szejény sorsu gyermekek neveltetnek.

Sokszor pihent a kedves fa lombjain szelid tekintete, bár hó és zuzmara lepte; mint akkor is, midőn Windischgraetz táborából, s a sikertelen béke-követségéből megtérve. Kehidán mintegy internáltatott. Ennek a fának érzéketlen lombjai, azt susogták mindég érzékeny lelkébe: „majd akadsz te még mesterdre“!

Mit értett a jeles bátya e laconicus kifejezés alatt s mi nemes boszu sugalhatta azt szívébe; a történet följegyezte: „küldök én nektek — mondá Deák Antal, az 183²/₆-ik pozsonyi diáétán — magam helyett egy fiatal embert, a kinek a kis ujjában több ész van, mint egészen véve magamban.“

Magyarország politikai története a közlebbi félszázad alatt, számos nagy alakot mutat fel, kik indítói voltak a változásoknak, melyek Szent István koronája és az Ausztriai birodalom sorsa felett határoztak. Közöttük egy sem volt erre Deáknál határozóbb s egyik sem végzet-szerűbb befolyással mint Kossuth.

Vétek volna az Isteni gondviselés ellen, vétek amaz államférfiak nagy elméje, hűsége és nemes törekvése ellen, kinek-kinek a nemzeti nagy munkából, a maga részét ki nem juttatni; vagy a bal sikerért kárhoztatni őket ott is, ahol az a nemzetnek fájna; a hol annak nem okai. A szerencsést a siker teszi nagygyá ezen a világon, de szabad a szerencsétlennek a maga nagyságát, a felelőség terhében találni.

Ellenállhatlan tűzzel küzdött egyik a magyar nyelv és nemzetiség ügyében; országháborítónak mondották, hogy az aristocraticus előítéleteket

megtámadni merte, s bátor harcokat kezdett a kiváltságok ellen. Jött utánna egy másik, a ki magát tanitványának nevezé, s kinek polemicus lángesze és prófétai ihlete a „Hiteltől“ a „Kelet népe“-ig s a „Kelet népétől“ a „Blick-ig“ válogatás nélkül támadott meg magyar és ausztriai hangadó köröket, hogy sikerrel hathasson nemzete kifejlésére. Jött a harmadik, ki felállítá az elvet, hogy minden alkotmánynak, mint a hitvallásnak, főczélja a tartósság; hogy tartósság nélkül nincs békes állapot, mi a társaság rendeltetése, s előbb arról akart meggyőzettetni, vajjon a sarkalatos törvények megbontása nélkül, a szükséges javítások csak ugyan lehetetlenek? A vas báró, ki az uniót képviselte, majd a nyilvánosság és szólás szabadság „polgári halottja“, ki gyanuban állt, hogy a francia és belga liberálisokkal, a nagy Lafayettel levelez. Ismét a ki természeti tehetségei és bámulatos erélyével a főhatalomra jutott, melyen egy lényegében forradalmi jellemnek, political lehetetlenség volt megállani. Nyomában a tiszta népképviselő ember, ki összekötő pontokat keres municipium és parlamenti kormány között, s kinek tana, az el-

bukás után kel föl diadallal. Vagy a ki már a hajótörésben, az eltaposott, kigúnyolt legitimitás remény horgonyán, alétan a mentő révbe talál: Nagy Pál, Széchenyi, Dessewffy, Wesselényi, Kossuth, Szalay, Eötvös, mily tanuság-teljes példák az utódoknak, mily gazdag tárgy, lélektani eredményekre jutni: a nyilvános élet próbáiban, a magyar faj kifejlése felől táplált nagy tervekben, a merész utak, szélső eszközök, és keserü csalódásokban!

Mert Deák sem jelent meg úgy, mint üstökös magános pályán. Egy sereg nagy alak előzi meg, kiktől az eredményt elvitatja, vagy a kik osztoznak dicsőségében. S itt csak az államférfiak néhányát említettem, de említhetném a hősokeket, kiknek lelki ereje, vagy tragicus sorsa vetekedve emeli nemzetünk iránt, a részvét és rokonszenv nagyságát.

„Deák szerencsés ember volt — írja nagy ellenfele, midőn ravatalára cyprus lombot küldött — hogy neki alkalma nyílt republicanus érényt monarchiában revelalni. Ha becsületes ember irigyelhetne valamit, ezt a szerencsét irigyelhetné. Oly ritkán nyílik ily alkalom. De mi

büszkék lehetünk rá, hogy e romlott korban fajunknak jutott e manifestatio dicsősége; a democraticus elvnek e diadala, mely koronás főeknek is imponál.“

Szép elismerés, noha egy csomó vád tövissei közt érkezik, mit nem lehet szó nélkül hagyni, annak sem, ki nem tud egy virágot e koszorúhoz illeszteni, egy töviset az utból felvenni. Még is ha Kossuth, a nemzeti gyászáért el tud magáról minden felelősséget hárítani: övé a nagyság s mienk a vád, sulyja, hogy Deák közjogi alkotása hézagoss; de ha a felelőség egy részét el nem tudja a multakért magáról hárítani, úgy a multnak is van abban része, félő, a legnagyobb része, hogy a kiegyezési mű hézagoss. Az 1848-kí védelmi harcokban is lehet vala az önmegtagadó republicánus erényt gyakorolni, azzal a szilárd-sággal, bölcseséggel és türelemmel, a hogy azt Deák akkor is, és a mostani kiegyezéskor gyakorolta.

Igaztalan volnék a nemzet nagy erőfeszítése iránt, ha én is vádképen akarnám ezt felhozni: de éppen mivel az egész politikai küzdelmet méltatni feladatom, nem hagyhatom említés nél-

kül. a szereplőknek sem erényeit, sem tévedéseit. Nyitva a gondolkodó előtt a pálya, nem lehet vala-e a küzdelmet belső harc nélkül megoldásra vinni, hogy a külső beavatkozást legalább elkerüljük. Ez az európai egyensúlytól, tehát nem egészen a magunk számításától függött. Tőlünk függött azonban, hogy a helyzetet alaposabban ismerjük, barátainkat megnyerni, s az örvényt kikerülni tudjuk.

Mi volt a magyar politikai küzdelem iránya és ki volt annak elevenítő lelke midőn Széchenyi fellépett? Megfelel erre maga azon férfiú, a kit a nagy reformátor mesterének vallott. Felsőbüki Nagy Pál emlékezetének ünneplése alkalmával 1874. jan. 26-án a magyar tudományos akadémiában, gróf Széchenyi Istvánhoz intézett, eredeti levele*) olvastatott fel a nemes férfiúnak. Ha a felolvasó és emlék beszédet tartó Tóth Lőrincz meg nem jegyezte volna is, hogy politikai pályájáról s eljárásának vezér eszméiről ad ebben számot a veterán államférfi: magunktól eljutnánk a következtetésre, hogy az a tüzelék, kihez a század elején I. Napoleon saját-

*) A Függelékben.

kezü levelet irt, fajáért szintoly lánggal égett, mint az a kit Kossuth elnevezése után a „legnagyobb magyarnak“ szoktunk mondani.

Nagy Pál nyilvános pályáját nem lehet a nélkül méltatni, hogy Széchenyi eljárását s a hires „modort,“ a melyre annyi sulyt fektetett, közelebbről, s hogy ugy mondjam: ab origine ne ismerjük. Ha mindjárt a „véletlen“ játéka lett volna is, hogy Széchenyi a nagy reformator, 1825. nov. 3-án Nagy Pál felrázó szavainak szikráinál gyujtotta meg a prometheusi tüzet, melylyel a magyar nyelv kicsínosítására, első politikai fellépésével, a magyar tudományos academiát megalapította: még akkor is több figyelemre méltó az idéztem levél, mint a meny nyiben publicistáink által részesitetett. Egy önérzetében elkeserített államférfi mély meggyőződését visszatükröző irat az, ki midőn politikájának vezéreszméit adja elé, magát legyőzotve a miatt nem hitte, hogy törekvéseit tulszárnyalta az ellenzék merészebb töredéke. Valóban Nagy Pál tactikai vezéreszméi, sem azután, sem azóta nem vesztették el értéküket. Ma csak ugy féltjük, csak ugy kell félteni nemzetiségünket,

mint harminczhat évvel ezelőtt; közjogi összeköttetésünknel fogva szintoly igazság a tulzók szélsőségétől őrizkednünk, hogy más ajku körökben, nemzetiségünk iránti buzgóságunkat elválási hajlamnak ne kereszteljék; ma is csak oly óvatosságra van szükségünk a reform-kérdések megoldásánál, és mindazon politikai és népgazdasági miveleteknél, melyek állami létünk megszilárdulását czélozzák; ma is csak ugy levelenként szedhetjük az árticsókát és borostyánt; ma is sokkal értékesebb nemzetiségünk megszilárdulása az alkotmány fentartásánál (noha hitem szerint mind Nagy Pál, mind Széchenyi, mind Kossuth abban tévedtek, hogy a kettőt egynek nem vették) ma is csak ugy ránk illik annak apostrofálása: „halkal, szelidebb módokkal kedves tanítványom,“ mert most is csak „némely politicával lehet győzni.“

Hogy az utolsó négy szó, Széchenyi híressé vált „modorát“ vagy tacticáját is magában foglalja: ki merné ezt tagadni. A rokonság mindenestre szembeszökő Nagy Pál „vezéreszméi“ és Széchenyi eljárása között.

Nem tarthatom sem Széchenyi vallomását,

melylyel Nagy Pált „mesterének“ ismeri, sem Nagy Pál levelét, melyet political testamentomnak szeretek tekinteni, egyszerű udvarlásnak, noha tudom, hogy nagylelkű emberek mindig megszoktak valamit tartani a régi szivességből. A maga korában eléggé nem ismert, vagy sokszor félreismert két nagy lángész közt sem akarok, feladatomon kívül eső, párhuzamot vonni. Nem is tehetném ezt némieik igazolása nélkül, melylyel bizonyítani szándékom fennebbi állításomat, hogy nem találták el a magyar nemzetiség nyitját mindig azok sem, a kik arra a legnagyobb sulyt fektették, midőn azt a régi constitutiótól merőben különválaszthatónak tartották.

Felesleges talán magamat a vád ellen védeni, mintha a régít az új rovására magasztalnám; de 1867-ki kiegyezésünket sem más alapon, mint a hagyományos Corpus jurissal vívtuk ki; sőt 1848-ban is meg volt mondva, hogy a felelős ministerium nem vadonat új intézmény a magyar alkotmányban. Jól tudom, hogy a political kiegyezést magával a törvénykönyvvel ki nem vívhattuk volna; hogy ahhoz ama fel-

iratok sem voltak elegendők, melyeknek aranykötésben kellene a két törvényhozás asztalán állani: de Ő Felsége részéről Magyarország minden törvényes jogának elismerésén kívül, ahhoz a külső viszonyok, és olyan nagy ész és ki-mondhatlan kevés önszeretet kívántatott, mely a hol együvé kerül, egyeztető lelket szül, s melyre a nemzet szivesen hallgat; mint 1848-ban is a fel nem tartóztatható eseményeken kívül szükséges volt, hogy az idővel lépést tudjunk tartani, azt meg se előzzük, de attól el se maradjunk. Megtartottuk-e ezt a mértéket: arról az idő próbája szólott; de ha vezérférfainknak igazságot akarunk szolgáltatni, azon a téren hagyjuk meg mindeniket, a melyen működtek.

1848 előtt oly élénk volt az előszeretet a megye-rendszer iránt, hogy általános vala a vélemény, miszerint a nemzet, a municipiumokkal együtt él vagy bukik. A helyhatósági élet t. i. 1823-ban szokatlan erőt fejtven ki a passiv ellenállásban, az alkotmányos jogára méltán féltékeny nemzet, politicalai tant épített a vis inertiaere. Ha a constitutionalis bölcsesség eredménye a megyerendszer lett volna, bizonyosan

megirigyli azt tőlünk Európa. Igen is, táborhelye volt az, az olcsó közigazgatásnak, az önkormányzatnak s ottan-ottan a kormány törvénytelen tettei ellen való resistenciának, de nem maga az alkotmány. Még a híres államcancellár Metternich herczeg is értette a megyei önkormányzat amaz előnyét, a mennyiben ránk maradt ez a nyilatkozata: „Mit der ungarischen Constitution wäre man schon längst fertig, wenn nur diese verflucht billige Municipal-Administration nicht wäre.“

A megye mint önkormányzat, csak egy becses része volt az alkotmánynak, mely kevés költséggel járt, nem úgy mint az örökös tartományokban létező ágas-bogas bürokrácia. Fő jelentősége pedig abban állott, hogy az egész megyei közigazgatás és bíraskodás a „politikai nemzet“ kezében volt, a törvényhozásba befolyt, a törvényhozástól külön vált kormány hatóságát, bizalmatlansággal fogadhatta, és ellensúlyozta, statutarius jogával élt, a törvényhozás körébe léphetett, igényelvén, hogy a királyi propositiót vele, előleg közöljék. E megyei széles autonomia mintegy corollariuma volt a sérelmi or-

szágyüléseknek, s a törvényhozásból mintegy kiküszöbölt kormánynak, mely szintoly patriarchalis szellemű volt a nemzet, mint a nemesség a föld népe irányában. Az első, közjogi összeköttetésünkéből származott, az absolut hatalom alatt levő országokkal; a második, a birtoklási viszonyból, mely a magyar családok conservatórára volt alapítva, s melyhez a politikai jog csatoltatott. Azok a sarkalatos törvények, melyek az ország önállását biztosították, s melyek a tulajdonképi alkotmányt képezik, megint csak oda mentek ki, hogy az uralkodó fajnak — mi a nemességgel vagy nemzettel synonym volt — kiváltságos jogai épségben tartassanak, nem annyira az ország többi lakosaival szemben — kiket örömet fogadtunk az alkotmány sáncaiba, mihelyt nemzetiségünket nem félhettük — mint azzal a láthatlan és idegen hatalommal szemközt, mely tartományi függésben szeretne volna Magyarországot tartani.

Akárhová tette gyógyító ujját a törvényhozó, vagy reformer a beteg testen, nem nyulhatott ugy az alkotmányhoz, hogy a nemzetiség is meg ne érezte volna. Ha a jobbagyságot emelte:

meg kelle fontolnia, vajjon a szabadság csak ugyan olvasztó erővel bír-e, minthogy a szabad birtok kérdése, annyi idegen ajku urbéres közt a hazában, egyszersmind nemzetiségi kérdés is lesz. Különben is az urbáriumot nem a magyar földes urak csinálták, vagy a követek a diaetán, hanem úgy vették be ideiglen; de a magyar urbárium, az ausztriainál így is kedvezőbb volt.

Ha a kettős terhen, mely az urbéres földön feküdt, és csak ugyan igazságtalan volt, akart az országgyűlés könnyíteni: vagy a porták jobb felosztásában, vagy a közadó alább szállításában, vagy abban keres vala a törvényhozás orvoslást, hogy a nemesség is részt vegyen az igazgatás költségeinek viselésében. Ugy de a „Staatshaushaltung“ a közadó kevesbbítését meg nem engedte, az adó teher pedig az urbéres birtokhoz lévén kötve, vagy az ellensúlyt kelle a nemesi és urbéres birtok közt megbontani (mi megint a nemzetiséget érinté) vagy szomszédi összeköttetésünk rovására cselekedni (a mi meg közjogi állásunkat, vagy is az alkotmány legkényesebb részét sértette volna.) Ha a reformer az ősiséghez nyult, a magyar család-

dok fentartását rendíthette meg; ha a törvényhozást akarta függetlenné tenni: a megyék erejét csökkentette; mi egyértelmű lesz vala a közép nemességnek, a nemzet e derekának meghajlásával. Ha a törvényhozónak észébe jutott, hogy minden bajainkon egy tollvonással lehet segíteni, adjanak t. i. alkotmányt az ausztriai tartományoknak: a nemzeti függetlenség rovására csak a beavatkozás eseteit szaporította Magyarország és Ausztria elkülönözött ügyei közt; mely két államcsoport, tökéletes dualisticus viszonyban élt egymással, és semmi közös központi közege nem volt, az istenben boldogult udvari hadi tanácson kívül.

Nem az elégtelenség, nem is a visszahatás-szelleme szól belőlem, csupán arra akartam a közvélemény figyelmét fordítani, gondolkodjék a felett:

Vajjon alkotmányunk — úgy a régi mint a most megújított — nem egy test és lélek-e magyar nemzetiségünkkel, és így fenmaradásunkkal; vajjon nem tévedtek-e azon államférfiaink, kik a nemzetiség talpra állását a constitutio fentartásától külön választani szerették; kik mint

Széchenyi kiálták „előre a jobb szárnynyal, az alkotmánynyal“ mintha nem is kell vala az alkotmány kiterjesztésének kötelező feltételévé a magyar nemzetiséget tenni; vagy mint Kossuth, mielőtt egyéb garantiáink lettek volna, kockáztatva, kemény próbára tették az ősi alkotmányt.

Bármi keserű csalódáson és kiábránduláson essél is át nyájas olvasó, lelked üdveért és a magyar faj jövődjé biztosságaért, tisztába kell jőnöd azzal, hogy nagy embereid a kiindulásban hol hibáztak. Az a kérdés, hogy Széchenyinek volt-e igaza, vagy Kossuthnak, soha napi rendre nem kerül, ha a szabadság-harcz győzhetett volna; és nem is az a hiba, hogy a nemzeti ügyet fegyverrel védelmeztük, hanem hogy akkor is fegyverre biztuk, mikor kiegyenlíteni kellett volna. Nem erről azonban, de politikai tanokról van a szó, melyeket mind Széchenyi mind Kossuth, mind a többi hirdetett.

Ha Nagy Pál nem mondja is, vagy mielőtt mondja, Széchenyi bizonyosan lelki rokonságból követi a tanácsot: „a ti dolgotok az olygarchiát a középrendű aristocratiával egybefor-

rasztani.“ Sikerült-e ez neki? Felelet: nem! És ezt épen azon tanának kell tulajdonítani, melyet a „Hitelben“ a „Világ“-ban vallott. E könyvek belső értékére nézve a közvélemény ép úgy félre van vezetve, mint Kossuth hirlapirói pályájára nézve, ki örökbe fogadta ama könyvek elveit. Nem is a könyv írásban áll Széchenyi nagysága. Egyik legelső publicistánk b. Kemény Zsigmond, Széchenyiről szólva azt állítja, hogy ellenlábasa Dessewffy, ki lett forgatva nézeteiből, és ez — ugymond — helyesen történt; de a nemes báró úgy látszik párt szempontból olvasta Dessewffy jeles könyvét, mely a maga idejében, hogy méltó válasz lehetett a „Hitel“-re, az a körülmény is bizonyítja, hogy arra Széchenyi egy másik könyvvel a „Világ“-gal felelt. De sem a „Hitel“ sem a „Világ“ meg nem czáfolják a „Hitel ezimű munka Taglalatját“, melyet Kazinczy benső barátja, a híres gróf Dessewffy József irt volt. Azt taglalja ebben, a jeles férfiú a többek közt hogy „szerző“ (t. i. Széchenyi) a magyar családok fentartását nagyon szűk és keskeny értelemben veszi; úgy látszik mintha valamely familiának a jelenben élő tag-

jai tartoznának csupán ő szerinte a családhoz s nem egyszersmind az ősök és utódok is: már pedig azt „szerző“, ki szereti, ha az emberek esze nem tiz, hanem több araszra, látása nem egy fertálynyi távolságra, ítélete nem csupán egy századra előre terjed ki, tagadni nem fogja, hogy egy olyan ország, hol a családokhoz van kötve a jószág birtoka, messzebb áll a felforgatástól, mint a hol az ingatlan jószágok úgy szólnán ingadozókká tétettek; és ez az oka, miért volt kénytelen Franciaország, a legszörnyűbb felforgatás és újra-születés után, a majorátust megint behozni, hogy egy része legalább a birtokoknak megmentessék. „Ugyan gondolja meg csak a gróf — írja Dessewffy — annak a heroica curának, melyre egyébiránt dicséretes fiatal tüzének hevében czélozni látszik, következéseit: hogy t. i. akár kicsoda, zsidó, keresztyén, honi, nem honi, magyar nemesi jószágot örökbe vásárolhasson. Legelsőben is pénz után válna valaki nemessé, akárhogy szerezte pénzét, akár jó, akár rossz uton. Ez az idea, a nemességnek minden erkölcsi, és így politikai becsét is nálunk eltörtené. Vagy el kell egészen a nemes-

séget törteni, vagy el kell vetni ezt az ideát, melynek csak ott lehet helye, hol az emberi szorgalom már nagy fokra vergődött, a hol csak nagy, — de kisebb arisztokrácia többé nincs, vagy is a hol az olygarchia, a kisebb arisztokrátiával azon egy személyekben már össze — testvéresült. Abból, hogy szükségünk van hitelre, nem következik, hogy a magyar családok fenntartását semmibe sem kell venni, csak hogy hitelünk legyen: mivel össze lehet a két dolgot egyeztetni stb. És ez a maga idején nem csupán alapos észrevétel volt Széchenyi modorára, hogy t. i. a bizodalmat gerjeszteni akarók, soha se ellenkezzenek magok magokkal, sem szóban, sem tettben, sem pedig szavok tetteikkel, vagy tetteik szavaikkal; hanem egyszersmind tanubizonyossága is annak, hogy nem csak nem sikerült Széchenyinek „az olygarchiát a középrendű aristocratiával összeforrasztani,“ de sőt a középrendű nemességet Kossuthnak egyenesen kiszolgáltatta.

Kegyetlenség most e miatt a nagy és nemes Széchenyi István ellen vádat emelni; — ily méltatlanság magyar szívtől nem is telik ki —

de nem egyéb levén czélom, mint hogy midőn fájlaljuk nagy embereink tévedéseit, egyszersmind tanuljunk is azokból, nem hallgathattam. De fájlalni való az is, hogy a nagyokat oly fénykör övedzi körül, miszerint egy oly jelesnek, mint gróf Dessewffy József, hazafias szavai, a maguk idején meg nem hallgattattak és követés vagy siker nélkül maradtak. Az pedig egyenesen fatum, hogy ily apának lángeszű fia, ki a sajtó és megyei tanácskozások terén egyedül birt Kossuthtal sorompóba szállani: Gróf Dessewffy Aurél, kapacitás nélkül hagyva a kormánypártot, a haza nagy kárára kora sírba szállt. Késő bánat, elavult gondolat! Ki bír isten-erővel a „fatum“-nak ellenállani? A dolgok folyását bizonyosan Dessewffy sem fogja vala feltartóztatni, de mint a megye és a testületi kormány éles eszű barátja, mérsékelheti a mozgalmat, mely megye és központosítással az eszmékbe, aztán a szivekbe beoltatott. Mérsékli vala mondom, mert a himlő is csak azért oltatik be a gyermekbe, hogy soha ne ragadjon rá a himlő.

Széchenyi nem volt kormánypárti, ő ecelecticus volt mind irataiban, mind rendszerében. Noha

a centralistákhoz nem tartozott, azért maga is központosító volt, a socialis-erők központosítója; a dúsgazdaggá és bájossá varázslandó Budapesttel, mint valami magnessel kívánt a magyar közéletre hatni. A képviseleti alkotmánynak és a felelősség elvének azonban barátja volt. A reform terén az ugynevezett „minimum“ kérdésével, a választói censust akarta az alkotmányba becsempészni. Hogy híve volt a felelősség elvének, erre nézve egy levele maradt ránk, melyet Szentkirályi Móriczhoz intézett.*)

Általános a vélemény, mintha Széchenyi angomániában szenvedett — s csupán az anyagi haladás embere lett volna. Kossuth is így fogta őt fel, midőn párhuzamot von közte és Wesselényi között. „Széchenyi — ugymond — vagyonosság útján akar vezetni közszabadságra; Wesselényi ellenben a közszabadság útján vagyonosságra.“ E felfogás, mind a két részre hibás, és a párhuzam teljesen egyoldalú.

Széchenyi maga tiltakozik az ellen. „Nem ajánlom például az angolt — írja „Kelet népe“ című művében — a mániától pedig, mint ha-

*) A „Függelék“-ben.

zánkra nézve legroszabbtól, szívvéremmel volnék kész megóvni minden magyart; és ha kimutatni törekedem, miért áll az angol sokkal magasabban, mint a német, mint a francia, ezt azért cselekszem, hogy kitűnjék: mily felsőbbséget szül már az is, ha valamely nemzet, országlási tekintetben, az értelem köréből kormányoztatik. Angliának, Amerikának példáját követni sokban jó, de ezt csak akkor tegyük — és ez a dolog veleje — mikor ott állunk, hol az angol és amerikai most áll; ma pedig — elkerülvén az angломániával nem ritkán együttjáró hóbortosságot, azt tegyük, mit ők tettek akkor, mikor nemzeti állásunkat tekintve, körülbelől oly lépcsőn valának, mint mi vagyunk ma.“

Ugyan az a Széchenyi, ki tizenhat izben fordult meg Angliában, ki clubbokat, casinókat, lóversenyeket, gőzhajózást, gyártársulatot alapított, a lánczhidat építette, a Tisza-völgyét, ez örök lázadó „kis királyságot“ szabályozta stb. mind ezeknél sokkal fontosabbnak tekintette: a köznevelést, „csak forradalmon ne akarjuk — ugymond — áthajtani a nemzetet, de ingadozás nélkül törekedjünk nagy nem-

zetté emelkedni.“ De a neveléshez mindjárt oda tette azt is — a miben igaza volt Kossuthnak, hogy „circulus vitiosus“ — „csak nevelés által még mesterségesen is ne tágítassék a nemzeti test, mielőtt elég tág politikai léte volna.“

Épen ez az „elég tág politikai lét“ feltételezte a nevelést, vagy ellenkezett különben Széchenyi „regens ideá“-jával: a magyar faj rázkódttatás nélküli kifejlődésével. Mindent kész volt tenni szíve e bálványaért, csak — mint Nagy Pál taticája tanítja — „valahogy rajta ne kapják.“

Csodálatos, hogy Széchenyinek 1848 előtti irataiban — ellenkezőleg mint Wesselényinél — egy betűt sem találunk az ausztriai tartományok ilyen, vagy amolyan alkotmányos átalakulásáról. „Én, ki megtörve vagyok — ugymond — mindkét részről, de bilincselve egy részről sem, én lehetek azon kiábrándult felfogásnak alkuszsa, megkedveltetője, melyet bár mindenki felfogna, hogy Magyarország csak úgy lehet legboldogabb, ha udvarával lehető legbarátságosabb viszonyban áll. Ennek elérésére semmi nem vezet oly bizto-

san, mint először: ha a kormány figyelmét soha nem kerüli el, hogy a magyar nem tud egyéb lenni, mint alkotmányos magyar; másodsor, ha viszont a magyar nem felejtí soha, hogy bele kell magát gondolnia és ildomosan bele is illeszkednie, azon nemzetek családi körébe, melyek a közbirodalmat alkotják.“

Mintha csak profétai lélekkel előre látta volna az új állam-alakulásokat, melyek Európa sulyegyenét megváltoztatták: hogy sem Piemont az olasz tartományoktól külön nem szakadt; sem Poroszország a német szövetségből ki nem vált; de mindenik iparkodott a maga körében hegemóniáját, s ez által az egységet megalapítani. Csak a „Blicke“-ben — a Bach-korszak zenithjén — halljuk a döblingi remetét, keservében megrepedt szívvel feljajdulni: „a külföld, soha sem hatott be valami mélyen a magyar viszonyokba, rendesen ama hamis értesülések után itélvén, melyeket Bécsből felölünk „oktondi módon“ „tévelygőleg“ és „rendszeresen“ hintettek. Valának azonban kivételesen néhány, és helylyel-helylyel igen nagy fontos-

ságú tekintélyek, a kik a magyar viszonyokat teljesen felfogták. Hogy egyebeket mellőzzünk, csak két nevet említünk itt, melyek politikai és tudományos tekintetben nem egészen rossz hangzású nevek: Montesquieu-t s Brougham-et. Montesquieu azt mondja a „törvények lelke“ czimű, igen szellemes művében, hogy: „Ausztria kormányzói állandóan csak pénzt kerestek Magyarországon, a mi a magyarnak nem volt; mind ama politikailag igen képzett férfiakat azonban soha megbecsülni nem tudták, kik Magyarországon annyian vannak; minthogy a kormányzás művészetébe már ifjúságuktól fogva és gyakorlatilag bele tanulvák“. Lord Brougham pedig azt írja, hogy: „Ausztria csak úgy válhatik teljesen megszilárdult és minden eshetőségre kész állammá, ha az összes birodalom uralkodója Magyarország ősi, tiszteletre-méltó alkotmányát teljesen kifejtendi, s magas bölcsességében, azt az örökös tartományokra is kiterjeszteni elhatározza.“ Milyen szép rendeltetése lesz vala ez a magyar alkotmánynak, melyre a „martiusi napok“ előtt, úgy látszik

senki sem gondolt; s maga Széchenyi is, csupán költői fellengzésében sejtett.

Tizenhat évvel korábban, hogy Széchenyi a „Blick“-et írta — mily késő találkozása a rokon szenvedélyes, és megtört lelkeknek! — Wesselényi a Graefenbergi számüzött, rettegve hazája és a civilizáció sorsa miatt, borostekintettel a forradalmi szláv propaganda terveire, mintegy ihlettől sugallva kiált fel „Ausztria nem tisztán korlátlan hatalom; uralkodója mint magyar király korlátolt, s csak mint olyan lehet magyar király. E korlátoltság, és korlátlan hatalma a többi országokban, egymás mellett fenn nem állhat, ha csak nem mint szolgája s utóbb zsákmánya a pétersburgi autocratiának. Ellenben ha alkotmányosságot tűz ki jelszóul, oly elsőségre kap, hogy Németországon szava eldöntő leendő és keleten a civilizáció közvetítőjévé válhatik. S Ausztriának különösen vigyáznia kell, nehogy Poroszország lépjen előbb a haladás élére: mert ha ez történnék, akkor Németországon a hegemoniát okvetlenül kezébe ragadja s ily természet elleni viszony Ausztriát

vagy arra kényszerítené, hogy legnagyobb ellenségének, az oroszoknak vesse magát karjai közé; vagy hogy mint másodrendű, sem egészen korlátlan, sem valóban alkotmányos, sem német, sem szláv, sem olasz, sem magyar, hanem mindezek közt ingadozó hatalom, tengetné még darabig sínlődő létét.“

Wesselényinél alig volt az ellenzéknek egy-egy következetesebb férfia s jellemző, hogy ő gondolkodik így. „Ha — ugymond — Ausztria, e saját nemzetiségeken alapult birodalom, alkotmányos hatalom lenne: azon keblében levő sok idegen elem, — mely most egymással, s vele ellenségesen áll szemben, s mely közt van, mi veszélylyel fenyegeti: — biztos frigyesevé s ereje meg annyi tényezőjévé válnék. Az orosz befolyás a szláv népségekre megszűnnék, mert attól nem volna többet mit remélniök s alkotmányos állásukban oly előnyt bírnának, mit ama korlátlan hatalomtól nem várhatnak. A forradalmi törekvések mérge sem működhetnék, mert bírnák békés uton, miért forradalmi vészterhes merényre lettek volna képesek vetemedni, t. i. nemzetiségükön alapult alkotmányos létet.“ De

1843-ban, ki hallgatott volna már a „Szózat polgári halott“-jára!

Még jellemzőbb, hogy Wesselényi: meghatározatni kívánta azon kapcsolatot, melyek a monarchiát mint alkotmányos birodalmat összetartsák, s ezért az államadósságok felosztás szerinti aránylagos részét is elvállalni hajlandó volt. Politikája vala, mint jellemzőleg mondja báró Kemény, mindent kitelhetőleg ellenézni, míg a birodalmi kormány absolutisticus iránya, az alkotmányos Magyarország ügyeire befoly; és nem adni fel a historiai közjogi alapot és azon intézményeket, melyek a haladási processust mérséklék, halk előmeneteket engednek, de az ellenzésnek czélszerű eszközei.

E programnak második része ugyan az, melyet gróf Dessewffy József „Taglatatában“ csak hogy még lassabb tempóban — talállok. Dessewffy szabatosan meghatározza a közjogi alapot. Eleink — ugymond — kötések mellett csatolták magukat a szomszéd fejedelem kormánya alá, csupán a köz és viszonyos védelem tekintetében; nem pedig, hogy akár szor-

galmuk, akár kereskedésök, akármi más törvényes jussaik, akármi más, ha ugyan azon fejedelem alatt levő ország javának is, alá legyenek vetve.

A második nagy igazság az, hogy nem lehet valódi aemulatio két nemzet közt, melyek egyike főkép földművelőkből és marha-tenyésztőkből, másika főként készítményesekből, iparosokból áll. Ezt az elméleti igazságot a gyakorlat is megvalósította, mert mikor két hét alatt, I. Napoleon idejében, az örökös tartományok és Magyarország közt minden vám megszűnt, azon két hét alatt annyi kézi művek hordattak Magyarországra, élelembeliek pedig Bécsbe, hogy soha sem lehetett sem itt azokban, sem ott ezekben inkább válogatni, és olcsóbban mind ezeket, mind amazokat megszerezni. Nem a vámot kell tehát eltörölni, hanem a külső és általmenő vám nagy súlyát s ingadozó létét iparkodjunk megszüntetni.

Egy szerencsétlen idea uralkodik még, mely abban áll, hogy a közkeletű dolgokra fogyasztó adót kell vetni; én pedig azt gondolom, csak azokra kellene, melyeket főképen

a tehetősebb emberek szoktak fogyasztani, különben az történik, hogy egy hatalmas tőke-pénzes kevesebb fogyasztó adót fizet, mint egy szatócs. Legyen szabad azonban nekem — írja folytatólag Dessewffy — a magyar nemzet becsületére mondanom, hogy minden törvényes jussai mellett, melyekhez ragaszkodhatnék e tárgyban, békével türi azt, hogy jobb angol, francia, és belga posztó helyett p: o: szintoly drága de rosszabb posztót az örökös tartományokból venni kénytelenítetik; és azon okoskodás nem vigasztalhatná, ha ő Felségéhez és a szomszéd tartományokhoz viseltető hajlandósága szívében nem lenne gyökerezve, melynél fogva az mondatik, hogy francia, angol, belga nem jön Fiúméba, életet vagy más magyar terméket venni, mert másutt olcsóbban kap. Én pedig azt gondolom, hogy több hajó jönne Fiúméba mint eddig, mihelyt látnák a külső országi kereskedők és készítményesek, hogy vagy posztójokat, vagy aczéljokat, vagy illatos vizeiket Fiúméba eladhatják, és ott a bevett pénzen gabonát és magyar bort vásárolhatnak, és hajóikra felrakhatják. Ha tehát Magyarország hűsége és szí-

vessége Fejedelméhez és a szomszéd tartományokhoz, csaknem kirekesztőleg nagyobb részét a gyártmányoknak, az örökös tartományokból kénytelenítetik venni: nem volna-e igazság, hogy a terményeket szintúgy tőlünk venni kénytelenítessenek az örökös tartományok. Ez lenne a valódi s igazságos viszonyosság.“ 1831-ben volt ez mondva, s nem csupán azért hozom fel, hogy a mai időkre is illik, hanem hogy: propagándát csináljak a Dessewffy könyve mellett, mert megérdemli hogy ma is közkézen forogjon és figyelemmel olvassassék.

A fiumei kérdés — melynek fontosságát Dessewffy ily halkán, de határozottan kiemeli — sokáig parlagon hevert, és nagyobb figyelmet nem gerjesztett, míg nem báró Wesselényi Miklós Buccariban megfordulván, igen nagy hasznot látott a dologban s egyszerre az egész ellenzék sangvinikus reményeket táplált az iránt; s az ország szerencsáját egyenesen a tengerparti kereskedéshez kötötte.

Az oly nagy zajt keltett, fiumei vasut kérdésének napirendre tétele, Wesselényi buccarii utazásának ugy szólván következése volt. Keve-

sen fogják tudni, hogy a vukovár-fiumei vasut-
ügyben, mily szenvedélyes levelek váltattak Szé-
chenyi és Kossuth között. *) E levelek pedig
igen jellemzők, a nagy „ujító“ és a nagy „íz-
gató“ gondolat, kedély és akarat alkatának meg-
ismerésére.

De e szenvedélyes leveleknek nem az a
része lep meg engemet, mely a lélekbuvárt ér-
dekelheti: a jellem erejét vagy tisztaságát, a
jellem gyöngeségét vagy zavaros forrását jelző
vonások; sem a kiengesztelhetlen gyűlölség, mely
e hamvak alatt lappang. Az emberi természet
gyarlósága hozza magával, hogy a kit megbántot-
tunk, azt gyűlölni szoktuk. Hiában mondja Kos-
suth, Széchenyihez irt levelében, hogy a multa-
kat felejteni tudja; ha a „Kelet népe“ hatását
tudta volna is valaha felejteni, soha sem bo-
csáthatá meg a „Jelenkor“ 1843-ik évi folya-
mában ily czím alatt közzé tett Széchenyiádot:
„Wesselényi és Kossuth.“ Ily erős támadást
Kossuth ellen, — mely vezéri tehetségét vég-
képen kétségbe vonta — nem irt senki ellene,
soha. Tórré hegyezi ezt a baráti gyöngédség

*) A „Függelék“-ben.

és forró indulat, a hogy megelőzőleg, és előzékenyen, Széchenyi Wesselényivel bánik.*) „Kossuthot — mondja Széchenyi — mint politikust, mint kolompost, mint vezért, mint irányt adni akarót, mindaddig fogom meg nem szűnőleg megtámadni, üldözni, harczba keverni, míg annyira meg nem változtatja eljárási modorát, miként mint követője, bizodalommal és jó lélekkel hozzá szegődhessem; vagy mint együtt munkáló, vele tartalék nélkül s ekkép hajlammal egy sorban állhassak. Ám kövesse minden tartózkodás nélkül, eddigi felrázó, felingerlő, követelő, kérkedő, elkedvetlenítő, mindent censuráló és sokszor méltatlanul censuráló, boszantó s ekkép legsürgetőbb életkérdéseinket csontmeredtségre korbácsoló modorát, s én mégis követője leszek; de akkor határtalanul sokkal több superioritást, sokkal több szellemi suprematiát fejtsen ki, milyennel eddigelé birta kitüntetni magát. Ha pedig erre nem képes, akkor hagyjon fel boszantó modorával, mely által ha azok sorában, kiken nem annyira áll a dolog felküzdi is magát a népszerűség nem

*) A „Függelék“-ben.

csekély magasságára, annál mozdíthatlanabb csökönösségre makacsítja azok nagyobb részét — és itt a baj — kiktől függ a dolog; öltön legalább eljárására, superioritásának hiányát tökéletesen pótló modestiát; s ez által is tüstént magához fogja esatolni személyemet.“ Az is az emberi természet gyarlóságához tartozik, hogy szellemi fensőbbségünk kétségbe vonását, vagy épen tagadását, sokkal nehezebben tudjuk, mint bármi egyéb gáncsot megbocsátani.

Az a mi engem ama szenvedélyes levelekben meglep, nem is az, hogy Széchenyi, Kosuth egyszerű mentségével megelégszik; hanem az az őszinte vallomás: „ha ön úgy látná politikai bonyodalmaink s külviszonyaink kártyáit: akkor tán, sőt alkalmasint azt fogná mondani, hogy én, mindent mindenbe véve, és ha saját személyem nem a főczél — csak azon uton járhatok, egy végképi diadalhoz, vagy tán jobban mondva, egy végképi diadal lehetőségének előkészítéséhez, a mely uton járok.“

Bonyolódott viszonyainkról, melyek kifej-

lődésünk és átalakulásunk útjában állanak vala, Széchenyi nem egyszer tett említést; de valamint arra — mint ezt fellebb is megjegyeztem — a forradalmat megelőző összes irataiban nem találok nyomokat, hogy az ausztriai örökös tartományoknak adandó alkotmányról szólt volna: úgy „külviszonyainknak“ emlegetését és az azokra fektetett súlyt először hallom világosan felemlíteni e levelekben. Példálózások, hogy internationalis állam vagyunk, hogy a velünk együtt élő népeknek, államunk szövetségén kívül álló, erős faj-rokonaik vannak, kik független országokat képeznek sat. fordulnak elő könyveiben; de hogy belső kifejlődésünkben e külső viszonyok ily mérvadó szempontok legyenek: nyíltan bevallva, itt találom először. A keblébe féltékenyen zárt „titok felől, melyet el nem árul, melynek felfedezése messze hátra vethetné, de tán egészen meg is semmisíthetné fejledező jövődönket“ : lehet hogy egykor tisztábban fogunk ítélhetni, ha majd a „legnagyobb magyar“ összes iratai s ezek közt az „Orosz Tárgyak“ is megjelennek; addig csak sejtenünk kell és lehet, az államférfiui súlyegyenző, számi-

tásokat, melyeknek — úgy gondolom — némi töredékeire találunk a „Blick auf den anonymen Rückblick“-ben; a mennyiben egyik irány-eszméje volt e nagy feltűnést okozott könyvnek, hogy: nem kellett volna az éjszaki hatalmakat, általában az egész szlávságot, Ausztria-Magyarország ellen zudítani. A mi pedig Széchenynek, hogy úgy mondjam „elrejtődését“ illeti, ez arra az időre esik, midőn Bécsben, abból a meggyőződésből indultak ki, hogy: a magyar nemzet, hosszas alkotmányos élet után meg érett arra, hogy a méltányosság és törvényesség határai közt, alkotmányának szabad kifejlés engedjessék.

Mind ezeket tekintetbe véve, nem esoda, ha Széchenyi, a legscrupulózusabb ovatossággal kivánt a politikai vélemények kifejtése és alakulása körül eljárni; mikor nem csupán a magyar hűbéri viszonyokból való kibontakozásról, nem csak a szent István koronája alatt levő internationalis fajok polgári szabadságáról, azoknak egy képviseleti alapon ujja-születendő Magyarországához való szorosabb kapcsáról, hanem lassan-lassan a bécsi központi hatalom-

nak is, mely átalakulásunkra nézve jogilag ugyan nem, de tényleg még is elhatározó volt, az alkotmányos törekvésekhez megnyeréséről vala szó; oly időben, midőn a birodalom megkövesült állam-baja, az osztrák burokratia volt; midőn már Metternich herceg is, az európai constitutiókat a magyarral kezdte össze hasonlítani; és noha Ausztria, az oroszszal szemben alárendelt helyzetben volt, de Poroszország constitutiója sem harapódzott még maga körül.

Valóban ha ama magas szempontra állunk, (s alig lehet az átélt nehéz időket és külviszonyokat tekintve más szempontra helyezkednünk), melyet a mostani magyar-osztrák külügyér mint egyszerű képviselő, 1861. május 23-án a magyar alsóházban, oly mély combinációval és behatólag megjelölt, hogy: „Világosnál két függetlenség veszett el — a magyar és az osztrák, — és valamint együtt veszttek el, ugy csak együtt lehet azt vissza állítani; mert a mit idegen segély elvett a birodalomtól, azt csak saját népei adhatják vissza“: — nem a Stadionok lesznek az alkotmányos törekvések-

nek martyrjai, hanem egy Széchenyi, egy Wesselényi, kiket a maguk idejében vagy meg nem hallgattak, vagy meg nem értettek, vagy épen félre értettek.

És nem csoda az sem, ha a bonyolult viszonyokat tekintve, Széchenyi azt a kiváltságot vindicálta magának, hogy csak ő képes, ama bonyolult viszonyokat megoldani. Elfogultsága e tekintetben annyira ment, hogy a ki útjában állt, vagy a kit útjában vélt állani, azt a legcsekélyebb botlásaért, kiméletlenül megtámadta. Még azt is csak „feltételesen“ engedte meg, hogy Deáknál, józanabb és talpra esettebb diplomatikával senki nem tudná hazánk jogait védeni, ha Magyarország minden összeköttetés nélküli magán álló királyság volna. Az erőszakos megoldástól elborzadott, mivel az, mind Ausztriát, mind az összeköttetésében meggyengített Magyarországot, ellenséges külső elemekkel elborította volna. Ez alól a befolyás alól, ugy hitte, csak egy erős Magyarország szabadíthatja fel a birodalmat.

Kossuth mintegy szemére veti Széchenyinek, hogy : a nemes gróf politikájának kulcsát

senki kezébe nem adta, végcéljaival folyvást titkolódzott. De ugyan azon műhelyből, hol a „Blick“ kelt : került ki Széchenyinek „Önismere-
rete“ is, melyben még világosabban czéloz arra, hogy a szláv elem az a tulduzzadt erő, melyet az európai sulyegyen érdekében gyöngít-
teni vagy lekötöni kell.

Széchenyi, Wesselényi, Nagy Pál voltak az országban a hangadó férfiak, mikor Deák Ferencz — miután Antal bátyja a követségről leköszönt — a pozsonyi diaetán megjelent. Desseffy, és vele a régi iskola, hatalomban volt ugyan, de eszméiben — úgy szólván — el volt temetve.

Széchenyi, ki a dunai vaskapu gránit szikláiba véste halhatatlan nevét, kit a nagy emlékezetű József nádor, a főrendi ház nyílt ülésében dicsőített; Wesselényi, kinek Erdély volt tulajdonképeni hazája, bálványa a magyar és erdélyi ifjuságnak, mint a ki a két testvér haza államegységének eszméjét képviselte; és Nagy Pál: a nemzeti nyelv, és magyar alkotmány bajnoka.

Kölcsey, a szent ihletű szónok és költő, volt az országgyűlés lelke, ki némi fellengzéssel, de még sem politikai számítás nélkül, mély

meggyőződéssel csüngött a gondolaton, hogy :
urbariummal nemzetet teremthetni. A nagy sze-
repre hivatott Kossuth, egy irott lapot: az „Or-
szággyűlési Tudósítások“-at szerkesztette.

Az 183²/₆-ik hosszú diaeta, egyike legneve-
zetesebb országgyűléseinknek, melyet még I. Fe-
rencz királyunk hívott egybe, az 179⁰, és 1827.
országgyűlések által elrendelt, rendszeres mun-
kálatok tanácskozásba vételére s a földesur és
jobbágy közti viszonyok törvényes megállapí-
tására.

Magyarországnak irott polgári törvényei a
Verbőczy megelőző korban kevés számmal,
minden esetekre kiterjedő polgári törvényei pe-
dig épen nem voltak; s ez okozá, hogy törvé-
nyeink eredetileg legnagyobb része, az alkot-
mány okfejeiből folyó szokáson épült. Az ily
szokás természetesen, a nagyobb tekintetű bírák
és törvényszékek ítéletein alapult, s Verbőczy
is 11: 6-ban, a királyi udvar ismételt ítéleteit
nyilván törvényeink egyik kútféjének nevezi.
Ezen ismételt ítéletekből állott elé leginkább a
hármas törvénykönyv; s az ilyen ismételt ítéle-
tek valának azok, mik a későbbi időkben is, a

legujabb korig, törvényeinknek mind hiányosságait pótolgatók, mind kétségeit és homályát magyarázák és világosíták. A rendszeres munkálatok is tekintetbe vették ezt oly annyira, hogy a polgári törvény-javallatokat, csaknem egészen az udvari ítéletekből, az úgynevezett decisiókból készült kivonatnak kell tartanunk.

Az ország magán- és államháztartási felszerelése, úgy szólván az ősiség és urbériségből állott. E két szempontból tekinthetők ama rendszeres munkálatok. A jobbágy nép sorsa, a Mária Theresia alatt alkotott, urbéri szabályzatban volt előírva. A nemesség, az ősiség- és ahoz kapcsolt kiváltságokból élt. Ha a közélet szociális törekvéseiről lehet valamit mondani: úgy azt publicistáink atyja, Kollár Ádám Ferencz, nagy zivatart keltett közjogi művében, már 1764-ben kifejezte, hogy t. i. a magyar nemesség kibuvik a közterhek viselése alól.

Ezek után könnyen érthető, mivel foglalkoztak a rendszeres operatumok: a tizeddel, az adománnyal, a fiscus öröködésével, a hitbizománnyal sat.

Mind a mellett figyelemre méltó jogi elvek

azok, melyeket a rendszeres munkálatok fejtegetnek; p. o. mik az adomány kirekesztő czime; egy jószágról tett két adomány közül, melyik áll meg; mi a végrendekezés sarkelve a magyar alkotmány szellemében: hogy szerzeményről testamentumot tenni szabad, ősiról nem; kik azok, kik szermény javaikról sem végrendelezhetnek? kizárhassák-e a szülők, szerzemény javaikból gyermekeiket és gyermekek szülőiket? Megállanak-e a kiváltságolt végrendeletek? Mennyiben a hitbizományok: *inofficiosum testamentum*-ok? És a római *lex falcidiá*hoz képest, valaki jószágának hányad részét hagyhassa másoknak, a végrendeelésében ki-nevezett örökösön kívül? A fegyverjog, és abból következett *neoquistica*: a magyar alaptörvényekkel miben és mennyiben ellenkezik. A lappangó királyi jog, a fassiók, — melyek fő-czélja volt, hogy a jószág, a mennyire lehetséges, a végnél maradjon: — megannyi érdekes themái voltak, a rendszeres operatumoknak.

De a hosszú *diaeta* első és tulajdonképi tárgya: az urbéri munkálat volt. A rendi tábla által elfogadott urbér-szabályzati javaslat, bár

nem helyezé is a köznépet egyszerre az 1848-ki állapotba: mint első reform-lépés mégis becsületére válik a szabadelvű pártnak. Magában foglalta az, az örök váltságot s ez által a szabad tulajdont; az uriszékek megszorítását s ez által a jobbágy személyes szabadságát, mely minden ügyeire kiterjesztett saját nevében perelhet vala; személyében és tulajdonában nem háborítható; előleges vizsgálat és ítélet nélkül elfogadni, vagy őt testi büntetéssel terhelni nem szabad.

Az urbéri törvényjavaslat, több izenet-váltás után a főrendekkel, 1833. nov. 30. terjesztett fel. Kilencz hónapi várakozás után, 1834. aug. 28. kelt és aug. 30. publicáltatott a királyi válasz.

A szülés természetes ideje tehát pontosan meg lőn tartva, mely után remélhető volt, hogy a szülött is egészséges lesz; és mégis az uriszék egész erejében megtartatott, az örök váltság pedig nem lett elfogadva!

De a közbeeső kilencz hó sem mult el kedvező eredménnyel; ezt is csak a vajudás napjainak mondhatni.

Ha valaki e hosszú diaeta légmérsékletét akarná megmérni, s a pártárnyalatokat ismerni, mindamellett hogy ez országgyűlésen a megyei élet legtündöklőbb nevei voltak együtt: el fog ragadtatni a lelkes beszédektől, rokonszenvezni a haladási eszmékkal, de leveretni, és kifáradni a meddő vitákban, az ellenállási erők kietlensége által. Democratiaibb elvek, soha magyar államférfiak ajkairól nem hangzottak, mint e hosszú parlament alatt. Egy lánglelkű költő adott irányt e felvilágosult főeknek, kit a „magyar girondisták“ szelleme lelkesített, kik a „vérmezőn“ a mult század végén elhullottak; és egy hős kedély volt politikai vezérok, ki a felső és alsó táblai szabadelvűek élén állt mindaddig, míg szintén diaetai ügyek Erdélybe nem szólították. És mégis, mintha ugyan ezen girondisták gyász-árnya borult volna rájuk! Olyan kétes volt kilátásuk a jövőbe.

Ha a diaeta hatalmas két oroszánját tekintem: Nagy Pált s a fiatal Deákot, ama ragyogó és lángeszű alakok mellett, kiknek emléke ugy nyulik be Magyarország legújabb történetébe, mint a hajnal az oszolni kezdő éjbe: elámul

lelkem a vezetők bölcsesége, és megdöbben a kevés siker felett, melyet a bölcsesség felmutatni tudott. Soha sem voltak a magyar diaetának ilyen követői: Ragályi, Balogh, Pázmándy, Bezerédy, Palóczy, Borsiczky, Klauzál, Beöthy. Soha sem volt az országgyűlésnek oly lelkes ifjusága, melyben egy Szemere Bertalan is csak mint kezdő tűnt fel. Minden a mi azután történt: 1840. 43. és 48. a hosszú diaetának — mint a föld sarkának az éjszaki fény, csak kisugárzása.

Bármely egyes kérdésben megítélhetjük, hogy ez állítás nincs nagyítva. Vegyük a „capacitás“ kérdését: „birhat-e a nemtelen tulajdonnal“ a mely kérdésben Deák és Nagy Pál először mérkőznek.

„Hogy küldőim a fenforgó tárgyra nézve szabadelvű utasítást adhassanak — szólal fel Nagy Pál — kívánják, hogy előbb mi (t. i. a nemesek) tegyünk valamit; ez pedig abban áll: biztosítsunk és szabadítsunk fel előbb minden birtokot. Mit használna ha most megadnók is a capacitást, de gyökeres joggal még sem birhatna a nemtelen. Szerezzenek a

rendek előbb maguknak birtokbeli szabadságot, és mentsék meg jószágaikat a sokféle bajoktól, azután terjesszék ki a bírhatási jogot a nemtelenre is. Még inkább lehetett volna a kapacitást 1715. előtt megadni, mikor még rendes katonaság nem volt, és a nemtelen is insurgált a nemessel. Ausztriában meg van e viszonyosság és ott nemes ember vehet paraszt telket, mint megfordítva a nemtelen, nemes telket; de ott sem szerezhethet a nemtelen egyszerre, hanem előbb a kapacitás megadásaért folyamodnia kell. És Ausztriában ez könnyű. Tegyük azt Magyarországon is, hogy t. i. a nemes is fizessen adót és legyen köteles katonának állani. Szépen hangzik a tulajdon bírhatási javallat, de gyakorlatilag kell venni, hogy ez alkotmányunkat felforgatná, és merő zavart okozna. Nem is lehetne különbséget tenni, külföldi-e valaki vagy honfi, hanem mindenki csakhamar szerezhethetne jószágot, és ha majd az ellenség jönne, vajjon ez a nemtelen insurgálna is, katonát is állítana, adót is fizetne? Ő általában szeretne demarcationális vonalat húzni. Így a mint most vagyunk, a kapacitás sem igazságos, sem kivihető, hanem merő

zavart okozó: nemes ember a neemtelen terhét viselné és megfordítva.

Deák Ferencz erre így válaszolt: én ugyan azt véltem, hogy ily fontos tárgyba nem fogunk csak így mellékesen ereszkedni. Igaz ugyan, hogy a capacitás mindenütt csak mellékesen van megemlítve. Először előfordult az urbariumban, és akkor a polgári jogba utasítatott; de az actoratus kérdésénél is van róla szó. Igazi helye a fassióknál lett volna. Nem akartam ugyan a dologba mélyebben ereszkedni, de követi kötelességemnek tartom némely ellenvetésekre felelni. Az mondatott, hogy ez az alkotmány ellen van, és azt csak figyelemmel kell változtatni. Ezt én alaposnak nem találom, mert akkor a corpus juris két vastag kötetében nincs róla világos törvény; én pedig oly jogoktól, melyek a természetben gyökereznek, velünk születnek, világos törvény nélkül megfosztani nem akarok senkit; és azt tartom, hogy polgári és szabad emberhez illő kötelességet teljesítünk, mikor oly jogot reclamálunk, melyet csak önkény és visszaélés tagadott meg hazánk fiaitól. Hogy valami elválasztó vonalra szükségünk volna: elnem

ismerem. Nem is találok azt föl sehol törvényeinkben. Még legbővebb nyomát lelem az 1825-ki országgyűlésen, hol az rendeltetik, hogy nemes ember jobbágy telket ne vehessen; de mennyire tetszett meg ez akkor is az országnak, ugyan azon diaeta irományaiból láthatjuk. De zavartól sem félek, mert a nemesi birtokot, csak a vele járó terhekkal fogja a nemtelen birni; valamint a nemes, azokkal birja a jobbágy telket. Sok nemesi érték most is nemtelen kézben van, még sines zavar; sőt törvény által is megvan állapítva, hogy anyai és feleségi jószágban a nemtelen is örökösödjék. Ha eddig tudtak ezekről a vármegyék rendelkezni, és zavartól ovakodni, ez után is fognak tudni. Sopron (Nagy Pál) azon állítása sem áll, hogy inkább 1715. előtt lehetett volna ily törvényt hozni, minthogy akkor rendes katonaság még nem volt; sőt én épen ellenkezőt találok, mert akkor legalább teljesíté a nemes törvény által szabott kötelességét, az után pedig másra ruházta azt által. És ha a nemtelenek kötelességeit az insurectióval összehasonlítjuk, az utóbbi igen rossz arányban áll. Egyébiránt az akkori változást

nem mi, hanem Európa állapota kívánta meg, miután azon rendszert XIV. Lajos Franciaországba behozta volt. Esztergam (Andrássy) azt állítja hogy az országra nézve hasznos nem is volna. De figyelmeztetem az érdeemes követ urat, hogy a fekvő birtokon épül a törvényes szabadság és biztosság. A fekvő jószágnak becse fog nevedni, és egyenlő arányban az életnek többi szükségei, mi által a nemességnek is jobbléte eszközölnétek. Hogy ha tehát itt akarjuk e fontos kérdést eldönteni, mind utasításom, mind meggyőződéseim szerint a kapacitásra szavazok.

Ime két különböző kiindulási pont. Nagy Pál a közadóból indul ki s azt tartja, hogy nem mozdulhatunk, míg az ősiségen nem mozdítunk. Deák a szabad tulajdon eszméjéből indul ki, mely a városokban az ősiség mellett is meg volt. Az idő, mind a kettőjök felfogásának igazat szolgáltatott: Deáknak, az 1843. IV. törvényczikkben, a nemesi javak birhatásának a nem nemesekre való kiterjesztése által; Nagy Pálnak az 183²/₆. XXVI. t.-czikkben, miután a lánczhídon a nemes is fogott volna fizetni.

Az ősiség megszüntetése azonban 1848-nak maradt.

Deák egy hatalmas elvet mondott ki, hogy a fekvő birtokon épül a törvényes szabadság és biztonság. Ugyanaz az elv ez, mely Angliát már a 18. század elején oly hatalmassá tette. És csodálkozni lehet azon, hogy a kiknek alkotmányunk aristocratiai kifejlődése feküdt szívökön, hasonló uton nem jártak. Angliában is igen kevés volt a 18. század elején a földbirtokos, de annnyival több a farmer, azaz önálló földművelő.

Senki ne keresse Anglia hatalmát elszigeteltségében, tengeri erejében, kereskedésében, gyárparában — ámbár mind ez okok összevéve szolgáltak arra, — de keresse a valóságos alapon, — mely ama sokoldalú emelkedés szülő oka: — birtokviszonyai helyes elrendelésében, a földbirtok oeconomicai tulsulyában; mert minden egyéb emelkedése ebből keletkezett.

Jellemző, hogy a mostani Bismark herczeg, midőn a berlini országgyűlésen mint egyszerű képviselő először megjelent s a szabadelvűek által „juncker“-nek csufoltatott, mellére ütve

büszke hangon veté oda: „az vagyok uraim, de jegyezzék meg önök ott a tulsó oldalon, hogy a tory név is guny volt egykor Angliában, s legyenek meggyőződve, hogy idővel mi is tekintélyt, és becsülést fogunk szerezni a juncker névnek. Adják meg önök nekünk az angol birtokosság helyzetét, az angol közvéleményt és akkor ugyanoly módon kormányozhat a ministerium nálunk is, mint amott.“

Nem kisebb jelentésűek ezeknél ama szavak, melyeket a publicistica szerényebb terén, egyik első rendű gazdasági írónk, a nemzet nagyjaihoz intézett: „gazdasági felemelkedésünk nem csak anyagi, hanem egyuttal politikai és állami momentum is“ s figyelmezteté nagybirtokosainkat, egy egészséges bérlet rendszer behozatalára. Mondanom sem kell, hogy a harmincz és negyvenes évek politikai mozgalmában, fején találta volna a szeget; de az ötvenes években, midőn e szavak mondattak, a tanács egy kissé későn, de nem elkésve jött.

Meg kell különböztetnünk a szempontot, melyen Nagy Pál állott midőn a közadót sürgette, a kormány szempontjától, mely az örök-

váltságot azért tagadta meg, hogy nézete szerint az, az adóalapot fogna csökkenteni; vagy hogy: az uriszékek hatósága e miatt szenvedni fogna. Nagy Pál a közteherviselés tiszta elvéből indult ki. A kormány pedig azt tartotta: hogy az urbéri telek szolgáltatván az adó-alapot s minden regulatorius perek a Helytartó Tanácshoz fellebeztetvén, — mind a hadi adó alapját, mind a maga birói tekintélyét kell őriznie. Ugyanis jobbágy kézen több volt az urbéri telek, és így az adó-alap, mint a Mária Thérézia constitutivumában megszabott. A másik tekintet pedig az volt, hogy ha az uriszéknek hatósága megszorítatik s innen a Helytartó Tanácshoz nem felebeztetnek az urbéri perek: mind a kormány hatósága csorbul, mind a perlekedők terheltetnek. A kormány, a politikai alapot védelmezte, melyet Nagy Pál mint a közteherviselés talaját előkészíteni akart.

Minthogy az „örök váltság“ megadásával, az uriszék hatósága is változott volna: igen természetesen merült fel a hosszú diaetán a „békebiróságok“ kérdése. Bezerédy István hozta szőnyegre a tárgyat. „A békebiró hiva-

talának — mondá ez alkalommal egyebek közt — abban kell állania : hogy a két fél érdekeit, egymás mellett fentartsa akkor is, ha össze-
ütköznek ; és se egyiket, se másikat ne cson-
kítsa : míg a törvényes bíró kötelessége épen
ellenkező ; mert minden érdeken keresztül vág,
s egészen más szempontból veszi fel a tárgyat.
A béke-bíró tehát több jót okoz a felek össze-
egyeztetésével, mint a törvényes bíró, ki a
szoros igazsághoz, és törvényhez ragaszkodik.
Még a nemzet jellemére is igen jó befolyása
leend ezen béke-bíróságnak ; de épen azért, mi-
vel szellemében ugy különböz egymástól ez a
két hivatal, nem akarja : hogy a rendes bíró,
békeltető is legyen.

Deák Ferencz erre azt kérdi : ki legyen
hát a békeltető ? Sokan javasolták, hogy : az
első rendes bíró ; de ez ellen számtalan ellen-
vetés tétetett. Emlékezem, hogy azon separatum
votumok közt, melyek az országos küldöttség
kebelében a pedaneus bíróság megállapítását ja-
vallák : egyikben az volt a fő argumentum, hogy
a szolgabírák széjjel járván a vármegyékben, is-
merik a pereseket s azoknak körülményeit, és

azokhoz képest igen tudják a feleket összebékéltetni; de most a sedria állandó birósággá változtatván, lehetetlen, hogy békebiró is legyen egyszersmind; mert sem a felek körülményeit nem ismeri, sem ideje nincs a békéltetésre. Azért is azt a nézetet pártolom, hogy a békéltető: külön személy legyen. Másik kérdés vala a küldöttség előtt; legyen-e a béke-birónak fizetése, és kitől legyen az? Ezen a sziklán állunk, melyen oly sok intézet és terv megszakadt. A közkassa fizesse? ez nem lehet, mert új terhet vinnénk haza. A peresek magok fizessék? Ez nem lenne célirányos. Hányszor megbékülne most is a szegény perlekedő, ha már a tett költség nem akadályoztatná! Az adós azt mondja: barátom én kifizetlek, mert elismerem hogy adósod vagyok; de a perrel hagyj fel. A másik pedig azt mondja: Uram én szívesen megbékélnék, ha pénzemet visszaadod; de az nem elég, mert néhány év óta perelek; ennyi, meg ennyi költséget tettem, ezt fizesd vissza. A békeség végre nem mehet, mert az adós azt veti: én eddig is fizettem volna, hogy pénzem nem volt, arról nem tehetek; de azért mért költsé-

geskedtél? ily környülállásban ne tegyünk a fizetésről semmi említést; hanem falukon legyen a falusi bíró: békéltető; városon: egy senator; vármegyén: a szolgabíró; mert mindezeknek mint már publicus hivatalba levőknek különben is fizetésök van, s ezeknél a békéltetésért járó fizetést el lehet kerülni. De nem lehet az uraság tisztje békéltető, mert abba bizodalom nincs, de sok helyen kivihetetlen is, mert terjedt uradalomban kevés a tiszt. Hogy a falusi bíró nem tudós, az nem baj, mert vehet magához írástudót. Hát a contributiót miképen manipulálja most, habár írást nem tud, pedig arról szorosán kell számolnia. A földesuri jog sem esorbítatik ez által, mert a falusi bíró, a földesur befolyásával választatik. Csak azt véli tekintendőnek, vajjon világa, vajjon árnyéka nagyobb e valamely tárgynak. A visszaéléseket egyedül a nyilvánosság gátolja. Az első folyamodású bírák ellen azon indító ok leginkább szolgál, hogy majd nem győzendik; de a felek sem lesznek már oly hajlandók a békéltetésre, miután sportulákat fizettek és költségeskedtek. Hogy fizetése nincs a békéltetőnek ez nem igen erőtlenítő akadály,

mert hiszen a rendes birónak sem lenne azért több fizetése, hogy egyszersmind békebirónak is választatnék. Leginkább megkívántatik e tárgyban, hogy a perlekedő maga válassza békebiróját; a szegény ember nem választhatná azt, ha az uriszék békéltetné, mint első birája; de választja, ha külön személy békéltetvén, a falusi biróhoz folyamodhatik; már pedig az ország legnagyobb részének az előtt leend minden dolga; az is kívánatos, hogy közel legyen a biró stb.

Ez utóbbi szempont, annak az elvnek kimondását tette elkerülhetlenné, hogy: a békebiró hatása ne csak egy járásra vagy vidékre szoríttassék, hanem egész vármegyére kiterjesztessék; hogy akármelyik békebiróhoz folyamodhassék a perlekedő a vármegyében; és hogy a békéltető előtt készült szerződések azon erővel birjanak, melylyel a szerződő szabad akaratjából származott minden egyéb kötések birnak.

Még nagyobb sensatiót tett Deáknak, a polgári törvények kijobbítására czélzó javaslata. Az országos küldöttség — úgy mond az akkor már nagy népszerűségű férfiú — a perlekedés elrendelését javallja; de e munkálatnak, oly nagy ösz-

szefüggésben vannak czikkelyei a polgári törvényekkel, hogy míg a törvényeket magokat ki nem jobbítjuk, elő nem haladhatunk. Már csak első szakaszában is e munkálatnak, a replikák számáról, beírásának idejéről sat. mondottakban hányszor megfogunk akadni? p. o. legyen-e juris per vagy ne? pedig ezt miképen döntjük el míg a polgári törvényben el nem határoztuk. Így vagyunk más perekkel is. De fő tekintet az, hogy Verbőczytól fogva, minden ismeretes rendszer a személyen kezdődik először, azután megyen át a birtokra, és perlekedésre. Addig tehát semmi esetre ne nyuljunk a perlekedéshez, míg maguk a törvények nem tiszták. Mi pedig azokat illeti, még eddig nem feleltünk meg a haza várakozásának, mert Verbőczytól fogva, ki legelső, sőt egyetlenegy készített némű-némű rendszert, mindig csak egyes esetekre hozattak törvények, pedig a casuistika soha véget nem ér, s így a polgári létegetben mindég hiány marad; ha most is azt az utat követjük, hiában organisálunk, mert nem sokára ismét felkerül az önkény, s decisiók ellen fogunk panaszkodni. Más országokban a polgári törvénykönyvek mint

a Napoleon codexe, a bajor, burkus sat. egészen kifejték a polgárok viszonyait, s egészben állapíták meg a törvényt. A mi országos küldött-ségünk az elébe tűzött czél szerint csak foltozgatott, s munkáját követvén ott akadtunk meg, hol törvényt nem javall; és sokaknak utasításuk levén ezt vagy amazt javallatba hozni, azt sem fogják tudni hol adják elő. Ily helyheztetésben mindenek előtt rendszert kellene készítenünk az operatumban. Nevezzünk ki egy választmányt, mely az egész polgári codex vázlatát készítse el, a nélkül hogy egyes törvényeket proponálna. E vázlat után menvén, ha donációról lenne szó, tudnánk, mit végeztünk már a contradictióról s a t. Az az ellenvetés lehet itt, hogy utasítás mellett nehéz így dolgozni; ez igaz egy részben, de más részről még is igen könnyű lenne, mert a választmány egyszerű elvekre alkalmazná az egészet, s azokhoz könnyen szólhatna kiki utasítása szerint; sőt küldőink is látván e vázlatot, a részletekre nézve más utasítást adnának; így például ha a fassio invalidálását eltöröljük, kik ezt nem akarnák, a birtok biztosítására más módot találnának s javallanának. Így fogván a polgári

törvényekhez, a perlekedési rendből kivennők hozzájuk azokat, melyek szoros összeköttetésben vannak velök, mint például a praescriptio stb.

Deák indítványát megéljenezte a kerületi ülés, de elvi vita támadt a felett: a zalai indítvány szerint fogjanak-e a törvények jobbításába, vagy az országos küldöttség munkálata (operatum systematicum) szerint? Egyik azt hozá fel, hogy a Deák által javallott vázlathoz előbb a főrendeknek is járulniok kellene; másik azért nem pártolja Zala indítványát, mert ha elveken kezdjük, csak ugyan casusokon végezzük. Felhozott ellene, hogy szabad nemzetnél soha sem adott egy törvényhozó test codexet p. o. Angliában; hogy szabad nemzet megelégszik a törvényeknek csak esetekre hozásával. Sopron, Somogy, Győr, Zólyom, Tolna, Bács, Ung, Sáros, Szaboles, Szathmár, Bihar, Mármaros, Csongrád, Békés, Csanád, Arad: Deákot pártolák, de a többség megmaradt az országos küldöttség rendsora mellett.

Mind ennek daczára Somssich (Somogy) a következő ülésben azt indítványozta, hogy a donatio előtt vétessék fel a fiscus öröködése,

Kölcsey, Deák, a somogyi indítványt pártolják. Bezerédy hévvel jegyezte meg: ha úgy kell mennünk, mint eddig, csak ugyan Somogyot kell pártolnunk. Nagy Pál némi csipősséggel mondá: előre láttam midőn a zalai indítvány elesett, hogy így fogunk járni, s most hoszszában tesszük, mit akkor röviden tettünk volna. A különben higgadt Klauzál szenvedélylyel vitatá, hogy ha elvetők minap a jó indítványt, most már ne nehezítsük a tárgyalást. Eddig a nagy kérdéseket soha sem akartuk mellékesen eldönteni, s most az ősiséget, fiscus örökösödését, caducitást. sat. mellékesen végezzük el, mikor kezünk meg nincs kötve? — De bármily sokan voltak a somogyi indítvány mellett, a másik rész mégis több volt öttel, s így a deputatio rendsora állapototott meg.

Kölcsey, utasítása értelmében, megint feleleveníté a fiscus örökösödése kérdését. Nevezetes többség az öröködést, magva szakadás esetében kívánta fentartani. Heves vitatásokra adott alkalmat ekkor is Deák indítványa: hogy a fiscus csak azon javakat conferálhassa, melyek jog szerint és tényleg is reá szállottak, s ne

ajándékozzon reménység fejében ; új adakozást és consensust, csak olyannak adhasson, ki a kérdéses javaknak birtokában helyhezteszik ; mivel sokan az eventualis defectus alatt, nem azon jószágot értik, mely a fiscus kezénél még nincsen, hanem hol még a magszakadás nem is következett, és csak remélhető ; például ha a birtokos igen öreg, vagy pap sat.

De még világosabban tündöklött Deák szabadelvű iránya, a városi polgárok örökölése kérdésében. Az ősiségről levén ugyan is szó : Bezerédy azt kívánta, hogy a polgárok, az ősi javakról is jegypénzt leköthessenek. Kölesey megjegyzé, hogy a polgár városi jószágának nem haszonbérelője, hanem tulajdonos birtokosa. Ha azt másoknak is elidegenítheti, miért nem feleségének is ? Ne rontsuk el ez egyetlen birtokot hazánkban. Pázmándy : noha a nemesekre nézve kötelesnek érzi magát az ősiséget megtartani, a városban annak helyét nem látja, mert a városi birtok nem gyökerezik a jus regiumban, s ott a királyi fiscusnak örökösödése nincs. Az ősiség a városokban csak nyelv-tudományi, de nem jogi értelemben áll

fenn. Deák ellenben ki az ősiséget a nemességre nézve is megszorítónak tartotta, így szólott: Ha az örökösödés természetes rendét vesszük, ez a szeretet; az ősiség pedig törvényes értelemben megszorítása a szabad rendelkezésnek. Hol ez az elv nincs divatban: ott helye az egyenes örökösödésnek; a praejuditiumból való megerőtlenítés: szörny a törvényhozásban, mely csaláson épül, és ily formán való okoskodáson: ha többet fog érni a jószág: vissza veszem; ha kevesebbet, nyakadon hagyom. Ha a polgár egyébként szabadon terhelheti és költöheti a jószágot, nem látom, mért tiltatik ez meg épen ezen az uton. Hát ha az irt jegypénznek törvényes elsőbbsége volna: akkor megállana Sopron nézete a hitelre nézve (Nagy Pál t. i. azt a nézetet fejezte ki: hogy a városi polgár halála után az atyafiak s a hitelezők a polgár özvegye által kijátszathatnak. Borsiczky ellenben azt az indítványt tette, hogy a városi polgár, valamint az ősi javakat elköltheti: ugy azokat nőjének jegypénz gyanánt is leköttesse). Csak az tehát a kérdés — folytatá Deák — árt-e vagy használ-e a trencsini (Borsiczky) in-

dítvány? senki sincs talán köztünk, ki hasznos voltát el nem ismerné. A szabadság: az életnek ere; a szabad rendelkezhetőség mozdítja elé a kölcsönös bizodalmat, a hitelt, jólétet, mi a státus főczélja. Ha e jótékony intézkedést (t. i. a birtok feletti szabad rendelkezést) a nemesekre nézve elérni nem tudtam, azt legalább a városoknál elérni ohajtom.“

A kerületi ülés éljenekkel fogadta Deák beszédét s csak ugyan többséget szerzett vele a trencsíni indítványnak.

Majd az örökös helyettesítéséről levén szó, Deák úgy nyilatkozik, hogy küldői ugyan a vágyonról való rendelkezhetőségben különbséget nem tesznek és azt egészen szabadon hagyják; anynyiban azonban még is kedveztek a gyermekeknek, hogy a római törvény szerint a succesorok is annyit azoknak adni tartozzanak, a mennyi nevelésökre szükséges; mind a mellett el nem fogadhatja azt, hogy a szerző, maradékait is hosszú időre s több ízig leköttesse, a köztársaság nagy kárával. Ez a substitutio: a hitbizományoknak, első szülöttségnek és a senioratusnak gyökere, mely a közjónak nagy kára.

A substitutió nál csak a közintézeteket veszi ki, mert ezek a köztársaság javát nem hátrálják, sőt előmozdítják. Kölcsey azt az alternatívát állítja fel: hogy ha az ősiség megmarad, akkor egészen szabad rendelkezést kell engedni a szerzett jószágra nézve; de ha az arany bulla 4-ik cikke eltöröltetik, akkor meg kell szorítani az apa szabad rendelkezését a szerzeményre nézve is. A dolog abban az értelemben dőlt el, hogy az ősinek is lehet *aequivalense*, p. o. *donatione mediante impetrált jószág*; és az ősi is lehet *infirmi juris*. Deák viszont kijelenté, hogy a végrendelet: egyszerűen akarat nyilatkoztatása, mit kíván valaki holtá után vagyonával tétetni; de ennek ereje soha az első örökösön túl nem hathat; hogy szent a szerzőnek akaratja: ezt őseink is elismerték; de ők is megszorítani kívánták ott, hol a status veszedelmére terjeszkedik. Kölcsey pedig kereken kimondá: *fiat justitia et pereant fidei commissi*.

Mindezeket nem a népies irány miatt említem, mert Deák demokratikus lényfelett nincs mit kételkedni legelső fellépése óta; hanem hogy kitüntessem: szabadelvűségét, mennyi okossággal

és mérséklettel tudta párosítani. Ez eszélyes óvatossága leginkább kitűnik a papi tized tárgyalásában, a mikor bizonyoságot tett arról is, mi-
ben kell állani az elnök ügyességének.

Deákon volt a kerületi elnökség sora, hogy a tárgy napirendre került.

Megjegyzem, hogy a rendszeres munkálat is bővebben foglalkozott e kérdéssel. Törvényeinkben egy-egy súlyosabb kérdés a tizednél nem volt, mivel az adózó nép sorsa, mindig különös figyelmet érdemelt és szent Istvántól fogva 1848-ig, örökös kétség és nehézség tárgya vala.

Vannak a kik azt állítják, hogy a tized, országos jövedelem lett volna, s ugyanazért királynak neveztetett; de ezt diplomátice bebizonyítani nem lehet. Szent István és Kálmán törvényeiből gyaníthatni, hogy a tized egész rendszere, a mózesi törvényen épült, mely szerint a földbirtokot nem nyert Levy nemzetség tartására, az évi termés tizede rendeltetett. Az 1647. 95. törvényczikk mutatja, hogy ezelőtt is szokásban volt a tizedet limitálni; s hogy tizedet természetben adni csak az köteleztetett, ki a limitált,

azaz: az illető törvényhatóság által meghatározott árt fizetni nem akarta.

Két napig tartó, hosszas vita folyt a tized felett. Ekkor mondá Palóczy a nevezetes szavakat: midőn az 1807-ki országgyűlésen az egyházi javak, a status javainak mondattak: e kijelentés, Esztergam vármegyében csodálkozást s talán félelmet is gerjesztett; de ámbár ez időben a szónok már szolgált, legkevésbé sem tapasztalta, hogy azon Borsod vármegyében fennakadtak volna. Ki az oka, hogy I. Leopold idejétől a magyar nemesség lováról leszállított, s fegyveréből kivetköztetett? Ki az oka, hogy a hon oltalmára felkészítve s gyakorolva nincs? felelet: Nem a magyar nemesség. Ki adta ellenben az állandó katonaság tartására az 1715. 8. cikkelyben kirendelt roppant javakat? felelet: a magyar nemesség, melyről így ítélte Montesquieu: „a magyar nemesség megmutatta Ausztria és a világ előtt, hogy nagy-lelkűleg tud megbocsátani és meghalni.“ Bizonyossá teszem a rendeket, hogy Borsodnak sok ezer nemesei, a szólló maga is, mint az ő méltatlan követjök, végső lehelletig kész oltalmazni

az alkotmányt; de abban, hogy a díszes állásban, különben is untig elégséges javakkal bíró, dúsgazdag clerustól elvétessék a dézma: Borsod vármegye, alkotmányt megrázó kérdést, se nem keres se nem találhat.

A tárgy szavazatra kitűzetvén: eltöröltetik-e a papi tized minden váltság nélkül általában, vagy nem? az általános eltörlésre szavaz: Szathmár, Szabolcs, Borsod, Torna, Ugocsa, Bihar, Békés, Csanád, Temes, Torontál, Krassó, Trencsin, Nógrád, Somogy, Pest, Tolna, öszvesen 16 megye és a kerületek; a többi 32 megye tehát azt határozza, hogy nem töröltetik el általánosan. De ezek közül is sokan, általánosan kényszerítő megváltásra nyilatkozván: Deák, szavazás végett így állítja fel a kérdést: „valjon törvény által, kötelezőnek parancsoltassék-e, a tized természetben adásának eltörlése és megváltása, vagy nem.“ Aztán mint kerületi elnök, arra kéri a rendeket: hagyjanak meg mindenkit szavazati szabadságában, s bizzák kire-kire miként fog küldőinek felelni. Egyébb iránt — tevé hozzá megjegyzésképen — a ki a törvényt forgatta, tudni fogja, hogy nem csak a szolgálma-

nyoknál, de a büntetéseknél, emendáknál, nagyobb hatalmaskodás díjánál is, gyakran elé fordul a megváltás a nélkül, hogy a redemptio vagy relutio, szükségképen hason értéket jelentene.

A rendek a megváltásra szavazván, Deák kimondotta a végzést, hogy : a megváltási kulcs a diaetán fog elhatároztatni, az alkalmazás ellenben a megyékre bízatik.

„Nehéz munka keblem érzéseit legyőzni“
— írja Kossuth az „országgyűlési tudósítások“
ban azon napról, melyen az urbéri resolutio,
elegyes ülésben „menydörgés és villám hullása
közt“ kihirdettetett. A materialis concessiókat,
az az: az adóalap nevelésére vonatkozókat el-
fogadta a kormány, sőt meg is toldotta; illető-
leg a földesur zsebje rovására szaporította is az
által, hogy az irtást urbéri földnek vette; pedig
a mit a nemesség, adó fundusául nem szánt, azt
megegyezése nélkül tőle elvenni nem lehetett.
A robot supererogatioja ellen, a rendek által
kiszabott különös büntetést félre vetette, s azon
ürügy alatt, hogy a jobbágnak pénze
nincs, más büntetés szabására szólította fel a
rendeket, s a helytartó tanács felügyeletét, via
urbariali, mindenben kiterjesztette; s mint már
emlitém, az uriszek teljes hatóságát fentartotta,
az örök váltságot pedig elutasította.

Igy a felterjesztett nyolcz törvényczikknek, épen az ősi alkotmány kifejtésére és kiterjesztésére szánt életszervei, mintegy kerékbe lettek törve. Azt is sérelemnek vették a rendek, hogy a királyi leirat, latinul volt szerkesztve, pedig mennyit kellett küzdeniök, míg kivívhatták, hogy felírásuk a királyi székhez jutott, mely által törvényeinknek magyar nyelven alkotását szorgalmazták. Már másod ízben hasztalan sürgetik erre, a királyi választ. Köleseey, indignatióval jegyzé meg, hogy a kormány, a mint látszik, magyar törvényekről tudni sem akar, holott saját érdeke hozza magával, hogy egy nyelv egyesítse nemzetünket, különben ama fenyegető éjszaki hatalom vas karjába veszünk. Csak mi magyarok vagyunk egyedül Európában, kiknek törvényei egy idegen s a mi több, holt nyelven hozatnak. Mit mondana Bécsnek utolsó polgára, ha kormányának minden napi rendelései, melyeket hogy engedelmeskedjék, értenie kell, idegen és mellé, holt nyelven iratnának. Vagy a törvénynek megértése: egy különös tudomány; vagy az a czél, hogy a nemzet soha se értse, mi az ő joga, mi az igazság. Míg

ez így marad: soha szabadok nem leszünk, mert bátran ellehet mondani, hogy mi a nyelvre nézve szolgaságban vagyunk, oly szolgaságban, melynél lealacsonyítóbbat, és lélek-ölőbbet nevezni sem lehet. Ujítsuk meg tehát, az urbéri, királyi leiratra való válasz elején jogos kívánatunkat, hogy valahára már nyelvünkön irott törvényünk legyen, melyet a magyar nemzet értsen s értvén be is tölthessen.

E beszédre a törvényhozás teremét megrendítő, rokon érzelmű felkiáltás következett, mely hogy viszhangzott a jóságos fejedelem, a dicső emlékezetű V. Ferdinánd királyunk szívében: örök bizonyosága ennek, az 1832/6 országgyűlés törvény-cikkelyeinek egyik legszebb gyöngye: a magyar nyelvről, mint a törvényhozás nyelvéről.

Következett már a királyi leirat részletes felvétele. De kinek van ehhez láng tolla, leírni e hosszú, hosszú hónapokon keresztül folyt feleséges vitákat! Midőn Deák óvást tett a „közterhek nevében, mert az volt a rendek végzésének lelkes akaratja, hogy az urbér addig ne sanctionáltassék, míg a közterhek, magukra a

nemesekre is meg nem határozatnak“; — vagy midőn Nagy Pál a „képviselési rendszert“ emeli ki, mert a nemesség repraesentatiójával csak addig van megelégedve, míg a köznép is képviselve lesz. „Nem igen lehet panasza ugyan — úgy mond — az adó fizetőknek az ellen, a mint a nemesség által képviseltetnek. Mennyi sérelmeket, sanyagatásokat szenvedett 1825. előtt a magyar nemesség s még is ezen az országgyűlésen, saját sérelmeit félre téve, minden mások előtt, a parasztok jussainak védelmére állott fel, s azokat oly híven védelmezé, hogy Európának egy aristocraticus alkotmányu nemzete sem képes hasonló példát mutatni s itt az urbariumban is — bár különböző vélemények találtak — de csak ugyan vannak, kik oly melegen védik a nép jussait, hogy magok sem védhetnék hi-
vebben.“

Valóban a lángelmék előcsatározása volt ez, kik a nagy politikai változás diadalát elkészítették. De az alig megindult nemzeti mozgalom gyenge csemetéjére hervasztó visszahatással volt a kormány kéz alatti működése, melylyel a szabadelvű megyék utasításait megváltoztatni töre-

kedett. Szathmár megye, ugyan azon napon s tán ugyanazon órában, vonta vissza az örök váltság kérdésében, követeinek adott szabadelvű utasítását, melyben egyik halhatatlan érdemű követe, Kölcsey, ép azon tárgyban tartotta elragadó beszédet.

Ködös, novemberi nap volt, hályog ereszkedett a természetre, talán épen olyan, mint Szathmár rendeinek szívére és elméjére. Pozsonyban nagy volt az izgalom, nem a miatt, a mire Szathmár rendei készültek, mert erős idegű fiatalság volt az, mely e napon s tán utószor, egymás mellett látta ragyogni Kölcseyt és Deákot, mint testvér-csillagot. Előre tudva volt, hogy nov. 10-én beszélni fognak az örök váltság kérdésében, mely az urbéri javallatok legfontosabb pontja vala, s melytől mint a „szabad birtok“ alap-kérdésétől, az elutasító királyi leirat után is, még ekkor tágitani sem akartak a rendek.

Kölcsey azzal a szemrehányással kezdte beszédét, hogy az országgyűlés kezdetén, a királyi propositiók, a legelső helyre tüzték ki az urbáriumot; a legelső helyen kivánták annak felvételét s a kormány még is, az örökös megvál-

tásról szóló javallatot elutasította, azon ürügy alatt, hogy az, nem az urbérre tartozik.

De ez csak ürügy — folytatá a láng-lelkü férfiú — mely alatt nem egyéb szándék lappang, mint hogy az adó-fundust tiszta tába tartsa és nevelje. A magyar diaeta, igyekezett a népnek a társaságban meghatározott állást adni, s előtte a tulajdon szerzést lehetségessé tenni. A kormány ezt nem akarja, sőt most a manumissiókat is eltörölni szándékozik, melyek folytán nem csak egyesek, de egész községek szabadultak fel; a szabad városok is ez uton állottak elő. A szerencse ritka jobbágyot vesz annyira kedvébe, hogy faluját elhagyván, városi birtokot szerezzen magának; polgári birtokra jutható jobbágy ezerek közül, nemesi birtokba lépő százezer közül válik. Az utóbbi esetben két hatalmas ellenséggel kell majd küzködnie: egyik a „tulajdonnal, nem birhatás“ másik az ősiség. Az első eltiltja a nem nemes attól, hogy nemesi birtokot vehessen; a másik eltiltja a nemest attól, hogy a maga birtokát eladhassa. E kettős tilalom közt nincs egyéb lehetőség, mint jószágot a kormánytól

venni, mely birtokait eladhatja, s a nem nemesnek is birtok-képességet kölcsönözhet. A birtok nem birhatása, és az ősiség elvei közt, a manumissio elvének megrontása nem ezélozhat egyébbre: mint a birtok eladási jognak kormány monopoliumává tételére. E bánásmód mellett a nép legnagyobb részének, uri szolgálatól, szabad birtokra szert tenni lehetetlen. A szerencse azon kedvenczein kívül, kik vagy polgári vagyont, vagy királyi adományt vehetnek, a többi milliomnak szabadságra más módja nincs, mintha jobbágy telkét elhagyja, s az Isten szabad ege alá kiáll koldulni. Mert a királyi válasz mellett ott vagyunk, hogy Magyarországon a szabad városi polgáron kívül, csak két ember-osztály lesz szabad: a földesur, ki a helységet birja s a koldus, ki a helység utczáin kenyér után kiáltoz. Mondja meg nekem valaki, mi elv következésében teszi a kormány ezt? Monarchiai elvből nem, mert monarchiát nép nélkül gondolni nem lehet, s hatalmas monarchiát vagyonos nép nélkül épen nem. Akár a belső rend fentartása, akár védelem a külellenség ellen, akár a státus szüksége

forogjon szóban : mindenik esetben csak vagyonos nép segíthet. Következéleg vagyonos néptől a monarchiának félni nem kell. Kettő van a mitől retteghet, vagyontalan nép és olygarchia. XVI. Lajos királyi székét Párizs vagyontalan népe döntötte fel ; Napoleon császári hatalmát a szt. germaini paloták. De hát a királyi válasszal elvan-e érve a cél ; tisztában lesz-e az adó fundus ? Bizonytal nem. A földesuri önkény, az adó fundusnak mind zavarba hozására, mind fogyasztására, tetszése szerint működhetik. Ha a kormány az adó fundust teljes tisztaságba tenni kívánja, nincs más eszköz : csak az örökös megváltás. Kilencz millió nép, ahoz képest a mi most kezében van, csekély három, négy millió forint adót fizetni alig képes. Minden törvényhatóság tele restántiákkal, adó executiókkal. Az adózó ágyát elveszik, hideg őszszel aajtáját leszaggatják. S ezen állapotban akarja a kormány a népet hagyni ? Nem akar-e neki szabadságot engedni, hogy minekutánna országot és egyházat, megyét és urat, falut és előljárót, s az ég tudja még mi mindent fizetni tartozik : legalább az uri, terhei közt

bizonytal legnagyobb tartozások alól menekedhessék; s ez által a hazában lassanként egy boldogabb s fenmaradó terheit könnyen teljesíthető nép-osztály támadjon? Ezen ideában, van-e a legkevesebb is, a mi a monarchia virágzását elő ne mozdítaná? vagy talán az aristocratiának elve az, mely a népnek tulajdon jogait ellenzi? Elhinném tekintetes Rendek, ha a magyar aristocratia csak néhány igen kevés számú s általában gazdag és hatalmas nemzetségekből állana: de a mi aristocratiánk sok ezer háznépet foglal magában, melynek hasonlatlanul nagyobb része, szegénysége s miveltsége miatt, a néphez igen közel áll, s igen nagy számú jobbágy telkekre szorulván, azzal összevegyült. A nép boldogságának csak az Istentől s emberektől elátkozott olygarchia lehet irígye, de alkotmányunk ilyet el nem ismer. Gondoljuk meg, nálunk az aristocratia tagjai legnagyobb részben falukon, az adózók közt elszórva laknak. Már tekintetes Rendek, egy pár százezernek milliók közt csendességben élni: bizonyosan a milliók jó akaratától függ. E jó akaratot csak a kölesönös bizodalom teremtheti. De bizodalom, állandó nyílt

szívű bizodalom, lehet-e oly emberek közt, kik ur és szolga viszonyában állanak egymáshoz ?

A diaeta rokonszenves nyilatkozatokkal kísérte a költő-államférfi meleg érzéssel, s azzal a szép csengő hanggal mondott beszédét, melylyel szíveket szokott olvasztani. Nem gyanította még senki, hogy ez Kőlcsey hattyú-dala volt.

Deák mély csendben állott fel s meghatottan mondá: Fájdalmas érzéssel értem a királyi válasz tartalmából, hogy ő felsége, a javallott örökös megváltásokat törvényben kijelenteni nem akarván, a nemzet legforróbb óhajtásait semmivé tette.

Azon nép nevében szól, melynek itt szólani nem szabad, de a mely a hazának súlyos közterheit viselve, tőlünk várja leginkább boldogítását. Kettős volt a jobbágyok iránt a törvényhozás kötelessége: engedmények által tüstént segíteni szükségükön, de a jövődre is figyelmezve, önérzésüket az emberiség méltóságára emelni, és kifejteni a kebleikben szunnyadó hatalmas erőt. De most is úgy látszik; arra a kormány nem hajlandó, hogy a nép a mívelődésnek magasabb fokára emelkedve, önkeblében találja

tulajdon erejének forrását; hogy a földesuraknak kára nélkül, sőt azoknak önkéntes megegyezésével, alku szerint magának valamivel több szabadságot, és biztosabb tulajdont szerezzen. Nem csak a jobbágyok sorsát kockáztatja, nem csak azok szabadságát korlátozza az örökös megváltások eltiltása, hanem a földesurnak tulajdoni jussait is tetemesen sérti; mert azt állítani, hogy a földnek tulajdona egyenesen a földesurat illeti; hogy minden jobbágyi adózás a földesurnak kétségtelen sajátja; s mégis megtagadni a földesurtól azon just, hogy sajátját, ön jobbágyainak alku szerint, szabadon és örökre, szerződés mellett átadhassa: valóban nem egyéb, mint a valóságos tulajdonnak minden józan értelmét keserűen kigunyolni, és a tulajdonosnak szabadságát szükség nélkül, sőt a közjónak kárával semmivé tenni. Nem azért gyűltünk pedig itten össze, hogy a hasznos szabadságot korlátozzuk, hanem hogy a szabadságot terjesztve, védve és erősítve, polgártársainkat boldogítsuk. Nem is új és szokatlan intézkedést kívánunk hazánkba behozni, hanem biztosító törvényben, csak azt kívánjuk nyilván kijelenteni, a mi hazánk több

részeiben eddig is, mind a földesurat, mind a jobbágyságot boldogítva divatozott. Nézzük el bár országunk minden vidékein, az örökösen megváltott községeket, tapasztalni fogjuk, hogy azok a jobbágyi tartozásokért örökös megváltás fejében földesuraiknak sokkal nagyobb summákat tettek le, mint a mennyit bármily vevő ugyanakkor azokért fizethetett volna, és mégis rövid időn terheikből kitisztulván, most már szorgalomra, vagyonra, művelődésre szomszédaikat sokkal-sokkal felülmulják; nyert tehát a földesur, mert vagyonát oly áron adta el, a milyent egyébként azért nem kaphatott volna; nyertek a jobbágyok, mert ők azóta kettőzöttet iparkodás által tehetősök, szabadok és boldogok; de nyert a közjó is, mert ugyanaz a föld a megváltás óta sokkal számosabb, vagyonosabb, műveltebb és elégedettebb polgárokat táplál. Felhozza például a Nyírséget; a Mura és Dráva partjain, az örök megváltás által támadt, kies és termékeny kertté lett faluk határait; a népesedés nagyobb számát, csinososságot, vagyonosságot, s a t. De mik is lehetnek az okok arra, hogy ez intézkedést, me-

lyet a földesurak önhaszna tanácsol, a népnek boldogsága sürgetve kíván, a törvények pedig nem tiltanak, most egyszerre félre vessük? Abból, hogy nálunk a nemtelenek örök jussal nemesi tulajdont nem szerezhetnek, a jobbágyi adózások örök megváltásának eltiltását következtetni helytelen volna, mert nem említve is azt, hogy tulajdon nem birhatása (incapacitás) már magában igazságtalan és semmi világos törvényen nem alapul, a javasolt törvény, még az incapacitásnak most fenálló, gyakorlati magyarázatával sem ellenkezik, mert ezen magyarázat a nem birhatást csak a valóságos nemesi tulajdonra terjeszti ki; olyan szerződéseket pedig, melyek mellett a jobbágyok magokat tartozásaiktól örökre megválthatják ugyan, de a földesuri hatalom és törvényhatóság nyilván fen tartatik, csak urbéri örökös szerződéseknek kell tekinteni, és az ilyen birtokot valóságos nemesi birtoknak mondani senki sem fogja. Vagy talán itt is az ősiség törvényeinek erőltetett magyarázatából kívánunk a nemzet boldogságának új akadályokat összerakni, s elszigeteljük általa hazánkat Európa művelődésétől. Igazságtalanok

volnánk elődeink iránt, ha még azt is állítanánk, hogy ők az ősiség törvényei által a népet maguktól és a szabadságtól, végkép elakarták szigetelni; — hibáznánk, ha talán azt hinnők, hogy a jobbágyoknak magukat földesuraik megegyezésével örökre megváltani hajdan szabad nem volt. Szerették őseink is, szabadokká tenni azokat, kik a legyőzött nép közül magukat tehetséggel és mívelődéssel kiemelték; sok földesur hajdan is fölmentette jobbágyait; sok község örökre megváltotta magát a jobbágyi adózások alól, s így származtak a szabad községek, melyek közül némelyek utóbb királyi kiváltságot nyertek és szabad királyi városainknak nem csekély része ilyen szabad községekből emeltetett mostani állására. Van világos törvényünk, mely korlátot vet a királyi városok szaporításának: az örökös megváltások által felszabadult községek szaporítását azonban semmi törvény sem tilalmazza. Azon ellenvetésre, hogy e törvény nem az urbéri munkába való, röviden azt jegyzi meg, hogy oly örökös megváltásokról van szó, melyekben a földesuri hatalom és törvényhatóság nyilván fentartatott, a földesur és jobbágy

közti viszonyok tehát meg nem szüntek, pedig minden mi ezen viszonyokat illeti, egyenesen az urbéri munkába tartozik; ha itt határoztatik meg az, hogy a jobbágyi tartozásokat miképpen lehet más nemű adózásokra átváltoztatni: csakugyan itt kell arról is szólni, hogy minden jobbágyi adózásokat, mi módon lehet végkép megszüntetni. Vétkes elmulasztás nem alkotni törvényt, mely a szabad és boldog polgárok számát szaporítsa; de olyan törvényt alkotni, mely eddigi számát is kevesítse: nem mulasztás, hanem oly cselekedet, melyet a hazának áldása épen nem követhet s a t.

A beszéd ereje annyival nagyobb hatást tett, minthogy azon időben, egy nagy község váltotta meg magát földes urától, t. i. Szentés városa a gróf Károlyi családtól.

Csakhamar ezután Kölcsey, Nagy-Károlyba sietett Szathmár megye közgyűlésére, hogy pótló utasítását — melyben a rendek az örök váltság kérdését elejtették — a megye által visszavétesse. Elment oda Wesselényi is, hogy a szabadelvű ellenzék, a haza és barátja ügyét támogassa. Felhíva érezte magát erre, az alattomos

izgatás által, melyet a kormány több ellenzéki megyében űzött, az örök váltság megbuktatására; s ez alkalommal tartotta azt a beszédet, melyért azután bepereltetett.

Tekintetes Rendek! — így kezdé a neki hevült vita közben az ellene, előre felizgatott sokaság közt, dörgő hangon Wesselényi beszédét. — A jelen tárgyban az a kérdés, legyen-e jussa a nemesnek telkeért, általa meghatározandó pénz-summát váltságul venni, vagy nem? Minden két fél közti cselekvésben a jus annak részén van, kitől a cselekedet ered s kitől az függ; itt pedig a cselekedet egyenesen és kirekesztőleg a nemestől, azaz: a földesurtól függ, tőle ered. Hijában fogja a paraszt a telket megvenni akarni; hijában lesz arra bármi tehetsége is; de ha a földesur nem akarja azt eladni, soha sem teheti azt a paraszt magáévé. De nem csak az függ a földesurtól, hogy eladja a telket vagy ne, hanem hogy minő árát szabja annak, az is egyedül s kirekesztőleg tőle függ: így tehát just csak a nemesség nyerhet, vagy veszthet.

De nem arról van itt a szó tettes Rendek! hogy a nemesség ezen eladhatási just, most

kapja-e, vagy ne kapja; hanem arról, hogy azt megtartsa-e, vagy elveszítse; mert birta és használta ezen just több századok lefolyta alatt.

A tulajdonnak ismertető jele a szabad vele való bánás, ennek minden korlátozása terhes. De az én tulajdon telkem fölötti illeten korlátozás, miszerint én annak folyvásti használatját, egy általam határozandó summa pénzért a parasztnak tetszésem szerint át nem engedhetem, meggyőződéseim szerint nem áll meg a józan ész előtt, sőt csaknem nevetséges, továbbá helytelen s végtére veszedelmes.

Telkemet tetszésem szerint adhatom taksáras ez iránt csinálhatok örökös contractust is; tehát vehetek attól kamatot; mert a taksa nem egyéb, mint egy bizonyos tőkének esztendőnkénti kamatja. Már hogy egy tőkét, melynek vehetem kamatját, azon esetben se vehessek fel, midőn azt nekem meg akarják fizetni s midőn azt én is akarom felvenni: ezt megvallom, a józan észszel egyeztetni nem tudom. De nagyon terhelő is ez, mert azon kamat, melyet én mint taksát, telkemért esztendőnként kapok, ugy lehet hogy sokkal kevesebb procentuma azon tő-

kének, melyet én telkemért kapnék; vagy mint a mennyit kereskedés, valami hasznos szerzés, vagy más ipar és szorgalom útján, az után kaphatnék.

Helytelennek, sőt törvénytelennek tartom az egyezhetésnek ezen korlátozását, mert létezett eddig is s gyakoroltatott ily egyezhetési s adhatási jus. Bizonyítják ezt a régibb s újabb időkben ily móddal szabaddá lett számos városok és helységek; létezett a manumittálhatás jussa. Mindezt nyilvános törvény nélkül, csak így mellékesen megszüntetni, vagy akadályoztatni: törvénytelen lenne; ha pedig a manumittálhatás megmarad, miként mondhassuk azt helyesnek, hogy a mit ingyen lehet adni, azt pénzért ne lehessen.

De veszedelmesnek is tekintem ezen egyezhetési korlátozást, s méltóztassanak a tettes Rendei megengedni, hogy ezt bővebben kifejtsem. Mídon az usufructuatio szabad adhatása, vehetése, a parasztságnak megengedett: akkor ingyen, ajándékba adatott a telek a parasztnak. És ha illuisót nem akarunk magunknak csinálni, látunk kell, hogy az usufructuatio eladhatása

átengedésével, a proprietas van kezünkből kiesve. Az a ki első kézből vette meg az én telkemet, még természetesen fogja találni, hogy engem tekintsen a telek valódi tulajdonosának, és hogy ezen telek utáni szolgálmányait nekem teljesítse; — de már a második, harmadik és negyedik kézre kerülvén a telek, bajosabban lesz megfogható: hogy szolgáljon azért a földesurnak. Így több esztendőök mulva, a valódi tulajdonosság azon bélyege mellett, hogy azt vette, s eladhatja, el fog tűnni s enyészni a földesurnak már csak régi időkből átszivárgott ideális jussa s birtoka. Ennek következésében az állván előttünk, hogy telkeinket ingyen elveszessük, ezen kártól s veszedelemtől egyedül csak az menthetne meg, hogy telkeinket tetszésünk szerint, illő áron, örökre eladhassuk; következőleg azon korlátozás, mely ezen menedéktől elzár, veszedelmes. De veszedelmes ez még azért is, hogy ez által a nemességnek törvényes függetlensége nagyon korlátoztatik. A nemes ember mindenemü perek által úgy is nagyon kezei közt van a kormánynevezte ítélőszékeknek; az uriszeknek további létezése által nagy teher fogja őt nyomni;

az urbéri ügyeknek a Helytartótanács elébe mente által pedig, ennek lészen hatalma alatt; s mindettől, mindattól magunkat menté tenni, sőt a jobbágyoknak, annyi módon lehetséges bajtcsinálásaiktól szabadulni, leghasznosabban sőt egyedül csak úgy lehetne, ha a telket jó áron örökre eladhatnánk; és ez utat beakarjuk-e magunk előtt zárni.

Én az egyeztetést igen hasznosnak látom, mind a földesurakra, mind a vevőkre nézve; nagyon fog az által a birtok becese nevedni. Azon telkemért, melyért most csekély robot, s egyéb praestatióként igen keveset kapok a paraszttól, ha ő azt örökre megveheti, oly árt és oly tőkét kaphatok, mely nekem két annyi kamatot is hajthat; s minő hasznos jótétemény ez a vevőkre nézve. Szerezhetni tulajdont: oly jó tett, melytől embert megfosztani nem szabad. De hát nem csak a parasztságra, hanem azon nagyszámu nemes atyánkfaira nézve is, kik jobbágy-telken laknak, minő nagy haszon és szükséges intézet ez. Ezen az uton menekedhénének meg a terhes, s megalázó robottól; ez az az út, mely által a nagybirtokosok kezeiben

egybehalmozott birtokból, az egész hasznára többen is részesülhetnek.

Az tehát tettes Rendek a kérdés, hogy telkeinket, melyeket a paraszttól úgy is akárki megvehet, csak maga a földesur nem; eladni ne legyen-e a földesurnak is jussa? Nevelkedjék-e birtokunk becase, vagy pedig kénytelenek legyünk azért örökre, csak a mostani esekély kamatot s azt is annyi bajjal s boszúsággal kapni? Kénytelenek legyünk-e az uriszékek terhe s a Helytartótanács hatalma alatt maradni? Igen is az a kérdés: kapjunk e pénzt telkeinkért, vagy azokat idővel ingyen veszítsük el; és végre: a szegény birtoktalan nemes szabadulhasson-e valaha a földesuri tartozások alól vagy soha sem? Mindezekért javallom, hogy a november 10-én adott pótló utasítás visszavétetvén, az V-ik törvénycikkely (az örök váltság) maradjon.

Tettes Rendek! Még egy szempontból méltóztassanak a tettes Rendek a jelen tárgyat megtekinteni: mostani uralkodó házunk kormánya úgy találta a nemességet, mint a parasztság elnyomóját. Még csak akkor hozattak azon vad és boszus törvények a parasztság ellen, melyek

mocskai törvény-könyvünknek. Szelidebb szellemmel fogta az új kormány a köznép ügyét, s neki dicsőségére s a mi gyalázatunkra kell megvallani, hogy pártolnia kellett a parasztságot a nemesség ellen. Gyakran szólították fel királyaink az ország rendeit az elnyomott népsorsa könnyebbítésére, de az üdvös törekedésnek kevés sikert engedett eldődeinknek szük-mellúsége.

Midőn a mult században, főkép az olygarchia puhultsága s fősvénysége miatt, mind a katonáskodás, mind a pénzbeli segedelmezéstől való menekvés czéljából, mind a két teher a parasztság nyakába vettetett: az uralkodás előtt, még nagyobb fontosságú leve a köznép s annak oltalma. A paraszttól kapott pénzt, közüle katonákat; mi természetesebb, minthogy ily kamatokat-adó tőkét épen kívánjon tartani, s ha lehet nevelni. A nemességtől, különválva sőt ellenséges indulatban tartani a parasztságot: egy gonosz politikának volt sikerült problémája, mely a nemzet név alatt törvényszerint értett s annak jussaival élő egypár százezer nemesnek egyesülését a köznéppel gátolni kívánta, hogy

e parasztság-védői álarcz alatt szívja a kormány a köznép zsírját. És ez az oka miért igyekeznek most is azon, hogy a parasztságot boldogítható V. törvényczikkely, nem a királyi helyben-hagyás egyenes megtagadása által essék el, hanem a nemesség tegye azt semmivé. Könnyű vala a kormánynak kereken megtagadni az örökös megváltásot; ha a Felség azt nem confirmálja, soha sem lesz törvénné. De akkor a kormányt terhelte volna a számtalanok panasza, kik legédesebb reményeiket köték e törvényczikkelyhez. Egy más ut is volt nyítva, ha a főtábla bele nem egyez s ellenszegülésében nem enged: az lesz e törvényczikkelynek is sorsa, mi a vallást tárgyazó feliratnak: kénytelenek lesznek a Rendek, forró és elszánt kívánatukat keblükbe zárva, jobb időkre halasztani. De akkor a szabad szellemű rendelet meggátlásának vádja, s a megtagadás gyűlöletessége a főtáblát s az ott levő némely olygarchákat éri. A kormány azért követ el mindent a törvényhatóságokban, hogy magok a rendek által vettetvén el a parasztságnak kedvező törvényczikkelyt: a köznépnek — mely ezen engedményt epedve várta,

s helyenkint birta s használta is — szemrehányása, haragja s ugy lehet boszuja őket ne érje ; s ekkor mindaz, egyenesen a nemességre háramlik, ki maga vonta vissza azon jótéteményt.

Tettes Rendek ! Szomoru jövendőnek lehetsége áll előttünk. Azon kilencz millió, kinek a birtok szerezhetés oly igen természetes jussa, kinek a szép remények édes pohara már epedő ajkainál volt, mit fog érezni, mit mondani, midőn azt magától elragadva s csakugyan általunk fogja elragadva látni ; midőn elzárva szemléli maga előtt azon lehetőséget, mely a halandó verejtékes földi pályáján csaknem egyedüli, de mulhatlan enyhítő kilátás, hogy munkája és fáradsága után magának tulajdont szerezhessen. S mit szülhet ezen keserű érzés ? mi hajlandóbb kitörésre kebelben forralt boszunál ? mi tör ki erőszakos tettben inkább, mint elfojtott átok ? A parasztságra ugyszólván örökségül maradt a nemesség elleni gyűlölség ; mi hajlandó az, minden reá áradó roszat attól származottnak tartani ? S most midőn sorsának rég várt és sürgetve óhajtott jobbrafordulása helyett, ily keserű megtagadást s részint megfosztást kell

szenvednie: tetté válhat a boszus érzés, és vad lázadást szülhet tévedése. Midőn a dühöngő pór nép feldult házaink füstölgő romjai közt üzné véres kegyetlenségeit: akkor bizony a kormány elnyomná a lázadást s megmentene minket amazok csapásaitól; de jaj lenne akkor nemzeti függetlenségünknek! Kinek vagyunk s élünk megtartásaért vagyunk lekötözve, háttartalan annak fölöttünk hatalma. Ha a kormány szabadítana ki amazok körmei közül; ha neki kellene köszönnünk megmaradásunkat: jaj lenne akkor nekünk tettes Rendek! mert szabad szellemű s önérzetű emberekből, ezen lekötözés rabszolgákká alacsonyítana.

A beszéd végeztével Uray Bálint másod alispán, báró Wesselényit mondásaira figyelmeztetésként, sőt azt fölségsértésre magyarázván, előkészülettel fenyegeté, hogy annak idejében, mondott szavait vissza ne huzza s el se tagadja; mely fenyegetődzésre báró Wesselényi Miklós így folytatá:

A mit mondtam, vissza nem vonom. A Felső szentséges személyét sem most, sem soha is nem érdeklettem. A mit a kormányról mon-

dottam, azt ismétlem s az tagadhatatlan. Mondtam hogy: a nemességtől külön válva, sőt ellenséges indulatban tartani a parasztságot: egy gonosz politikának volt sikerült problémája; hogy a parasztság-védői álarcz alatt szívja a kormány a köznép zsírját. Nem háritom én a parasztság zsírja szívását egyedül a kormányra; szívatik az máskint is; szívjuk azt mi is, és abból élünk. De ki tagadhatja, hogy a kormány is ne szívta volna és nem szívna? Hát a milliókra menő adó, melyet a fizetni alig tudó szegénységnek, valóban csontja velejéből kell kisajtolni. Hát a sok milliókat felül haladó élés-adásbeli vesztesége azon parasztságnak, mely oly gyakran küszködik éhséggel. Hát gyermekeik életük, kik a kormány parancsára fogatnak katonáknak — mind ez, nem zsírja-e a parasztságnak s nem szívattott-e? —

Midőn Kölcsey a szathmári zivataros ülésről Pozsonyba visszatért, már csak bucsúzni jött volt ide. Az örök váltság kérdését elejtve, a királyi resolútió elfogadását többségszerinti végzésnek kijelentve találta.

Az ellenzék meg volt verve.

Az országos ülésben, mely a királyi resolútiót elfogadta, síri csendben állott fel Deák Ferencz. Minden szem felé fordult, kíváncsiak voltak, mit fog tenni, vagy mondani, mikor minden el van veszve.

Deák kerületi tanácskozást kívánt: „mert — ugymond — a resolúciónak tartalma sokkal fontosabb, mint sem a törvénycikkely elvetése, csak így pusztán és szárazon kimondathatnék, s az is fontos dolog, hogy mi fog a felírásba tétetni s mit fognak talán különben is a rendek szükségesnek itélni.“ Az ámulat és csodálkozás még általánosabbá lett; még kevesebbet sejtettek abból: mit fog tenni most ez az okos fiatal ember, de talentumában és komolyságában kétkedni sem mertek.

Negyed napra, a kerületi tanácskozás csakugyan megtartatott. 1835. január másodikát irtak. Ez a nap a szabadelvűek vesztett esatáját visszaállította.

Deák, a kerületi ülésben egyszerűen felolvasta a királyi resolúció egyik pontját, mely latinból magyarra fordítva így hangzott: „kivánja ő Felsége, hogy mindegyik alattvalója, tehát a

parasztok nagy számu osztálya is, mind közön-
ségesen, mind egyenként, nem csak földesuraik
íránt való viszonyaikban, de minden más rész-
ről is, bár mi önkény ellen védve, személyök-
ben és vagyonukban, kellő biztosságban élje-
nek.“ Midőn az utolsó szóhoz ért, mint egy ih-
lettől és sejtelemtől ragadtatva dördült meg az
„éljen.“ A resolutiót kezéből letéve, halk han-
gon folytatá Deák: „a magyar törvényekben
nincs még ennél szebb és dicsőségesebb elv;
ne mulasszák el a rendek, azt szóru! szóra be-
iktatni a fölírás szövegébe.“ Ennyiből állott
beszéde.

Ez indítvány 25 szóval 22 ellen, elfogad-
tatott; két megye jelen nem volt. Arad várme-
gye követei, elidálták egymást. Egyszersmind
határozatban kimondották a rendek, hogy e most
általánosán elfogadott elvet, a törvényhozó ha-
talom egyesült megállapodásának tekintik, attól
tehát el nem állhatnak.

Az indítvány, országos ülésben jóváha-
gyatott s a főrendekhez átküldetett. A főrendek,
inconsequentíát láttak a dologban, hogy az örök
váltság elvettétvén, ily elvet magokénak vallja-

nak. A főherczeg nádor, közértelemmel végzésnek jelenté ki, hogy az eléterjesztett fontos okok izenetbe foglaltassanak s a rendeket elállásra felszólítsák; de egyszersmind kijelentessék, hogy: „mivel a királyi válasz szavait fogadták el a rendek, ha hogy azokkal élni tovább is kívánának szándékjokat ellenezni, a főrendek nem akarják.“

Határozatilag kimondva lévén, hogy megállapodásuktól a RR-ek el nem állhatnak: a felsőház izenetét megegyezésnek vették s egyértelműleg elfogadták.

Kossuth ekkor azt írta az „Országgyűlési Tudósításokba“: „dus reményeink hajótöréséből, legalább ama szent és dicső elv, hogy a jobbágyok felett is mindenekben törvény s nem önkény uralkodjék, a törvényhozó hatalom minden részeinek megegyezésével, biztos révpartot ért, s letétezt az erős alap, melyre sokat és nagyot lehet építeni.“

Kölcsey pedig távozni készült, megyéjétől elhagyva — melyet színváltozásában képviselni többé nem akart — s mint a vitorlátlan hajó, hának és örvénynek kitéve.

Kölcsey távozása alkalmából, Kossuth gyászszegélylyel adta ki Tudósításait.

Deák Ferencz követtársa, és szíve barátja: Kölcsey iránti kegyeletből is, a XIX. század legnagyobb ujságírójának gyöngéd figyelmét, én is azzal méltánylom, hogy Kossuth lapjának ezt a számát ide iktatom, hol az először lesz kinyomatva.

Országgyűlési tudósítások.

Poson, február 11-én 1835.

Kossuth Lajos szerkesztése.

— — — — Usque tu postera
Cresces laude recens — — —
— — — — summe superbiam
Quaesitam meritis.

* * *

Lapjaimnak gyászszínű szegzete, nem mindennapi veszteség jele! Hű védjeid sorában csorbát szenvedél óh hazám! csorbát és tetelest, mert Kölcsey s Eötvös Mihályt képviselőid között többé nem szemlélheted! Időszakunk, jövő sorsának rejtelmes csiráit, méhében hordozza, melyhez annyi remény s annyi várakozás mellé, nem kevés csalódás is kötött; s melyben oly számos küzdésre, de oly kevés tiszta önáldozatra találunk. A magyar becsületnek vigasztalására szolgál, hogy választott atyái sorában számosan vannak, kik méltók reá, hogy a kezeikre bizott nemzeti jussok kin-

csével sáfárkodjanak, s e számosak között, nincs szebb, nincs tisztább, nincs minden haszonleséstől távolabb szemlélet, mint annak szemlélete: miként állottak rokonérzésökben karöltve, a nemzeti képviselőt tuskés pályáján, Eötvös és Kölcsey két évekig; s miként szállottak le karkötve, midőn a nélkül hogy keblöknek nemzet s emberiség javára híven ápolt érzelmeit megtagadnák, többé ott nem állhattak. — Érzették ők, igen is mélyen érzették, hogy a hazát híven s esüggedhetlen állhatatossággal szolgálni, ha mindég és mindenütt kötelesség: kétszeres kötelesség ez ama dicső pályán, melyet nemzeti bizodalom (eme legfőbb ajándék ez életben) tűzött ki kevés választottaknak, s e kötelesség érzetében tartoznak számadással a hazának, mely magok leszállásáért igazolhassa. — Febr. 9-én Széll és Roskoványi elnökségök alatt tartatott kerületi ülésben kellett fájdalmasan, a fájdalmas igazolást hallanunk: midőn a napirenden volt némi szerkesztési rostálások berekesztése után, követtársának nevében is, imigy mondá el követi pályája hattyuénekét a tölgy- s borostyánkoszorús, tiszteletreméltó

Kölcsey Ferencz: Szathmár megyének két követei, kik honunkból együtt jövének az ország törvényhozásában résztvenni, most utószor állunk itt a tettes KK. és Rk. szép koszorújában egymás mellett. Elérkezett a bucsú pillantata, s e pillanatban kötelességünknek hittük a tettes KK. és Rk. előtt még egyszer megszóllamlani, s elmondani fájdalunkat, hogy a haza választott fiainak köréből távoznunk kell: elmondani az okot, mely e távozást szükségessé tette. Mert oly helyről lépünk le, hol lehetőségig megállani, küzdés és szenvedés közt is kötelesség; oly karokból szakadunk ki, melyek a fáradságos pályán, baráti részvétellel valának felénk kinyujtva; s ezeket tekintve, sem oly nemes barátság iránt hálátlanoknak, sem oly nagy kötelesség iránt hívteleneknek látszani nem akarunk. Idejöttünkkor tek. Rdek! többek között, két erős kívánat uralkodott lelkeinkben: emelkedést adni az adózó népnek, s a földbirtokot állandóbb s biztosb alapra helyezni. Azt hívők, hogy e kettőt megtenni, itt az utósó idő; itt a legszébb alkalom; midőn törvényhozás utján a fejedelem és nemzet közti békés tanácskozásban,

eszközölni lehet azt, a miért máshol vérpatakok folytak, s inség borított el egész országokat. — E hit által vezéreltetve indultunk meg országgyűlési pályánkon, s részint utasításunk eredeti és pótló pontjaira, részint küldőink irásban kijelentett meglegedésökre támaszkodván, boldogságot leltünk abban, hogy saját meggyőződésünket, küldőink óhajtásaikkal párosíthattuk. — Eljött az idő, s a királyi válasz az urbérben megérkezett. Megyénk jónak látta az V. és VIII. czikkelyekre nézve, a válasz mellé állani, s ezt oly egyetemi kitétellel adá tudtunkra, mely által a tőlünk két évig követett elv egyszerre eltöröltetik, s melynél fogva a szathmári követeknek ezentúl, az előbbitől egészen különböző, az előbbivel egészen ellenkező utat kell kezdeni. Mit valánk teendők? Engedni? Ez szívünk győződésével meg nem fért. Nem engedni? Azt követi kötelességünk nem hagyta. Folyamodánk tehát küldőinkhez: szabadítanak fel régi elveinket, szabadítanak fel megkezdett pályánkat, melyen mi a haza szerencséjének eszközeit feltalálhatni reméltük. Nem tevék; s szabadságukban volt nem tenni. Mi eddigi pályánkon elhagyottan lá-

tánk magunkat; mi nem ismertük ama másikat, mely mostan előnkbe szabatott; s inkább lezállottunk helyünkről, mint sem botlás és tévedés veszélyének tegyük ki magunkat előttünk ismeretlen uton, s oly tudomány mellé álljunk, minek következtében, az ország sebeit csak sokasodni hittük. — Szívünk mondja: nem tettünk rosszul. Szívünk mondja: e tett által megóván elveinket, küldőink ellen sem vétettünk. Most ők másokat választottak helyünkre; mi pedig megnyertük személyes szabadságunkat. Mi most otthon, vagy a hová sorsunk vezérelend, ismét vivhatunk elveinkért, törekedhetünk azoknak, törvény s társasági rend és önérték által nem tilalmazott utakon, győzelmet szerezni; igyekezhettünk azokat rokon érzelmű keblekbe által plántálni. Mert ha jók azok s a haza virágzására megkívánhatók, rokon keblek nélkül szűkölködni nem fognak. Távolságunk a büszkeségtől, magunkat csallhatatlanoknak gondolni. A velünk ellenkező véleményűektől, soha sem kívántuk, hogy elveinknek hódoljanak; tőlük azt kérjük: bennünk csak a meggyőződés tisztaságát tekintsék, s ha szív és ajak egybehangzik, egyenesség-

günket bűnnek ne tartsák; s engedjék nekünk a vigasztalást, lelkünk üdvességét, saját hitünk szerint kereshetni. Jelszavaink valának: haza és haladás! Azok, kik a haladás helyett maradást ohajtanak, gondolják meg, miképen a maradás szónak több jelentése van; korszerinti haladás: épen maradást hoz magával; vesztegmaradás következése pedig: szenvedés. Isten őrizze meg e nemzetet minden gonosztól! Isten viraszsa fel e nemzetre a teljes felvirágzás szép napját! — Oly kívánság, melyet a tettes Rk. mindegyike együtt érez velünk. Elválnak tettes Rk! de vétségeinkért bocsánatot nem kérünk. Mint ember, nem bántottunk senkit, mint követ, elveink mellett harczoltunk; s a harcz a haza színe előtt folytatva, céljaiban szentebb vala, nint sem vétséggé válhasson. De köszönetet nondunk, részint a türelemért, részint a forró kv barátságért. Ennek emlékezete fogja éltünk legvégső napjait is felderíteni. Utolsó kérelmünk: tatsanak fel a tettes Rk. számunkra egy kis helyt szíveikben, de csak addig, míg a hazának, a nemzetnek, s az emberiségnek hívei lenni meg nem szűnünk!

* * *

A köztisztelet, melyet Kölcseynek tiszta keblétől, s charactere geniejétől még az irigység sem lenne képes megtagadni: „éljen“ kiáltással adott kifakadást érzelmeinek, mi alig hangzott el, midőn Balogh, imígy szólamla fel: Szathmárnak volt nagyérdemű követje, társának nevében is, búcsut vévén: e búcsuvétel hallatára, oly fájdalom foglalta el keblemet, melynek folytán őszinte vallást teszek, hogy magamat e jelen pillanatban, komoly tárgyokban, tanácskozássra alkalmatlannak érzem. Hiszem én, hogy a tettes Rk. osztoznak velem e fájdalom érzelmeiben, s azért bátor vagyok javallni: halaszszuk holnapra tanácskozásunkat; s e mai napot fájdalomunk enyhítésének s búcsuzó barátinknak szenteljük (helyes! — helyes!) — Egyedül Péchy Ferencz tartotta jónak jelét adni hogy érzelmei különbözök.

De a Rk. induló félben látszottak lenn. Szucsics kijelenté, hogy Bars vármegyét pártolj; Beöthy hasonlót mondott. Helybenhagyó felkiáltások hallatszottak. Mire Széll mint kerületi elnök, közönségesnek látván a Rk-ek óhajtaát, az ülést eloszlata.

E nap tehát, a több mint magános, és inkább nemzetinek, hazafiuinak nevezhető barátságért lőn szentelve. Kőlcsey másnap indulandó volt haza felé; s nála (Eötvös befogja várni Szathmárnak új követeit, a megye országgyűlési széke, üresen nem maradhatván) egymást felváltva gyülekeztenek, a távozó nagy férfinak rokon érzelmű barátai, őt még egyszer látandók, vele még egyszer kezet szorítandók.

Estve az „Aranynap“ fogadó terében, ötven személyre terített asztalnál ittuk a búcsu poharát. Egybegyűlve valának politikai baráti, s mások is, kik bár nem mindig azon egy elvek zászlói alatt küzdöttek, de személyét mindig tisztelék. Az ünnep fényes volt és komoly; komolyan vidám, mint a bucsu pillanati szoktak lenni érző kebleknél; mert a fájdalomnak is meg van saját öröme; s a gyötremnek is saját éldelete. Megtöltetvén a poharak, Palóczy a köz felszólításnak engedve, pezsgő poharat emelt, tárgyhoz illő beszédben magasztalván a búcsúzóik érdemeit. Szólott az elvekről, melyekért rendíthetlen állhatatossággal küzdöttek; melyekért követi pályájokról leszálltanak. Megemléte, miként moz-

gás, úgy az erkölcsi mint természeti világ életének feltétele, s miként mozgás nélkül rothadás erjed. Igéretet tőn a jelenlevők nevében, hogy hívek maradnak mindenkoron, s az életnek minden helyzetében a hazához, melyért a búcsúzó társaságában küzdeniök oly édes volt; hasonló hívségre szólítá fel a távozókat; kitűrésre, el nem csüggedésre buzdítá; győzelmet jósolván a cselszövények minden ármánykodásai, az olygarchiai ellenszegülés minden renunciiumai ellenére azon elveknek, melyekért ők, az emberiségnek nemes barátai, magokat feláldozák. Utóbb az egy czélra törő, s így a távolban is egyesülten maradandó barátságra térvén, viszonzást kért, és adott; s minden jelenlevők szíveiben teljes viszhangra talált, meleg búcsú szavakat intézett a távozókhoz. Kölcsey s Eötvös Mihály, külön beszédben feleltenek. Megemlíték, miként kétszeres fájdalommal kell a búcsú pillanatában küzdeniök; *egyik az, hogy ily nemes barátság karjaiból kell távozniok; másik az, hogy legyőzve látják ama szent elveket, melyekért, velünk, a hon és emberiség java iránt oly hű bajtársakkal küzdöttek. — Nekik öröm s dicsőség

vala e férfiak sorában állani ; annál nagyobb öröm, mert nekik az a ritka szerencse is jutott, hogy mindkét részről oly társsal dicsekedhettek, ki-vel első pillanattól a végső perczig, minden érzelemben, minden gondolatban egyesülve, s a legszorosb barátság egyetértésében karöltve állhattak. Még egyszer futották végig követi pályájok emlékezetét ; még egyszer gyönyörködtek abban, hogy nemes barátik egyesületéhez szólhatnak ; még egyszer esküdtek hűséget a hazának ; s még egyszer tettek ünnepélyes ígéretet, hogy törvény és becsület által nem tiltott utakon, mindent el fognak követni, honunk s az emberiség javára jóknak ismert elveik győzelmeért ; s hogy a haza boldogságán, minden magános érdek, és haszonvágy nélkül, híven munkálódni soha meg nem szünnek. — Pálóczy a második poharat, hazánk nagy fiának Széchenyi Istvánnak emelte, kinek jelenléte az ünnep díszét növelé. Széchenyi három toastot ivott : elsőt a búcsúzókra ; másodikat Prónayra köszöntve , a vélemény szabadságáért, s az őszinte akaratnak különböző vélemény mellett is tiszteléseért ; a harmadik

pedig így hangzott: „Legyen meg Istennek, a mi Istené; fejedelemnek a mi a fejedelemé; de legyen meg a nemzetnek is, a mi a nemzeté! Adja Isten: mi hamarább alkothassuk magyar nyelven törvényeinket, s magyar nyelven szólíthassuk fejedelmünket!“ — *Szirma* erre felállván: „Én — ugymond — e toaszthoz azt adom, hogy mi magyar nyelven szóljunk királyunkhoz, ő pedig értsen bennünket“, mi nagy tetszéssel fogadtatott. — A búcsúzókhöz intézve, sokan emeltek poharat. *Balogh* megemlékezésén jelszavukra, hosszú életet kívánt nekik a haladó hazában. *Tarnóczy* a jutalmat nem váró s nem is kívánó hazafiság lelkesedését, *Ghéczy* az erény egyesítő erejét, *Somsics* az állhatatosságot kötötte össze emlékezetökkel. *Bezerédy* remény-tölten kívánta, hogy elveikkel együtt phoenix gyanánt feltámadva diadalmat nyerjenek. *Nagy Pál* kívánta, hogy polgártársaik hálátlansága soha se győzzön csüggedhetlen állhatatosságukon. *Kölcsy* erre úgy felelt, hogy a hazától hálát várni nem lehet; mert a ki mindent tett is érette, csak kötelességét teljesítette; ezért pedig hálát kívánni hiba.

Szabad — ugymond — a legnagyobb példákat is követésre kitűzni, s ő Themistocles s Aristidesként, bármi történjék is vele, örök hűséget esküdött a hazának. — A búcsúzóok egyébiránt, minden hozzájuk intézett toasztra feleltek. Érdekes volt hallani, midőn Kölcsey, ember-szerető keblének meleg érzetével az adózó nép emelkedésére emelvén poharát: Nagy Pál magasztalására ment által; dicsőségének vallá, hogy két évekig állhatott egy pályán vele, a ki első merészlett a népnek szent ügyében felszólamlani, még 1807-ben; midőn az ilyes elvek bűnnek tartattak; s most is csak annyira értek még, hogy meg szenvedtetnek; kívánta, hogy velünk együtt, elveinek gyümölcsét láthassa. Nyilván elösmeri, hogy Nagy Pál volt az, a ki első szikrát gyujtott 27 évek előtt kebelében; őt mesterének nevezé, s büszkének vallá magát, hogy mesterének pálya-társa lehetett. Patay viszont a búcsúzókat nevezé vezéreinek, s tudatá a gyülekezettel, hogy követvén példájokat, ő is az urbéri V-ik czikkely miatt lép le pályájáról, s ugyan azon elvek miatt, mához egy hónapra többé nem követ. — A többi toasztok

közül még ezeket említem. A megyék és városok egyesüléseért, V á g h y lelkesen; a jászkun és hajdu kerületekért, melyek tettleges példáját mutatják, hogy az V-ik t. cz. 2. §-át elbuktatni kár vala: P a l ó c z y; ismét érettök, kiknél a törvény előtti egyenlőség, már tetteleg divatozik: B a l o g h; Erdélyért, hogy bajaiból győzelmesen kivergődjék, és Wesselényiért és Erdélynek hazánkkal egyesüléseért: K ö l c s e y; a szép nemért, mert lelkes nők nélkül polgári erények, nemzetiség meleg érzése, ki nem fejlenek: Zarka; a Széchenyi „Stadiuma“ törvényeinek mi hamarabb törvénykönyvünkbe iktatásaért: E ö t v ö s Mihály; a sajtószabadságért: P a l ó c z y; a különböző véleményeknek — közös célban, a honszeretetben egyesüléseért: M a r c z i b á n y i; a holtak emlékezetére: a Széchenyiek, Festetics, Marczibányiak, kik gazdagságukkal nem fősvényen áldoztak a hazának, és Kazinczy, a haza emlékezetében éljenek: K ö l c s e y. E toaszatokhoz Szirmai: Balogh Jánosnak, a változhatatlannak emlékét kapcsolta. Tarnóczy megköszöné Bars vgye nevében; mert Barsnak Rendei büszkék, hogy ama nagy halottat s fiát,

erényeinek örökösét, sajátjoknak mondhatják. Emelkedtek poharak: Somsicsnak; a fáradhatlanul munkás kerületi jegyzőknek: Palóczy-nak és Dessewffynek; Beöthynek, ki a házi gazda szerepét viselé; s az örök igazságnak nevezni szokott Bezerédynak egészségére. Csaknem az utolsók között mondotta el búcsú szavait Hertelendy Károly, távol lévő követársának a lelkes Deák Ferencznek nevében is; meghitt barátjának említése új erőre éleszté, az érzés töltötte kebelből mondott beszédek miatt tikkadt Kölcseyt, s meleg érzellemmel áldozván távol barátja emlékezetének, kéré a jelenlévőket mondanák meg neki, hogy a búcsú pillanatában, az ő nevét, azoknak sorában említé, kiktől elszakadnia fájdalmas.

Egy-egy országgyűlés nehéz próbái, rendszerint a sérelmek voltak, melyek orvoslása előtt a rendek, ritkán ereszkedtek bele a királyi előadásokba, könnyen megtörténhetvén, hogy a királyi előadások tárgyalása után, az országgyűlés azonnal berekesztetvén, a nemzetnek még ideje sem lett volna, méltó panaszait s igazságos kívánatait előadni.

Meg szoktuk — 1848 óta — némi kicsinyléssel szólani e gravamenek, és gravaminalis diaeták felől; holott az összegyűjtött sérelmek, a szabad sajtót és közvéleményt pótolták. A politikai eszmék tisztázására és előkészítésére szintoly szükséges volt e sérelmek összegyűjtése mint magok az „utasítások“, a melyeknek úgy szólván, kiegészítő részét tették. Ezen kívül a sérelmek, mindig a fenálló törvények végrehajtása körül elkövetett hibákat, vagy mulasztásokat jelezték. Ha az utasítás — a mint

törvényhozási jellege mutatja — valamely tervszerű, legislatorius, vagy publicus elvet foglalt magában: meglehetünk győződve, hogy a gravamen, vagy egy idők során rendszeresen akadályozott politikai elvet képviselt, vagy az acut törvény-sértésre vonatkozott.

Ha végig forgatjuk például, az 1836—40. közti sérelmeket, melyeket mint mindig, egy e végre kirendelt, országos választmány szokott volt összeszedni: ott találjuk a sérelmek mellett, a kívánatokat (postulatum) is, melyek egy-egy újabb törvény alapeszméjeül szolgáltak; miből nem csak a megelőzőleg hozott törvények folytatkozása tűnt ki, de a mód is, melylyel e folytatkozásokat pótolni, a hiányos törvényt kijavítani vélték.

A gravamenek felkeresése és egybegyűjtése, a megyei élet egyik előnyös oldalához tartozott: mint ma a szabad sajtó mindennapi foglalkozásához illik, a visszaélések felkeresése, az eszmék tisztázása, s a törvényhozási kérdések előleges megvitatása.

Voltak sérelmek, melyeket egyik országgyűlés a másiktól örökségképen vett át. De hiba

volna ezekben, csak is oly controversiákat látni, melyek a magyar és ausztriai ministerium közt ma is elé fordulhatnak, és valósággal — a mindennapi tapasztalás szerint — elé is fordulnak. A különbség az, hogy a sérelmeket, ma könnyebb, compromissumok útján eligazítani, miután a kormány, a törvényhozásnak többé nem kívül álló felét képezi; a mint hogy a két részről való persvasio és concessiók útja fennáll ma is, mint fennállott akkor, mikor sem nálunk, sem Ausztriában még felelős ministerium nem volt. — Kivánatok mindig lesznek, a kormány alakjának bárminemű változása mellett; akár állunk az örökös tartományokkal közjogi összeköttetésben, akár nem; noha az eligazítás módja a kormányzatba behozott felelősség által könnyebbé és gyorsabbá lett. Kivánatok akkor is lennének, ha Magyarország teljesen önálló volna.

Mindezeket csupán azért hozom fel, mert publicistáink egy részének mintegy második természetévé vált, a régi „gravaminalis“ országgyűlésekkel kicsinylőleg, hogy ne mondjam, lealázólag bánni.

Ha már azt a jókora kötet sérelmet tekintem, melyet az 1839-ik évi diaetán kirendelt országos választmány összeszedett: még tán fontosabb eszmékre és elvekre találok, mint magokban a törvényekben. Csak nagyjából akarom itt azokat említeni.

Így mindjárt Zala megye, sérelemképen adja elé, hogy országgyűlési követeinek, az 183²/₆-ki diaetáról tett hivatalos jelentését kinyomatván, ezt a Helytartótanács helytelenítette. S e helytelenítéssel szemben, mely a fennállott megyei gyakorlattal ellenkezik, Zala megye nem egyedül áll; hasonlólt panaszolnak Pest és Szathmár megyék is.

Már a postulatumok rovatába teendő Sopron megyének az a kívánata, hogy mivel a „nagy majorátusok“ a nemzet-gazdagság tekintetéből károsak, a fennálló hitbizományok pedig a tulajdonjog szentségének megsértése nélkül el nem töröltethetnének: a törvényhozás határozza meg a maximumot, melyet a jövőre alkotandó majorátusok felül nem haladhatnak; egyszersmind azonban, a nemes családokra nézve a kisebb majorátusok jótékonyága elvitázhatlan lévén:

ilyenek felállítását a törvényhozás ne tilalmazza.

A felhozott két példa, világosan mutatja a gravamen és postulatum közti különbséget. A régi magyar közéletől elszokott olvasó, ily módon könnyen megítélheti, micsoda becsét tulajdonítson, egyik vagy másik megye ilynemű postulatumának; például: ha Komárom megye azt kívánja, hogy a magyar katonaság zászlói és egyenruhái, az ország színeivel jelöltessenek; a magyar tengermelléki hajók, magyar zászlók alatt járjanak s ez iránt a külső hatalmasságok értesíttessenek; vagy ha Nyitra megye azt panaszolja, hogy noha törvényes gyakorlat szerint, politikai tárgyakban az érseki szék a vármegye hatósága alá tartozik: nevezett szék tisztviselői mégis politikai kérdésekbe avatkoznak; annál fogva kívánja, hogy ilyenektől különös törvény által eltiltassanak. Ez gravamen és postulatum is egyszersmind.

Tudjuk, hogy országgyűlési törvényeink „concertatiók“ útján készültek. Ez abból állott, hogy a törvény érdemleges része a királyi válaszokban befoglaltatott, a szerkezetet azonban

a cancellária, a dímeta néhány tagjával együtt állapította meg. Ilyenkor a kifejezések felett, vagy nem tudtak megegyezni, vagy fonák kifejezések által a törvény egész értelme elferdítetett. Haladást foglalt tehát magában az újabb eszmék felé, Pozsony megyének az a postulatuma, hogy ő Felsőge, oly elhatározott királyi válaszádsra kérettsék, mely a törvény szerkezetére is kiterjed.

Vagy midőn Nógrád, Torontál, Ugocsa megyék azt kívánják, hogy a királyi előadások, az országgyűlését megelőző harmincz napok alatt, a meghívó királyi levéllel együtt, a megyékkel előlegesen közöltessenek: olyan jogot kívánnak, a melylyel megyéink, már Zsigmond király idejében éltek.

Hegyaljai nemesebb boraink, vagy dohányunk, a fiemei kikötői vám leszállítása után élénk kivitelnek örvendett, a menyiben az ipart ébresztő nyereséget egészen elemésztő harminczad fizetése azt nem nehezítette. Ha tehát Csongrád megye, dohány kereskedésünk hanyatlása, vagy Zemplén, a hegyaljai bor érdekében felszólt, hogy a bevitel az örökös többi tar-

tományokba mérsékelt vám mellett megengedtetnék; hogy a közbe eső vámok kölcsönös viszonyosságba helyeztessenek, megszüntessenek, vagy igen nagy részben leszállítassanak a kiviteli vámokkal együtt az idegen országokba: ezek olyan postulatumok voltak, melyek nem csak a magyar törvényhozást, de a birodalmi kapcsolatot s kereskedelmi összeköttetésünket a külfölddel érdeklették. Soha sem volt e szerint a magyar diaeta tartományi országgyűlés, de igen is nemzetközi állással és jelleggel birt. Ezt erősítik azon postulatumok is, melyek — hogy példaul említsem — a szomszéd Lengyelország alkotmányának helyreállítását, diplomatiái uton, fogamatba venni kívánták.

Alig lehet említeni egy-egy fontosabb törvényhozási actust, mely postulatum alakjában ne jelent volna meg először: így az évenkénti országgyűlés, a közmunkák, az országos főbb utak vonalai, sőt maga a Tisza-szabályozás is, melyet Bihar megye, postulatumképen említett meg; sőt a honosítás utja is ez volt, a haza és király iránt kitüntetett nagy érdemeken kívül, különösen kiemeltetvén valamely megye által,

hogy a honosítandó magának, nagy igyekezettel, a magyar nyelv tudományát megszerezte.

Még csak egy tényt akarok felhozni a gravamenek és postulatumok jellemzésére: azt t. i. hogy 18³⁹/₄₀ diaeta elején a sérelmek ügyében tizenhét izenetet váltottak a Rendek: a választás szabadságát, a nyilvánosságon és a szólás szabadságon ejtett sebeket, s az „ifjak“ Kossuth és Wesselényi ügyében hozott méltatlan ítéleteket panaszolván a megyék s praeferenter orvosoltatni kívánván az országgyűlési Rendek.

Wesselényi és Kossuth perbe fogatása szép világot vet Deák baráti érzelmeire és magán jellemére s megczáfolja a barraccone-i levél alaptalan állítását, hogy „vérmérsékleténél fogva barátai iránt közönyös volt; hogy jobbra mint balra mindenkivel jól tudott lenni; hogy a mint senkit sem gyűlölt, úgy senkit nem is szerethetett.“

Nagy ellenfelétől e sujtó szavak, rossz világot helyeznek Deák jellemét az utókor előtt, ha tények által meg nem czáfoltatnának. Megczáfolta pedig maga Kossuth 1840. június 9-én, midőn kiszabadulása után, Pest megye te-

remében először szólott: „Személyemnek tartott fenn — ugymond — alkalmul szolgálni egy olyan jelenetre, mely nincs fontosság nélkül a polgári életben, mely azonban tudtomra minálunk, a maga nemében első jelenet; gondoskodásom családomnál kipótoltaték, s polgártársi kezek fődözék e nekem oly édes kötelességeket, melyeket a szegény fogoly teljesíteni képes nem vala.“ Egy nemes és nagy lélekhez illő valomás, mely a barraccone-i szavak értékét egészen leszállítja, mert e „polgártársi kezek“ első sorban Wesselényi és Deák valának. Irva hagyta azt az utókorra Wesselényi.

Maga Kossuth, benevolumában, a királyi ügyek igazgatójának eme szavaira: „etiam intimum nexum cum Francisco Deák et Barone Nicolao Wesselényi?“ némi büszkeséggel feleli: „E két urat ismeri és tiszteli egész ország. Én szerencsésnek tartom magamat, hogy egy oly férfinak mint Deák Ferencz, barátságával dicsekedhetem.“

Deák és Wesselényi benső barátságát megkétségbé sem lehet vonni. Az elítéltetése előtti napokat Wesselényi, Deákkal együtt töltötte

Pesten, meghítt baráti körben, melynek Vörösmarthy is tagja vala. Deák járt a főherceg József nádornál a Wesselényi ügyében. Deák ment fel Bécsbe azzal a folyamodással, hogy miután a pesti egész orvosi kar, a protomedicus elnöksége alatt bizonyítja, hogy Wesselényi egészsége rossz állapotban van, s kivált szemeire nézve a megvakulás veszedelmének van kitéve: engedjék neki hat hónap, hogy Graefenbergbe mehessen. V. Ferdinád Ő Felsége, kezét Deák vállára téve azt mondá: „csak sürgesse kedves Deák, meglátom mit tehetek.“ Sürgette is Metternich herczegnél, ki mindenféle ellenvetéseket tett; midőn egy kissé nyájasabb kezde lenni, Deák bizodalommal mondá: „nemde remélhetünk?“ Metternich mosolyogva jegyzé meg: „Sie sind ein grosser Diplomat“! Hat hete volt már fogva Wesselényi Buda várában, midőn az engedély Ő Felségétől megérkezett. Deák azt is kérte, hogy barátját a fogságban láthassa — nem tagadtatott meg tőle.

Ki nem emlékszik az érzelemteljes szavakra, melyeket Deák, 1839. június 17-én Pozsonyban, a sérelmek tárgyalása alkalmával mon-

dott; „ha valakinek, talán nekem volna legtöbb jogom könyeket törölni, mert kedves lánczokkal le vagyok köttetve azokhoz, kiket a szerencsétlenség ért. Én azonban a haza javát, semmi más tekinteteknek nem áldozom fel, ezt parancsolja meggyőződése, s ez küldőimnek utasítása is. Azért mindenek előtt panaszos szavamat emelem jó fejedelmemhez; nem is lehet mondani, hogy a panasz szava bizodalmatlanság szava legyen: Felséges urunk, ez nekünk hív magyarjainak fáj; fáj pedig annyira, hogy képteleneknek érezzük magunkat parancsolatidnak teljesítésére mind addig, míg sebünket nem orvosolod. Azért a királyi előadások előtt, a sérelmeket kívánom felterjeszteni.“

Deák vezér szava után menvén a R-ek, hozzá sem akartak szólni a királyi propositiókhoz, míg a sérelmek nem orvosoltatnak s a politikai elítéltek amnestiát nem kapnak. Végre, ő Felsége elismerte a szólás szabadság ősi jogát s Metternich hg. is hajolt Wesselényi és Lovassy megkegyelmezésére; de Kossuth amnestiáját ő is ellenzé.

A főherczeg-nádor azonnal magához hivatá

Deák Ferenczet s tudatá vele, hogy a kormány kész szabadon bocsátani a foglyok közül Weselényit és Lovassyt, Kossuthra nézve ellenben fentartani kívánja az ítéletet. Deák azonban válaszóla, hogy az ellenzék, csak ő fensége azon biztatására bocsátkozott az ujonczok megajánlásába, hogy a foglyok kivétel nélkül szabadon bocsátatnak; ők tehát ettől semmi módon nem állhatnak el. A főherczeg ezt igen zokon vette s közlé Deákkal, hogy Metternich herczeg készebb még erőszakhoz is nyulni, mintsem hogy egészen teljesítse az ellenzék kívánatát; midőn pedig látná, hogy a rendíthetlen hazafi e fenyegetésre sem tágít, megígérte, hogy ujjabban irni fog Lajos és János főherczegeknek, kik a kormánynál legtöbb befolyással birtak.

Az amnestia, 1840. april 30-án, végre leérkezett a főherczeghez. E fölötti örömében a nádor, tüstént magához hivatá Deák Ferenczet, hogy az örömhirt eleve is tudassa vele, kinek állhatatossága s bölcs vezérlete, legtöbbet tőn a nagy eredmény kivívásában.*)

*) Horváth Mihály: Huszonöt, év Magyarország történelméből. II. k. 159. 160. 162.

Igy tudta Deák, személyes érzelmeit egyetíteni magas polgári kötelességével, s a polgári erény emelkedettségével!

De van e személyes érzelmen és polgári kötelesség-érzeten kívül, egy harmadik, szintoly fontos okom, a miért a Wesselényi pert felemlítettem.

Átalános a vélemény, hogy e perben a fővédirat Kölcsey mesteri tollából folyt. Valóban ez remek mű s jogi értékét tekintve, nem sok van hozzá fogható irodalmunkban. De nem egy kéz nyoma látszik rajta. Köztudomásu dolog az is, hogy Kölcsey a Wesselényi perében sokat dolgozott, irt és dietált, Pap Endrének, a korán elhunyt jeles költőnek. A perirat, igen nagy csomó; lehet tehát és van is benne tetemes része Kölcseynek. Wesselényinek e periratokra vonatkozó levelei számosak, el nem tévedtek, és gondosan megőrizve fenmaradtak.*)

Egynehány levél Deákhhoz van írva, egynehány Kölcseyhez és másokhoz. Mindenik levélben, világosan ki van téve, hogy ki, mire feleljen.

*) A Függelékben.

A Deákhöz intézett egyik levelében, arra szólítja fel barátját Wesselényi — ki ugy látszik maga intézte védelmét, bár többeknek tanácsát hallgatta meg — hogy: „a fiscus replicájára, tegye meg pontonkénti felelő észrevételeit s közölje vele, a mi a kormány és fejedelem személye közti különbségre mind ok szerint, mind diaetalis beszédekből és iratokból következtethető észébe jut.“ A Kölcseyhez intézett levelekben azt, a mivel Deákot megbizsa, sehol nem említi; ugy látszik jó kezekben hitte lenni, hogy mástól e részben tanácsot sem kért. Hogy Deák megfelelt a baráti felhívásnak, bajos kétségbe vonni, miután Wesselényi egy másik levelében, Deáknak a közlött észrevételeit megköszöni s azt írja, hogy használni fogja.

A legkevesebb e szerint, a mit bizton állíthatunk, hogy a fővédirat azon részéhez, mely a kormány és fejedelem személye közti alkotmányos különbségről szól, az adatokat Deák szerezte.

Ám a nagy közjogi ismeret, szoros logikai

rend, egyszerű előadás és szilárd ítélet, mely elárulja mesterét, többet mutat, azt t. i. hogy ez az egész fejezet: Deák műve s mint ilyent mel-
lékelem ide. *)

Az 1836. és 1840-ki két törvényhozás szel-
leme, melyen Deák vezér szerepet vitt, nem
ellenkezik a magyar alkotmány szellemével; az
1843-ki diaetáról sem mondhatni egyebet, mely
a hivatal és birtok-képességet kimondta.

A magyar alkotmány: a szabadság és nem
az egyenlőség műve; a politikai szabadságot
értem, melyre nézve az egyenlőséget, sok népi-
ségű és faju országban, előnyös elvnek csak
azon határig mondhatni, a meddig a szabad tu-
lajdont és személyes szabadságot biztosítja.

A magyar közéletnek, a szabadság elvénél
fogva, sem hierarchicus sem bürokratikus fejlő-
dése nem volt, a mely irány ellenkezik ma is
intézményeink szellemével és a magyar termé-
szettel.

Az a felvilágosult, hogy úgy mondjam sza-
badelvű módja az előjogok értésének, mely a

*) A „Függelék“-ben.

birtokképeességet és a személyes szabadságot kívánta megalapítani azokra nézve is, kik az előjogok vallumain kívül állottak: nem ellenkezhetett szellemével az alkotmánynak, melynek földbirtok és személyes jog — melyet a nemesség képviselt — volt az alapja. Ez által csak új erők, népies elemek fognak vala felszívódni, a nem elég helyesen ugynevezett hűbéri alkotmányba; mert az ősi alkotmány arisztocratiai volt ugyan, de hűbéri természetű nem volt. Nálunk a feudalismus soha nem nyomta el a szabad tulajdonnak eszméjét. Az ősiség, bizonyos vegyülete volt ugyan a szabad tulajdonnak és hűbérnek, de az utóbbi, egy magára, vagy egész kiterjedésében, nálunk soha fenn nem állhatott. Lehet a felett vélekedni, káros vala-e vagy sem e vegyület; feldúlta-e hazánkban vagy sem a nemesi birtoknak biztosságát; mennyiben tette szövevényessé törvényeinket, és törvénykezésünk folyamatját: de azt senki sem fogja bebizonyítani, hogy a magyar családok fentartására nem szolgált; hogy annak egy tollvonással lett eltörlése, birtok viszonyainkat mérőben, s ez által a magyar családokat és a ma-

gyar intézményeket végképen meg nem rendítette.

Ettől a Scyllától őrizkednünk kellett volna. A Charybdis pedig az volt, hogy a magyarság kifejlődése az alkotmány kifejtésével lépést nem tartván, — az utóbbival messze tulhajtottunk; az előbbivel messze távol maradtunk. A főszempont nem az volt: az aristocratiát rántsuk-e le a democratiába, vagy ez utóbbit oltsuk be az elsőbe, mi minden politikus viszonyok közt helyesebb lett volna: hanem hogy a magyar intézményekben, és magyar szellemben rejlő erők kifejtessenek. Ez az uralkodó elv, a parancsoló tekintet, csak egy rövid pillantást vetve is hazánkra és szomszédainkra. Azt mondták nekünk, hogy a szabadság olvasztó erővel bír; de éppen a kik mondták, nem a szabadság, de a nivellálás ösvényén jártak. Az utóbbi elvnek, egyenetlen harcban, az örökös tartományokkal való összetartozásunkat is ide véve: szükségkép a nemzeti intézmények és nemzeti jellem gyöngítéséhez kelle vezetnie. Századok óta védelmi és nem támadási helyzetben voltunk, s e socialis s politikai helyzet kihatott

minden intézményünkre. Helyesen fogtak tehát a reformokhoz, a kik a jobbagyság társadalmi állásának javításán kezdtek; mert a szabad földdel, a személyes szabadság is jár. De egyúttal mindazon biztosítékokról kell vala gondoskodni, melyek a magyarságot megóvják. Így lett a magyar nyelv a törvények — s mint Szemere igen szépen mondja — a királyok nyelvévé. De a nyelv csak egyik biztosíték; a nemzeti intézmények szelleme az, mely minden biztosítékot magában foglal. Soha egy törvénynek sem kelene hozatnia, mely ezen szellemmel ellenkezik. Ha a rendszeres munkálatokat nézzük, melyek feladata volt az ősi alkotmányt és közigazgatást az új eszmék szerint felfrissíteni: újat és idegent a régihez képest, nemzetit elvéte talá-lunk már — holott a történelmi fejlődésnél, józanul egyéb czélunk nem lehetett. A képviseleti rendszernek, a melyre különböző árnyalattal, mind-egyik magyar államférfi törekedett, ez az iránya legalább nem volt. Maga a képviseleti rendszer is csak eszköz vala a különböző módok közt; mint lehet a legczélszerűbben, a kilencz millió népet az alkotmány vallumaiban elhelyezni.

Láttuk, mint gondolkozott Nagy Pál e tekintetben. Egyelőre beérte azzal, míg a jobbágy szabad tulajdont nem bír, hogy a nép a nemeség által képviseltetik.

Széchenyi kezdetben csak addig ment, hogy az adózó nép, maga válaszszon magának tisztii ügyészeket.

Dessewffy József: az alkotmányunkkal egykorú szolgabiróii intézményben találta, a községi élet némi kifejlődése kezességét.

Wesselényi: az uriszékek patrimonialis hatóságának felfüggesztésében; úgy a mint akkoriban a diaetai ellenzék, eleinte gondolta és lehetőnek tartotta.

Kossuth: a községek megyei képviseltetésében.

Dessewffy Aurel a békebiróii intézményig elment. „A selfgovernmentet — úgy mond — szeretjük emlegetni, és méltán, mert benne rejlik minden alkotmányosság csirája. Nem lehetne-e a selfgovernmentnek új tért nyitni s a hatalmas rendőrségben rejlő veszedelmet egyszersmind elhárítani az által: hogy a törvényhatóságokat külön békebiróii kerületekre oszt-

juk; a békebirákat polgári állapotrai tekintet nélkül, a kerület valamennyi érdekei által megválasztjuk s a rendőrséggel megbizzuk.“

Deák nézeteit ismerjük a béke birákra nézve; ezen kívül ő két fontos nyilatkozatot tett, mely a községi élet némi rudimentáit foglalja magában. Egyik a nevelésre vonatkozik „a nevelési rendszerbe — úgy mond — a törvényhozó testnek, a nevelés gyakorlati teljesítésébe pedig minden törvényhatóságnak, minden atyának, mivel gyermekeinek neveltetése leginkább őt érdekli, törvényes és természeti joga van bele tekinteni“.

A másik nyilatkozat, 1840-ki követjelentésében fordul elé, a hol a mezei rendőrségről szól. Deák a mezei rendőrségről szóló törvényhez, egy jövőendő alkotás reménységét kapcsolá. „Ezen törvény — úgy mond — még csak első létrehozása egy új eszmének, mely bizonyosan sok jónak, hasznosnak magvát hordja már keblében. Ha népünk ez által lassankint megszokja a rendet, s megtanulja másnak tisztelni tulajdonát: idővel még e törvényből a helységeknek, azok előljáróságának czélszerű elren-

dezése jöhet létre, de mind ez csak a törvény szigorú s pontos teljesítésével remélhető.“ Itt is azonban a tulajdon szabadságát tartja az egyedül helyes kiindulási alapnak. Ez alkalommal ugyanis így szól: „azok között, mik a szabadbirtok tárgyában történtek, a legnagyobb fontosságú lépés az, mit az 1836. esztendei országgyűlésen hosszas küzdéssel nem valánk képesek kivívni, t. i. a jobbágyi tartozások örök megválthatásának szabadságát. Nem kényszerítő e törvény rendelete, nem sérti senkinek jussait, nem korlátoz törvényes szabadságot, de szelid szavának hatalmas erejével lerontja azon választó falat, melyet a nép és szabadság között káros előítéletek alapján emelt egykor a hajdankornak hibás felfogása. Hatása lassu lesz talán, de biztosabb, s következései nagyok és bizonyosak. A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. E két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmében, s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s e két varázsszerű erő: szabadság és tulajdon. Azon törvény, melyet az

örökmegváltásról alkotott most a törvényhozás, a szabadság és tulajdon boldogító közaldásainak első alapját tette le, s ezen aprólékosan fog emelkedni honunk szebb jövődjére. A tulajdonnal bíró szabad polgárok számát neveli ezen törvény, pedig csak ezek által erős a haza, mert a szabadság többekkel megosztva becsében nem veszt, sőt erejében nyer, s biztosságában nevedik.“

Deák sem tulajdonított kevesebb fontosságot az urbariumnak mint Kölcsey; az urbéri reformot úgy fogta fel, mint minden jövődjő reformok magvát, és az örökváltás és a megváltással összefüggő többi kérdések körüli mulasztást, szerző okául látszik tekinteni, minden következő törvényhozások mulasztásának.

Említsem-e Szalayt, a képviselői tiszta formáinak emberét, ki a községi hatóság széles bázisán, mint egyik oszlopon gondolta a felelős kormányt felépíteni.

Felteszem ezek után azt a megjegyzést tenni, mintha a képviselői rendszert, a választók urnája, vagy egy centralisált kormánynak bölcseségszaruja, akár egy magában, akár együtt

véve kimerítené. Az önkormányzatnak mindazon tulajdonságai és törvényes szervei kívánatnak ahoz, melyek nélkül egy-egy szabad nemzetet s igaz parlamentáris hatalmat nem képzelhetni.

Ha az 1836-ki törvényhozás az urbéri viszonyokat akarta tisztázni: az 1840-ki országgyűlésen történtek: az ősiség intézményével tették ezt. A hitel-törvények, a birtok és betáblázási könyvek, az önkényes sequestrumok akadályainak a birói ítéletek utjából elhárítása, a csődtömeg kezelésére való felügyeletnek a hitelezőkre szállítása, a közkereseti társaságok s egyáltalán a kereskedelem érdekében hozott törvények: az ősiségen megannyi rést ütöttek.

Nem czélszerűbb lesz vala-e a közadózás és a közszolgálati kötelezettség alapján, e hűbériség elleni mozgalmat megindítani: késő volna most vitézni, miután tetszett az Isteneknek az ellenkező. De lehetetlen nem emlékeznünk Nagy Pál szavaira, melyekkel a „capacitás“ feletti vitákat bevezette; és arra, a mit a gravamenek rovata alatt említettem, hogy Sopron

megye (Nagy Pál) az 1840-ki diaeta alatt mind a hitbizományi maximum megállapításáról, mind a kisebb majorátusok behozataláról, törvényhozási uton kívánt gondoskodni.

A „Hitel“-t Széchenyi írta, a hitel törvényeket Deák alkotta. Nem egy szemrehányásnak volt e miatt kitéve; Széchenyi (a szentgrotói levél ellen irt polémiájában) ezért Deákot megrójjá; Nagy Pál némi gunyos czélzással illette. De igazságot kell szolgáltatni Deáknak, mert ő világosan megmondotta, hogy: „a hiteltörvények hatása és következései, egy nemzeti bank felállítása nélkül jótékonyak alig lesznek.“ E nemzeti kívánat Ő Felsége elé fel is terjesztett, de a felírás sikertelen maradt, mert arra válasz sem érkezett.

Kit vádoljunk ezért, mostoha helyzetünket és a bécsi kormányt-e, vagy ismét azon főrendeket, kik az 1840-ki sérelmek tárgyalásakor, az „ifjak“ Kossuth és Wesselényi perében itélt birói székek eljárását, nem csak mentegették, hanem helyeselve pártolták s a birói hatalomról olyan elveket állítottak fel izeneteikben, melyek ha az alsó tábla által is megállapítottak

volna, kormányi és birói kettős önkény veszélyezteti polgári szabadságunkat.

De senkit sem vádolunk ; sajnálni tudjuk csupán Széchenyit, ki aristocratiai alapon hitte regenerálhatni alkotmányunkat ; s indokolva látjuk a lejtős ösvényt, melyre a nemzet, a demokratiai irány által sodortatott. A nemzeti nyelv érdekében történt intézkedésekről szólnunk-e : hogy a magyar nyelv a közigazgatás nyelvévé lett ; hogy századok óta most üdvözölte legelőször a magyar, törvényes fejedelmét nemzeti nyelvén ; hogy a felírások magyar nyelven szerkesztettek sat. Valóban ez örvendetes jelenség ; kivált ha a magyarság kifejtése és tiszta népies irány követése, egymást elősegítették, vagy elősegíthették volna.

De végre is a pártok egymást megértették ; fejedelem és nemzet kibékültek. A história ezt Deák Ferencz érdemeül jegyezte fel, kinek „fenséges, nemes jelleme — írja Szemere Bertalan — sok szellemmel, ritka szerénységet és méltóságot egyesített. Megvolt benne a lelki felül emelkedetség érzete, a nélkül hogy hiú lett volna. Köré sereglett mindjárt az oppositio egész

esoportja, mit ő az eszmék kicserélésére alkal-
mul használt, előadván mindig a maga nézetét
is, a mi által azokat terjesztette. Így történt,
hogy az ellenzéknek a legtöbb kérdésben már
kész formulázott véleménye volt, midőn a követi
conferentia egybejött. Deák ritkán vállalta ma-
gára, hogy az indítványt ő tegye meg, igen jól
ismervén az utasítással ellátott követek viszonyát
küldőikhez. Figyelembe vette azt is, hogy
épen küldőik kívánták, hogy a követek gyak-
rabban felszólaljanak. Mint a ki az emberi lel-
ket jól ismerte, nagyon tudta az emberek gyön-
gét, hiúságát és nemes becsvágyát kimélni.
Mind ez azonban nem gátolta, hogy a vitákban
fényes részt vegyen; néha egy-egy módosítványt
ajánlott; néha midőn a főkérdést szem elől té-
vesztették, s a tárgy egészen össze bonyolódott
Deák, kerék vágásba döczentette az ügyet; más
alkalommal ismét, ha a szenvedélyek hullámozni
kezdtek, lelohasztotta azokat; helylyel közzel
egy-egy indítvánnyal maga is elé állott. Irigy-
séget nem ismert, annál fogva maga iránt sem
támasztott. Az oppositio egész erejét, összes
fényes talentumával vezette a csata-vonalba;

senkire sem toltta fel a maga véleményét mint esalhatatlant, noha tartózkodás nélkül védelmezte annak helyességét; az ülésekben úgy állította oda a kérdést, hogy az az összes ellenzék gondolatjaképen tünt fel, annálfogva az egész oppositionnak védelmeznie kelle, miszerint a küzdelem dicsőségéből kinek-kinek annyi jusson, a megnyit saját ereje szerint kiérdemelt.“

Az annyiszor említett rendszeres munkálatok feletti viták mintegy el voltak zárva, a tágabb értelemben vett közvélemény elől — ha ugyan szabad sajtó nem létében, ilyesmiről, az akkori dőkben beszélni lehetett volna.

A sérelmek közt is említettem, de maga Deák Ferencz is felhossa 1840-ki követjelentésében, hogy az 1836-ik esztendőben, a követi jelentések kinyomatása iránt kiadott, s jövődre minden e féle nyomtatást eltiltó főbb rendeletekből származott sérelmüket az 18^{39/40}-ki diaetán, szintén felterjesztették az ország rendei; de a királyi válasz minden eféle sérelmeket, a sajtó iránt alkotandó törvénynek tárgyalásához utasított. Kitért a kormány előle, mint 1836-ban az örök váltság elől. Mindamellett a Rendek, már az országgyűlés kezdetén elhatározták, hogy kerületi tanácskozásaikról rendes naplót vezessenek. Többször ismételt izeneteik e tárgyban sikerte-

lenek valának. De az országgyűlés vége felé, maguk a Főrendek elkezdték a rendes napló vezetését s azt folyvást fenn is tartották.

Az országgyűlési hírlapoknak megelőző vizsgálat nélküli kiadhatását a Főrendek szintén el nem fogadták; az alsó tábla viszont, a törvényeinkben nem alapult megelőző vizsgálatba, a nemzet jogainak sérelmével bele nem egyezhetett. „Ne gondolja senki — jegyzé meg Deák — hogy midőn a nemzet érezni kezdi közszükségeit, a kormány egyoldalú fejtegetésekkel irányt adhasson a közvéleménynek; mert még akkor is, ha ezen figyelmeztetések alaposak, ha minden mit a kormány akar, hasznos és igazságos volna, már csak azért, mert ellene szabadon felszólalni tiltva van s az ellenkező véleménynek szabad kifejtése gátoltatik, gyanu támad azon emberekben, a czélnak tisztasága iránt s mivel tisztán nem láthatnak, ott is rémet fedeznek fel, a hol az nem létez.“ Óhajtandónak vélte, hogy kormány és nemzet, e részben tisztán felfogják a közérdeket.

Kossuth már az 1832⁶-ki irott „országgyűlési“ s később „megyei tudósítások“-kal fé-

nyes nevet szerzett magának; növelte ezt fogsága hire, melyet a „nyilvánosságért“ szenvedett. Mídőn 1841-ben a „Pesti Hirlap“ élére állt, az országban többségben levő ellenzék organumaul fogadta azt. A legolvasottabb, s a legnagyobb hatású lap volt, melynek iránya s mindjárt első számai ellen, Széchenyi egy vaskos könyvvel, a „Kelet népével“ lépett föl. „Tudom, hogy darázs fészekbe nyultam — mondá a nemes gróf bizalmas körben — de ha kell adok nekik többet is.“ Egyszerre egy egész kis irodalom támadt pro és contra. Azok közt, a kik felszóltak — köztük báró Eötvös is Kossuth mellett — a legrövidebben és legalaposabban irt Széchenyi könyvéről szintoly nagy humoristánk mint komoly írónk (mert humor: mély és komoly érzés nélkül nincsen), a jámbor kedélyű Fáy András „Kelet népe nyugoton“ czimű könyvecskéjében. Egyetért abban a gróffal, hogy a hon terhei viselésének, nem szabad ajánlat, hanem törvényes kötelezés mellett, közösnek kell lenni minden lakosával a hazának, hogy e terhek ellenőrzésében részesülnie kell polgárnak és pórnak; hogy az adóróli számoltatás (budget)

ugy kiterjesztessék a kiváltságtalannak adójára, mint a kiváltságoséra. De — és ez nézetének főalapja e tárgyban — egészen más tekintet alá esik a dolog addig, míg körülményeink jelen állásában a hadi adót egyedül a kiváltságtalan viszi; s más alá fog esni azután, ha azt a kiváltságos is törvényes kötelezésül elvállalta. Eddig a hadi adó megajánlásában, nem egyedül a status követelt szüksége, hanem az adózó nép ereje is szolgált zsinórmértékül; az adó beszedéseért nem állt jót az ország, s így nem nyerhete a kormány, ha az adót felebb rugtathatá is; mert csak inexistenciáit (azt a mi be nem szedhető) növelé. Egészen más alakban tűnik elő a dolog, mi-helyt a kiváltságos rend, a hadi adót elvállal-landja; elesik az adóajánlás egyik zsinórmér-téke, s így azok, kik a kiváltságtalan néposz-tály terheit megosztani, könnyíteni óhajtják, valóban jelen körülményeinkben, ez uton cél-jukat nem érik.

Polgári alkotmány, sem nem készíthetik, sem nem javíthatik örök időre oly tökélyvel, hogy abban időnként s változott körülmények-

hez képest kijavítani való ne találtassék. Ily kijavításokban nem kell, nem lehet véletlen változásokra számolnunk, hanem egyedül azon adatokra, mik jelen körülményeink közt a lehető legjobb reményt nyújtanak, sőt sikert ígérnek. Ennélfogva mustármagnyi eszközöknek hegyet mozgató varázs erőt tulajdonítanunk; angol és francia nemzet külön körülményeit, a mieinkkel tévesztenünk össze s örökké gazda nélkül számolnunk: valóban nem tartható a legjobb tacticának.

Már ha mi őszinteséggel így szólunk a kormányhoz: ime mi minden aggodalmadat egyszerre megszüntetjük, kiváltságos és kiváltságatlan fizetendik ezentúl mindazt, mit diaetáról diaetára az ország szükségei kívánnak, nép összeírás útján adni fog mind kiváltságos mind kiváltságatlan annyi katonát, mennyi honvédelemre időnként elég; de csak oly feltét alatt, hogy te a költségvetést, diaetánként, az ország Rendei elébe add, ezek azt megvizsgálhassák, s mi oda nem tartozik leróhassák, a hazánkra eső arányt kivethessék, a ministerek pedig felelet terhével tartozzanak az

iránt, hogy a megajánlott adó és katona egyedül azon czélokra fordítatott, mikre az kéretett, és kivettetett, s ezt ki is mutatni köteleztessenek; szóval, hogy szentül álljon közöttünk, a minden szabad alkotmányok föalapelve: nihil de nobis sine nobis: nem Isten és ember előtt megállható szerződés-e ez?

Legfőbb akadálya az ellenőrzésnek és ministeri felelősségnek, hogy érdekeink szorosán egybe fonvák az örökös tartományok érdekeivel s ezeknek külön választása, aránya, egy kissé kényes és kellemetlen operatio, s mint némelyek veszik, tán veszélyes is.

De hazánk felvirágozhatásának mulhatlan feltétele az, hogy mindent egyedül békes haladás útján kell és lehet kivívnunk; és a felséges ausztriai házzal jelen összeköttetésünknek, állandónak s minden erő és hatalom ellen megőrzendőnek kell lenni; továbbá, hogy hazánknek érdekei — a közvédelmet kivéve — a többi örökös tartományok érdekeitől elkülönítessenek, s a kölcsönös viszonyok a felséges uralkodó ház meghatalmazottjai és diaetáink között kötendő egyezke-

désekkel, pactumokkal állapítassanak meg.

Igy ír Fáy András, a mindenki által bölcsnek ismert férfit — kinek emlékét Pest-megye, és a főváros ma is hálás tiszteletben tartja — 1841-ben, s ily vélemény alapján avatkozik a Széchenyi és Kossuth közt folyt polémiába.

Kossuth, a „Kelet népére“ „Felelet gróf Széchenyi Istvánnak“ című könyvvel felelt. E könyv, valamint az egész köztük folyt polémia, annyiban tartozik ide, a mennyiben világot vet a reform-eszmékre.

Kossuth teljesen elfogult volt a megyerendszer iránt. Nem egy darab alkotmánynak vette azt, hanem az egész alkotmánynak, holott élesen megtudta különböztetni: közigazgatási, birói és politikai hatósága köreit. Midőn Széchenyi, a census egy neme: birtokarány szerint kívánta a köztanácskozás jogát szabályozni s felhozta a bocskoros pairschubot, mellyel a kormány 1820. táján, az előbbi szokásos „sanior pars“ szavazatát tönkre tette, s mellyel oly demokratiai elv csúszott alkotmányunkba, hogy vagy a régieket is hozzá kelle alkalmazni, vagy az új elvet is egészen kidobni: Kossuth az ősi alkotmány nevében tiltakozott a birtoktalan ne-

mesek személyenkénti szavazatának korlátozása ellen, (1848-ban szerepet cseréltek e tekintetben) azt a legbecsesebb országos kincsnek, alkotmányunk kifejlődése egyedüli biztosító elemének tekintette, melyet sértetlenül fentartani mindaddig óhajt, míg ép ezen jogegyenlőségi elem segédelmével alkotmányunk úgy kifejlődik s municipális szerkezetünk oly kiterjedést nyer, hogy megye-gyűléseink, és népgyűlési természetűkből, képviseleti rendszerű (?) municipiumokká fejlődhetnek; mire vagy két nemzedék korának leforgása alatt számított. Ilyen probabilitási számításai voltak Kossuthnak, abban a boldog hiszembben, hogy nem a törvényhozást, hanem a megyét kell képviseleti alapokra fektetni. Nem csoda, hiszen ő kitalálta, hogy midőn Széchenyi, casinókat, lóversenyeket s több e féléket tervezte, a végczél: a központosítás vala, melyről neki is (Kossuthnak) meg volt a maga gondolata, az a gondolata t. i. hogy bizonyos helyeknek, például Budapestnek kedvessé tétele, nem az egyedüli központosítási eszköz, mert hisz meg annyi ilyen központosító eszközök voltak szerinte: a megye utasítási, ne-

velési, színházi küldöttségei, törvényhatóságok közti levelezés, a megyei nyilvános gyűlések folytonos eszme surlódásai s a t. Noha van a dologban valami egy törvényhozásunktól különálló dicastériummal szemben: szabadjon még is kételkednem, hogy a független magyar királyság korában ezt akár csak Verbóczy is elhítte volna. Kossuth azonban őszinte „oppositionalis“ meggyőződésből valósággal hitte; különben azt a roppant tévedést el nem követte volna, már csak a traditiók iránti előszereteté-
nél fogva sem, hogy vétkül tudja be az angoloknak, mikép ott apáról fiura száll a wigh vagy tory-párthoz való tartozás; vagy hogy néhány „véletlen“ szótöbbség, a wigh rendszert (?) tory kormányra, néhány hét múlva meg ismét néhány szótöbbség a tory rendszert wigh ország-lássá változtatja; melyek közül — ugymond Kossuth — ha egyik jó, a másikat — amannak ellentétét — okvetlen rosznak kell állítanunk. Ki hinné, hogy 1841-ben, az a Kossuth gondolkozott így Széchenyinek minden magyar erőt, socialis uton öszpontosító politikája ellen, a ki nem egészen hét év múlva maga is, Pozsony-

ban az első független felelős ministeriumot kivívta, s ráadásul az ausztriai örökös tartományoknak alkotmányt kívánt.

Nem tudom nevezni másként Széchenyi rendszerét, mint a „socialis erők“ öszpontosításának. Érzem, hogy ez elnevezés a nagy conceptióhoz mérve tökéletlen; hogy merész tervének ivei egy roppant birodalom ködalakjában vesznek el, mely Hollós Mátyás Magyarországhoz hasonlít vala, ha a Zápolyák hűsége: a mester műveért kezeskedik. De nagyságát, melyet maga teremtett, az egyenetlenség szaggatta műomladéka el nem temette.

Hogy Széchenyi a parlamenti kormány tiszta formáit ne ismerte volna: azon kételkednünk nem lehet; a Szentkirályihoz irt levél mutatja, hogy a felelősség elvének gyakorlati fontosságot tudott volna szerezni, ha más emberekkel van dolga. Utat akart törni a választói censushoz, de meg nem hallgatták. Ő az anyagi haladás emberének volt kikiáltva, ebben vezérnek ismerték; a jog bajnokának Wesselényi tartatott. Valóban nagy csapás volt a közéletre e két benső és régi barát utjainak

külön válása. Mély, tiszta baráti viszony volt ez, mint maga Széchenyi írja, mely a sírig tartott, noha politikai utjok elvált. *)

A nagy közönség, a Széchenyi és Kossuth közt folyt polemiából csak a legszomorubbra emlékezik, hogy Széchenynek igaza volt. Kinek jut ma eszébe, hogy a két hatalmas ellenfél közt a békét akarónak is igaza volt: „a Haza látja kárát, ha e két erő személyes keserűségekben egymás ellen küzdve, egymást emészti fel“ írja Wesselényihez Deák. Széchenyi szíve megrepedt, Kossuth számkivetésben él, és a Haza? ki meri mondani, hogy már meg van mentve, mert Deák a zuzott hajó árboczát és kormányát összeszedte!

*) A „Függelék“-ben.

Még nem hallgattak el egészen a Széchenyi és Kossuth közt folyt polémiának utolsó sortűzei, midőn Deák nyilvánosan sajnálta a reform-párt kebelében történt szakadást.

Azon alkalommal történt ez, hogy az országos codificationális bizottság, a büntető codex végett egybegyült. Említve volt felebb, hogy Deák, már 1834-ben a polgári törvénykönyvet javaslatba hozta; — ha ez akkor elfogadtatik, a szabad birtok eszméje és személyes szabadság elve, egész alkotmányunkon keresztül lesz vala véve. A törvény előtti egyenlőséget, a mi akkor elmulasztva lett, a büntető codexben kísérlették meg.

Deák, nagy jurista volt; már mint fiatal ember ilyenek ismertetett. Midőn tanulmányait elvégezvén, a megyébe haza ment, az akkori divat szerint, tiszteletbeli ügyésznek nevezték ki s mint ilyen először egy kanászt védelme-

zett, ki egy megfélemllett szegény üveges tótot a fáról lelőtt, azt akarván látni, ugy hull-e majd le, mint a madár. Deák elmondá védelmében, hogy a „szegény áldozat életét vissza nem adhatjuk az által, hogy a bűnösét elveszük. Ez az ember sem irni, sem olvasni nem tud, emberek közt alig fordult meg, vadul nőtt fel és tanulatlan, sat. nem a pallos segíthet itt, de a nép-nevelés; ennek szükségét érzéék mélyen a bírák, mielőtt igazságosan itélnének.“

Ilyen érzékenység és ember-szerető nemes indulat sugallta azt a levelet is, melyet Wesselényinek, a magán és hallgató rendszer feletti viták alkalmából ír: „Én ugyan azt indítványoztam — ugymond — hogy mivel mind a két rendszert, csak a külföld tapasztalásaiból ismerjük, s e szerint nem tudhatjuk egyik és másik, egészségi és erkölesi tekintetből, a magyar nép jelleménél és vérmérsékleténél fogva minő hatással lesz; félve egyik rendszernél a disciplina fentartásának számos nehézségeitől, sőt majdnem lehetetlenségétől; a másik rendszernél pedig a rabok megtéboiyodásától: mielőtt határozottan választana a nemzet, min-

denik rendszert jó volna megpróbálni, s mivel az egész országban egyszerre, minden börtönt egy két év alatt felállítani már csak költség tekintetéből sem vagyunk képesek, először építsünk egyet a hallgató- s egyet a magányrendszer szerint; majd azután néhány évi tapasztalás megtanít bennünket a kettő közül czélszerűleg, melyiket kelljen megtartanunk; de indítványom elfogadást nem nyert, pedig megvallom, lelkemben nem vagyok megnyugodva az ily határozottan kimondott választásban; mert különösen a tébolyodás gondolatja az, mi iránt a magányrendszer mellett még megnyugtatta nem vagyok.“ Irt e valaki, valaha jellemzőbb rajzot e nagy lélek ismertetésére, ki megnyugtatta nem lehet, ha az a kit elítélnek e miatt megtébolyodhatik!

Meghatók azok a szavak is, melyeket Zala-megye RR-hez intézett: „büntető törvényeink — mondja hires követ jelentésében — nagyrészen, a hajdan kornak elavult maradványai, melyeket már azóta sokféleképen változtatott a gyakorlat, úgy hogy jelenleg, sem a bűnnek mértéke sem a büntetésnek nemére és

nagyságára nézve törvényeink biztos alapot nem nyújtanak; s több esetekben a bírónak személyisége szerint, ugyan azon vétékért, ugyan azon körülmények között a büntetések felette különbözők és önkényesek. Börtöneink pedig sok helyen oly állapotban vannak, hogy azoktól az emberiség szelidebb érzete méltán visszaborzad. A büntetés célját veszti a közállományra nézve, midőn a vétkest sújtva, csak bosszul, de nem javít, s hol a börtön egyedül szenvedésnek helye, de az erkölcsi jobbulásra figyelem nincsen, ott sem a büntetésnek szigorúsága, sem annak a vétkest bizonyosan sújtó gyorsasága nem elég a büntetteknek kevesítésére; mert a félelem, jobb erkölcsök nélkül még nem nyújt kezességet a közállománynak arról, hogy törvényei tiszteletben tartatnak. Nálunk pedig fájdalommal kell megvallanunk, a tömlöczök még eddig nem javító helyek, hanem nagyrészből a véték iskolái valának, s gyakran a kitindulat vagy könnyelműség vétékbe kevert, de keble fogékony volt a jóra s az erkölcs útján csak megbotlott, de szíve romlott nem vala,

mint vétkét bánó bűnös kerül a börtönbe, s mint kitanult gonosztevő hagyja el azt. Korunkban minden mívelt nemzet különös figyelmet fordít büntető törvényeinek javítására s börtöneinek s a javító rendszernek czélszerű rendezésére; s az újabb tapasztalás e részben már sok régi előítéletet megezáfolva, kivívta azon igazságot, hogy a szelid emberiséget a közbátorság biztonságával egyeztetni s a büntetéssel az erkölcsi jobbulást is összekapcsolni nehéz ugyan, de nem lehetetlen; sőt első és legszentebb feladása a törvényhozásnak.“ Ily humánus nézetektől volt lelkesítve az a férfi, kinek auspiciuma alatt, a magyar büntető javaslat készült.

Publicistáink legjava, mint jogi író lépett fel. Szalay előbb volt jogász, mint publicista s s előbb politikus mint történetíró. Eötvös a fogház javításáról irt, mielőtt Reformját közre bocsátotta, s Szemere Bertalan száz arany jutalmat s billikomot nyert hasonló téren, alig hogy külföldi utazását megírta, mely annyi fiatal szívet gerjesztett rokon érzésre. Szalay a jogtudományi téren szerezte Deák Ferencz barátságát is,

mint a Kölcsseyét — kinek oldala mellett patvarián volt — történeti beszélyével.

A magyar büntető törvénykönyv Szalay vallomása szerint, kivált Deáknak köszönheti lételét. „Deákot — úgy mond — annak ismerjük, ki akkor is, midőn politikai eszményért lelkesül, erős lábbal szeret állani a földön, s ki a közönséges mértéket megütő egészséges fej gondolatát többre becsüli a visszásan organisált agy legfényesebb bogarainál.“ E büntető javaslat, attól a körülménytől kölcsönzi nemes jellemvonását, hogy a magyar törvényhozó, a becstelenítő büntetések rendszerét nem ismeri.

A becstelenítő büntetések rendszere abban áll, hogy polgári halált vonnak maguk után; s a büntetett egyént minden nyilvános hivatal viselésétől, s minden politikai és polgári jogok gyakorlatától megfosztják. A magyar javaslaton kívül, Európa valamennyi büntető codexeit, kisebb nagyobb mértékben, ez el disztelenítette. Ezért mondá Mittermayer a magyar törvényjavaslatról, hogy annak szerkesztői elég bátorsággal birtak a becstelenítő büntetéseket számüzni s a büntetettnek kilátást nyitni, hogy feddhetlen

magaviselet által a polgári bizodalom visszaszerzhető; a népre bizatván, mennyire akarja a büntetést szenvedettet, szigoru szemmel tartás után, bizodalmára méltatni.

A magyar codexben a büntettek és bünese-
tek könyve, Deák auspiciuma alatt készült. Ugy
szólván egy öntés: a javaslat e részét, a leg-
következetesebb rendszeresség jellemzi. Az el-
járást tárgyazó rész, inkább egygyüvé illesztett,
mint bevégzett mű. Megismerszik rajta, hogy
nem egy elvnek kisugárzása, hanem különböző
elemek alkudozásából származott. Az országos
választmány többsége, elvetvén az esküdtszéke-
ket, meghagyta az eljárás kidolgozásával meg-
bízott alválasztmánynak, hogy az eljárás szóbeli
legyen, de az érdemleges felelbbvitelt ki ne zárja.
„Az illetén szóbeliséget még elébb fel kell ta-
lálni“ jegyzé meg Szalay némi gunynyal.

Mindamellett a magyar codex: a tudomány
színvonalán állott, megfontolt politikai és jogi
vezéreszme alapján készült s a nemzet ge-
niusához volt alkalmazva; mint Németország
első criminalistája mondá: „egyetlenegy törvény-
könyv sem bir annyi eredetiséggel, mint a

magyar javaslat; és mégis a kor haladásának, az igazság igényeinek, a legujabb büntető jogi nézeteknek megfelelő törekvést árul el. E törekvés bélyegét egyetlenegy törvényhozási munka sem viseli magán oly nagy mértékben, mint a magyar. E magasztalásban, az „eredeti“ kifejezésen fekszik a súly, mert minden bizonynyal egyike volna az emberi ész legesodálatosabb tévedéseinek, ha szokásaink, hagyományaink és erkölcsainkkel merőben ellenkező törvénykönyv szerint szolgáltatnának nekünk igazságot.

Megemlítem, hogy az 1840-ki büntetőjogi országos választmány, a nagyobb politikai vétségek elítélésére némi *judicium articularé*t hozott volt javaslatba, melynek tagjait országgyűlésről országgyűlésre a korona és a két tábla választotta, illetőleg erősítette volna meg. A delegatus bíróságok egy új s igen üdvös nemének eszméje honosítatott volna meg ez által — jegyzi meg Szalay, — mely hatalmas tényezőül szolgálndott az országot hűbéri pólyáiból kigöngyölgetni. Az országos állású testületnek ad hoc illetékessége lett volna. —

A mit Deák „érzékenység“-ének neveztem,

bizonyos neme volt az a szigorú, erkölcsi elvnek, melyet magának a kötelességérzetről formált. Ilyen érzékenység sugallata alatt állott akkor is, midőn 1843-ban, Zala megye követését el nem fogadta. Micsoda lélekkel szólaljon fel a korteskedés ellen, ha maga is ily visszaélésnek köszönhetné követségét. Az eset nem ugyanaz, mint a Nagy Pálé, kit görbe szemmel néztek oda fenn s a főispán: Eszterházy, előre figyelmeztette. Deák arra adott példát: egy nép emberének mennyire díszére válik a polgári erény, ha maga magát legyőzi.

Bónis Sámuel, septemvir beszéli, hogy midőn az 1843-ki diaeta összejött, mindnyájan egy betöltetlen úrt éreztek keblökben s az országgyűlés megbízásából, néhányan lementek Kehidára — névszerint: gróf Batthyány Lajos, Klauzál Gábor, b. Eötvös József, b. Wenkheim Béla, Pulszky Ferencz és az elbeszélő septemvir ur, mint akkori szabolcsi követ — hogy Deákot megjelenésre birják. Mindent megkísértettek; elmondották, hogy a reform nagy kérdései sikerrel oldatnak meg, ha ő köztük lesz; míg ha kezéből kiesik a vezéri szerep: a jövő

bizonytalan. De attól a nézettől nem tudott Deák szabadulni s le nem tudták arról beszélni, hogy: a miatt hogy a választásnál egy ember megöletett, nem lenne képes, a nagy fontosságú tanácskozásokban azt a nyugalmat megtartani, mely a törvényhozónak szükséges.

Sokan ezt akkor nem helyeselték; de ha vesztett is a szenvedélyesek személyében, nőtt ez által az okosak és nemesek véleményében. E szerfeletti részrehajlatlanság önmaga iránt, alapította meg hatalmát s önzéstelenségének híret, mely túlemelkedett a közönséges ítéleteken. Ez a hűsége az erkölcsi elvekhez, és önmagához: úgy hatott mint a meggyőződés ereje, mely mindég és mindenben oly szükséges, ha az ember valamit akar teremteni, vagy a teremtett dolgok felett uralkodni. Ebben áll a politikai szellem is, vagy az a józan ész, mely egyedül adhat tiszta és tartós sikert egyeseknek és nemzeteknek.

Deák e pillanattól fogva nem Zaláé, nem az országgyűlésé, de az osztatlan egész nemzeté. Egyszerű polgári lénye: mindenkinek imponál, és hathatós jelévé válik bölcsességének. Egyedül

nélkülözhetlen. De a vád is e „nélkülözhetlenség“ miatt éri azok előtt, kik azt állítják, hogy az 1848-ki események magva, az 1843-ki országgyűlés mulasztása folytán lett elvetve. Egyértelmű állítás azzal, mintha Deák volna az oka a forradalomnak; mert ha az 1843-ki országgyűlésen megjelent volna, több oly kérdésben eligazodnak az ő bölcsesége és mérséklete által, melyek akkor — fájdalom — függőben maradtak.

Az 1843-ki országgyűlés mulasztása alatt, úgy gondolom, azokat a kérdéseket értik, melyek Széchenyinek, Kossuthal váltott, és Szentkirályihoz irt leveleiben említvék, mint: a közadó, a felelőség elve, városi ügy, vallási kérdés, fiunei ügy s a t. s lehet, hogy a büntető elaborátumot is hozzá veszik.

Minden politikai átalakulás, rendesen vagy kezdetét vette a büntető reformmal, vagy beveztetett általa: de „szalma körülményeink“ mindenek előtt a colonialis viszonyok végelintézését teszik vala szükségessé, még ha a büntető javaslattal kivántuk volna is a reformok sorát megkezdeni.

Vissza kell tehát menni $183\frac{2}{6}$ -ra, ha igazságosak akarunk lenni; mert ha az urbéri viszonyok akkor az oppositio kívánsága szerint oldatnak meg, az 1848-ki törvényhozás rögtönzött bár, de legemberibb és legszebb vívmányai: a birtok és személy-szabadság, a politikai és polgári egyenlőség, melyet törvény előtti egyenlőségnek szoktunk mondani, s a közteherviselés elvének kimondása, oly rázkódtatásokat nem okoznak, mert már nem okozhattak volna.

Az 1843-ki országgyűlés egyéb mulasztásaira nézve csak röviden jegyzem meg, hogy sem a közadó, sem az azzal járó személyes felelősség, sem a városi ügy, stb. nem oldathatók meg, a minden kérdések kérdése: az urbéri vagy birtok-viszonyok elrendelése nélkül, még a népképvisélet alapján sem, mert ennek a kiindulási pontja is: a közteherviselés és szabad birtok.

És szabad legyen itt Szalay rövid, de oly genialis, mint szabatos kifejezését használnom, hogy: „a képvisélet szón fekszik az ék, nem a parlamenten.“ Parlamentünk, azaz országgyűlésünk azelőtt is volt, sőt a mit sokan nem

akarnak belátni „többség“ is volt; csak hogy e többséget a kormány, a megyéknél igyekezett beszerezni, s az országgyűlési szavazatokat biztosítani. Méltóztassanak hát megengedni, hogy bizonyos néme a felelősségnek akkor is volt, de az a collegialis systema mellett teljesen ki nem fejlődhetett, miután mind a megye, mind a kormányzék: ily collegium vala.

Kétségtelenül helyes tactica volt Széchenyi-től 1843-ban a „közös teher hordás és felelőség alapját egy füst alatt megvetni“, de sziveskedjenek kissé utánna gondolni: valjon a pénzügyminiszter csupán számvevő tiszt-e, avagy talán egy kis pénzügyi politika csinálásához is kell értenie; miután nagy lelkiismeretessége — a mi pénzügyminiszternél sem ritka dolog — a beható politikai ítélet hiányát nem pótolhatja. Ilyen politikát pedig, a helytartótanácsba, vagy magyar királyi kamarába beoltott felelősséggel még nem csinálhattunk; mert népképviselési alkotmány nélkül, nem is csinálhattunk volna.

A városi ügyre nézve elegendő annyit mondani, hogy a kik ez ügyben, akkor a legalapossabban szólottak, vagy legkimerítőbben irtak:

e fontos és mai napig civilisátori kérdés megoldását, gondolni sem tudták máskép, mint a képviseleti alapon.

Nem magánálló, vagy elszigetelt tünemény tehát az, hogy a magyar parlamentarizmus iskola a politikai küzdés és izzadság homokán megjelent. Szerényen és hivatással, mely az istenek csókja a választottak homlokán, bontotta ki a nagy elméjű Szalay a kisdud csoport lobogóját, melyre a „népképviselői tiszta formái“ jelszó vala felírva.

Az evangéliumi hősök szent bátortalanságával és mégis bizodalommal lép fel a státusegység embere, midőn Kossuth kezéből a „Hírlap“ szerkesztését átveszi s nagy előde roppant hatása alatt, a gyöngeség érzete szállja meg. A véleményekben — mint minden secta — előbb szakadást szül, hogy aztán annál nagyobb erővel egyesíthessen. Midőn azzal a kérdéssel zaklattatik, hogy mely utakon kell a közügyekben haladni, már önérzettel válaszolja: „Kövessétek az elveket, melyeket Deák fog a jövő országgyűlésen vallani.“ Deák viszont, igaz hajlandósággal símul feléje s több mint baráti indulattal

irja Szalaynak : „szeretnéd magadat — a „Hir-
lap“ átvétele ügyében — én előttem tisztázni és
igazolni. Barátom ! mi kettőnk közt igazolásra
szükség még abban az esetben sem lenne, a
melyben a látszat ellened szól.“ Mi mélységes,
bizalomteljes, és fenséges szavak ! Igy ír a sze-
rény nagyság, a nagy szerénységnek ; a nép
embere, a képviselő emberének ; a magyar
közjog hőse, a magyar státus-egység bajnoká-
nak. Széchenyi „regényi és compilatori centra-
listának“ mondja a tudós iskolát ; Kossuthék,
a municipalismus halálos ellenét látják benne.
Szalay őszintén válaszol : „szeretne a nagy gróf-
fal mindenben egyetérteni s fáj neki, ha csak
némiekből érthet egyet. A municipalisták meg-
nyugtatóására pedig azt mondja : „Magyarország
még sem annyira árva közjogi institutiók dol-
gában, hogy diaetáján kívül, egyáltalán minden
politikai biztosítékot nélkülözne. Magyarország
ugynevezett közhatóságaiban oly intézményeket
bir, melyek helyébe — semmi kétség — való-
ságos municipalis rendszert kell léptetni ;
de melyeket nem szabad mint egy melleleg
megsemmisíteni vagy megcsónkítani, mert a

nemzet életerejének egy része rejlik bennök, s míg ezt máshová nem szállítottuk, míg szabad működésére alkalmasabb csatornákat nem ástunk, — míg egy részről a parlamenti biztosítékokat, más részről a község rendszert életbe nem léptettük — mindaddig ily nullificatiói kísérlet a beszámítás fokozatához képest, vagy vétek vagy hiba.“

Vajjon a szilárd pártok, a kisebbség jogai, a parlament teljhatósága és harmóniája, a kormányzók felelőssége, a passiv census, a bírói és közigazgatási hatáskör különvált és vegyes functiói, az államigazgatás sulypontja: a pénzügyek, a helyhatósági külön adó ügye, a véderőre való befolyás: kimerítik-e a „parlamenti biztosítékokat“ vagy ahoz még az önkormányzat életműszere is tartozik: e kérdésekre jobbadán azzal a szabatossággal és eszmei tisztasággal felel Szalay, mely publicistai és jogtudományi műveit jellemzi.

Ime azzal vádoltatunk — mondja „Pesti hirlap“ és „Budapesti Híradó“ ezimű czikkében, — hogy a megyék politikai befolyását tönkre akarjuk tenni. Miért? Azért, mert az általuk ja-

vasolt intézkedések — a Budapesti Hiradó saját szavaival élünk — igen nagy hatalmat adnának a Rendek táblája többségének (az az: a Rendek táblájának, mert úgy hisszük, hogy ez a Budapesti Hiradó szemébe is egy amazzal) s mert ezen tábla aztán a közigazgatás majdnem minden ágának elhatározó irányt adna. Úgy van, — vous avez bien deviné — nekünk bevallott irányunk az országgyűlésnek, a fejedelemből s a nemzetből álló törvényhozásnak s ennél fogva a Rendek táblájának is nagy hatalmat szerezni, hogy ez a közigazgatás némely ágainak meghatározó irányt adhasson. Erre kell szorítkoznia nálunk ideig óráig a centralisációnak. S ha a Rendek táblájának hatalma növekszik, az következik-e, hogy a megyék választási joga elnyeletnék? Boldog Isten, hová nem vezet a politikai eclecticismus! Ön az emberséges, rendszerető hazafi, ön emlegeti a kamarák zsarnokságát, mely fölébe akar emelkedni a nép hatalmának, mely a választás jogát az öszves néptől a képviselőkre akarja szállítani.“ Mintha mondotta volna: azt az egyszerű gondolatot is tagadjátok, hogy más az országos,

más a megyei, más a városi és ismét a községi képviselő; vagy ha a kétféle census nektek nem tetszenék: a különböző hatósági kereteket, az országgyűlési választókból ki nem állíthatnátok? Avagy „oly politikai architecturát akartok létre hozni, mely magát a község rendszer csirája nélkül municipálisnak mondja s mondja magát épen azért, mert az épület első emelete a törvényhatóságok: a legtúlságosb s a községi élet legparányibb lüktetését is gátló centralisatio lakhelyei.“ Avagy nem ez uton juthatni be az önkormányzat vallumába? Én legalább azok közé tartozom, kik a közigazgatásban, az egyes polgár akarat-szabadságának nyilatkozásait is szeretik látni.“

Az arab orvosok, már ezer év előtt tanították, hogy a leghatalmasabb ellenszer, külsőleg mindég hasonlít azon szerhez, melynek antidotuma. E gyöngyörű hasonlattal felel Szalay a gyanúsításra mintha a központosítás hívei a „municipium suprematiája“ ellen emelnének szót. E néhány sorban ki van fejezve mi a parlamenti kormány és mi a régi megye.

A parlamenti biztosítékok közt Szalay, az

első helyen hozza fel a „magyar status egységét, mely mindnyájunk meg annyi hitvallásának egyiránt kétségbe nem vont pontja.“ Ez életkérdés iránt tisztába kell jönni mindenek előtt, és bármely kormányforma mellett: foederatív rendszer-e vagy központosított? s ha központosított: alkotmányszerűleg központosuljunk-e, vagy alkotmány nélkül?

Oly alkotmányos központosítás volt czélja, mely széles bázison nyugvó község rendszeren emelkedhessék. Megye és község rendezés, közmunkák és adó ügy, büntetőjogi intézkedések s a távolban már felmagasló polgári törvénykönyv, mihelyt a birtokviszonyok ügye elintéztetik: meg annyi részei a központosítás politikai formáinak. A ki mind e kérdések felekén nem látja a központosítás ügyét, a ki azt hiszi, hogy arról foly a vita: vajjon a municipális túlbuzgók fognak-e győzni, vagy pedig a centralisált közigazgatás barátai? s nem arról, miről valósággal foly: hogy alkotmány-szerűleg fogunk-e központosulni, vagy alkotmány-nélküliesen? : az igen jóra való ember, igen hű hazafi lehet, de mégis önértékében

fog eljárni ha szemüvegről gondoskodik. Én — úgy mond — rég megszoktam ösvényeimben, miután tanácsot kértem az észtól, eszközöket a becsületességtől s határokat a lehetőségtől, nyugodtan tovább haladni. De figyelmeztetem önöket, ügyeljenek politikai működésükben minde- nek felett a logicára s ne higgyék, hogy valamit már keresztül vittek, mihelyt azon valaminek nevét törvényczikkbe iktatták: s ne hizelkedjenek magoknak azzal, hogy valamit már megszüntettek, mihelyt azt helyéből kimozdították.

Midőn tiszta népképviselési alapra kívánta az államot állítani: egyéb garantiákat is a parlament biztosítékai közé számított. „Mi ismerünk — ugymond Szalay — egy szent fidei comissumot, egy hitbizományos birtokot, melyen nem szabad túlradnunk soha, s melyet ennél fogva magasztosabb ősiség bilincseibe kell fűznünk, — értem a magyar nemzetiséget. Ennek megőrzésére honosítási törvényre van szükségünk az idegenek irányában. A magyar nép valamint a tizedik század végével csak azon az áron maradhatott életben, ha magát az európai az az: a keresztyén népek közé felvé-

teti: a tizenkilencedik század második felében, csak azon áron fog egészséges férfi korra jutni, ha a képviseleti rendszerrel biró népek közt fog helyet.

A hűbéri indigenatus eszméje polgári törvényeink legkülönbébb rendelkezéseit is áthattotta. Ekkor a magyar beérte azzal, hogy ezen egész ügyet, kirekesztőleg a nemesség ügyével azonosította. A magyar a szabadságot és családot a „nobilitás“ formáiban látta: ma a státussal kell főképp gondolnia. A megyei szerkezet épen mert nem municipalis, hanem provincialis szerkezet, az idegen elemet intézkedés nélkül hagyván: ezt a státus nem bírta sem magába olvasztani, sem magától távol tartani. A városi szerkezet is e miatt nem volt képes közjogisáig emelkedni; a polgárság különben is hajlandónak mutatkozván, épen a magyar nemzetiséget tekinteni idegen elemnek, s magát ellene statutumokkal is megvédeni, mint ugyanazzal a megye védte magát a status ellen. Látni való, hogy a nemzeti indigenatus kérdése, csak egyik részecskéje a honosítás nagy kérdésének. Indigenák csak kevesen lehetnek, de a

polgárosítási törvénynek érdeke százakra és ezerekre terjed ki. Angliában „denizen“-né féljogú angollá (ki polgári és politikai jogokkal bir ugyan, de ki a parlament mindkét házából, a fejedelem titkos tanácsából ki van rekesztve) a korona kegyelméből lehet valaki; egész angollá csak a parlament, az az a király, főrendek és alsóház engedelméből válhatik a külföldi.

Angliában a helyhatóság, még csak a legparányibb municipalis jogban sem részeltetheti azt, kit a fejedelem még nem tett „denizen“-né, vagy kit a parlament még nem naturalisált. Az angol törvények szerint a külföldi, szerezhet mindenféle ingó vagyont s e tekintetben törvényes kereseti joga is van, valamint végintézetileg is rendelkezhetik; de fekvő birtokot tulajdoni czimmal nem szerezhethet magának.

Minden képviseleti kormány lényegesen a többség kormánya. Innen az következik, hogy az esetre, ha a többségre jutott kisebbség nem foglalná, vagy nem foglalhatná el a kormányt, vége volna a képviseleti rendszernek; következik továbbá, hogy miután sokféle eszközökkel

szerezhetünk magunknak többséget, s miután a legalkotmányosabb többség ellenében sem válik jogtalanná a kevesebbség: a kisebbség jogosítva van mint ellenzék fellépni, s hogy ebéli fellépése az alkotmány érdekében elkerülhetlenül szükséges; s a mennyiben a közigazgatás felett ellenőröködik, mindig kívánatos. Következik végre, hogy valamint a képviseleti rendszer el van fordítva, ha a többség hirtokában levő kormányt paralysálhatni: úgy el van fordítva akkor is, ha a kormány nem lép le, mihelyt kisebbségbe jutott. Ha a kormány és ellenzék közötti antagonismus az alkotmányos erők gravitációjában fog alapulni: akkor ez antagonismus minél nemesebb formákban nyilatkozik, melyek megkönnyítik a parlamenti közigazgatást. A rend és szabadság meggyökereztetésére szükséges, hogy a hatalom mindenütt feltételezve és körül írva legyen.

A puszta országgyűlési képviseleten feneklő felelős kormányforma egy maga nem elégséges a közügyek biztosítására. A szabad és feltételezett választási rendszeren és a nemzet összes értelmi

erejének tolmácsán: a szabad sajtón kívül. kell hogy az ország birtokában legyen a jurynek, melynél fogva a nemzet tagjai közvetlenül járnak el az igazság-szolgáltatásban.

Ezen kívül az egyesülési és nyilvános gyűlekezési jogot, az alkotmányos monarchiában oly jognak mondhatni, melyet az alattvalók, a képviseleti alkotmány szellemében követelhetnek magoknak; mert a képviseleti alkotmány, általános és tartós, élénk politikai érdeket tesz fel a népben s azt ápolni kell és fentartani.

Coordinálni kell az országgyűlést is, ha azt akarjuk, hogy a költségvetéseken kívül egyébre is maradjon idő. Az országgyűlés némi rendezése, épen az évről évre előkerülő országgyűlések tapasztalásai nyomán éretnék el. „Ismételjük — és ez a legjellemzőbb a parlament biztosítékairól elészámlált minden állításai közt Szalaynak. — ismételjük: az évenkénti országgyűlés nem csak hogy csorbát nem üt a helyhatósági élet-erőn, de sőt ez fogja eszközölni, hogy valóságos, önálló helyhatósági jogkör alakulhasson elvégre, mely az önkormányzás rendszerének alapul szolgáljon.“

Arra nézve a mit még ide iktatni akarok, nagyban érett ugyan már nálunk a közvélemény, de még sem annyira — mint ezt a minapi debreczeni és több más eset mutatja — hogy ránk ne férne: értem a képviselői vélemény függetlenségét. Midőn Bristol városa, száz évvel ezelőtt Burke-t választá képviselőjének, ez így szólott a választókhöz: „Ne várják önök, hogy magamat formaliter lekötelezzem. A képviselő tartozik önök érdekében, nyugalmát és saját ügyeit feláldozni: de nem tartozik sem önök, sem senki más kedvéért véleményét és lelkiismeretét legyilkolni. Ezeket Istentől nyerte, ezekről Istennek fog számot adni. Önök képviselője nem csak járni, kelni, hanem gondolkozni is tartozik önökért; ő elárulja önöket nem hogy szolgálná, ha gondolkodását felfüggeszti. A kormányzás egyébből áll, nem holmi sic volo sic jubeo-féle szeszélyekből. A kormányzás az észnek, az ítéletnek, a választásnak, a bölcseségnek ügye. Minden parancsoló utasítás, mely a képviselőt békóba verné, mely őt vak engedelmességre kárhozná: ellenkezik a jó kormányzás törvényeivel. A parlament nem congressus, ha-

nem tanácskozó testülete egy nemzetnek, mely csak egy érdeket ismer: a haza közöséges érdekét. Semmi kétség, a képviselő tartozik választói nézetére figyelemmel lenni; de mindenek előtt azt tartozik vizsgálni: vajlon választóinak nézete és az általuk ajánlott rendszabály, a nemzet általános érdekeivel nem ellenkezik-e?”

Hátra volna a képviseleti rendszer sarkelvéről: a „széles bázisu“ községrendszerről szólanom. Egy jelentésű ez azon kérdésekkel: hogyan lehet az álladalomnak a közoktatást ugy venni felügyelete alá, hogy a községi befolyás sértetlenül fentartassék; hogyan kell az államnak a maga háztartását berendeznie, hogy a községek bevételi forrásai épségben maradjanak; hogyan kell a megyei, városi, községi képviselet viszonyát s a rendőri biráskodást meghatározni; mik itt a visszaélések ellenszerei s miben áll a hatósági fokozat és felügyelet?

A birtoklási, birtok-átszállási és öröklési viszonyok szabályozása nélkül, oly együttes, törvényes szabadságot és egyenlőséget képzelni sem lehet, mely az egész hely-

hatósági életet áthassa, ha mind a politikai igazgatás, mind a magán, mind a büntető jog tekintetében, az önkormányzati keretek: község, több-község együtt, kerület és megye szerint szervezve nincsenek.

Ime a képviseleti rendszernek — mint Minervának — teljes fegyverzetben előlépése! Ime az új politikai iskola, mely az ősi alkotmány reformját egész tömegében felölelte; három év alatt folytonos eszmeharczot vívott; fegyvernyugvásokat kötött; felelős kormány és népképviselet eszméje, körlevelek alakjában járta be a megyéket; végre meghódította a közvéleményt s a negyedik évben 1848-ban, nemzeti intézménnyé lett.

E gyors siker, nem csupán a magyar államférfiak, de az európai események s egy véres faj-háború műve.

Az eszmeharcz alatt, mindazon ellenvetések és kétségek felmerültek, melyeket a centralisatio támaszthat, egy nem teljesen önálló királyságra nézve, mely közjogi kapcsolatban él az örökös többi tartományokkal, melyek absolutismus alatt voltak. Közel eső, hogy úgy mondjam kéznél

fekvő gondolat volt tehát, hogy az örökös tartományok is alkotmánnyal birjanak. De vajjon szükséges-e — kérdezte, és kérdezhetette, kinek szívéen „egy nemesfaj“ kifejlődése feküdt — a többi tartományok ügyeibe avatkoznunk, mielőtt minden sociális és kiállító erők hazánkban kifejtettek? Az-e Magyarország feladata, hogy a politikai reformokat a közjogi téren kezdje meg? Vajjon oly országban, hol születés és földbirtok a politikai jogok alapja: egyszerre kell-e a statusélet mind a két elvét megrendíteni, az előre látható eredménnyel, hogy a centralisatio, a birodalommal is szorosabb egységre vezet? Lehet-e az önálló stategységről csak álmodni is, míg Magyarország — mind a közértelmi, mind a közgazdasági téren — bizonyos hegemoniát nem alapított magának a birodalmi kapcsolatban? Vajjon a szabad birtok és személyes szabadság eszméje, nem eszközölhető-e, ősi intézményeink felforgatása nélkül? Vajjon a municipális alkotmány csakugyan nem engedne más választást, mint a foederatio és centralisatio között? Ulászló alatt nem volt-e együtt municipiumunk és felelős kormányunk? Nem vegyes

rendszer-e, negyedfél század óta, alkotmányunk minden íze, úgy a törvényhozás, mint a köz-igazgatás, és törvénykezés terén? A régi dualis-
must akarjuk-e koczkáztatni, mely a magyarsá-
got, felfelé mégis csak óvta és megmentette? Vajjon a képviseleti rendszer, egyedül a centra-
lisatio utján valósítható-e? Nincs-e Angliában
tisztá képviselet, hol felelős kormány és selfgo-
vernment, kézen fogva haladnak régi időktől
fogva, hol önkormányzatot igen, de centralisa-
siót és bürocratiát nem ismernek? Város, me-
gye és község, nem különböznek-e egymástól
ma is oeconomiaailag s nem fognak-e különbözni
ezután is, a községek bármi széles bázisra ala-
pítassanak? Vagy szükség-e jogilag és politikai-
lag, a sok faju rétegeket, — hogy úgy mond-
jam — rigolirozni, felforgatni, csak azért, hogy
némi oeconomiai helyes arány legyen köztük
melynél fogva községi kiadásaikat és az állam-
adót elbirják? És még lehetne száz „vajjon“-t
elé számlálni, melyek mind érdemesek ma is a
megfontolásra.

Valóban a centralisatio kétélű fegyver, ilyen-
nek tartotta azt Szalay is, és azért mondá:

1. míg státussá fejlődésünket el nem értük : a municipiumok jogainak megszorítására törekedni vétek volna ;

2. sem a fenállónak teljes felforgatását, sem az absolutismus kényelmesebb elhelyezését (már t. i. Ausztriában) a centralisatio hatásától nem várta.

Feleljenek erre, a kik az 18⁴⁸/₄₉-ki eseményekért felelősek !

Deák állását az „uj politikai iskolá“-hoz körvonalozni, a félre magyarázható feladatok közé nem tartozik. Egyszerű volt az, mint minden egyéb kérdésekben. Ő a ki minden polgári viszonyt úgy fogott fel, mint a melyben az egyik szerződő fél ő maga : szabad akaratból járult az uj doctrína főbb pontjaihoz, a felelősség elvéhez, s a népképviselőhez. Hogy is cselekedhetett volna másképen a népies irány embere. De itt is a törvény és jog szempontjából indult ki. Régi törvényeink értelmében a felelősség elve, uj dolog nem volt. A képviselőt pedig magával hozta a szabad birtok, személyes szabadság és közteherviselés elve, a melyeknek mindig híve vala.

Már Széchenyi úgy ítél Deákról, mint a ki a legalaposabban ismeri Magyarország jogait és köztörvényeit. Wesselényi hasonló véleményben látszik lenni, különben nem bizta volna rá fővédelme legfontosabb részét. A törvénytudó szellemben van valami aristocratiai vonás, mi a legdemocratább népeknél is feltalálható. A törvények magyarázatából s az ahoz megkivántató szellemi képességekből ered ez, mi bizonyos politikai hatalmat ad annak kezébe, ki a törvény magyarázatát, némi bölcsességgel gyakorolni tudja. Ezen kívül a törvénytudó szellemmel, a megállapodottabb hajlamok mellett, némi félnkebb természet jár együtt, mely a legnemesebb óvatosságból ered, és a mely nem engedi meg, hogy saját eszméinknek, az alkotmányos törvények elveit alá rendeljük. Kivált a traditiókra nézve áll ez, mi annál nemesebb fogalmat ébreszt a törvénytudó felől, minél régibb és homályosabb a hagyomány, a nagy közönségre nézve.

A fenebbiekben rejlik oka, hogy a tábla-bíróság nálunk, hová minden tisztos, és jól képzett egyén bejuthatott: az aristocratiának

mintegy ifjabb ágát képezte. A fiatalabb nemzedék előtt, alig lesz ma érthető, minő befolyással volt ez a nemzet erkölceire, szokásaira és véleményére. Nagy tekintély és nagy tisztelet volt tehát az, midőn Deákról azt mondhattuk: „mind az ötvenkét megye táblabírája.“ Csaknem egy jelentésű volt ez azzal, mit az diaetán felőle tartottak és minek Kossuth adott először kifejezést: hogy t. i. „ő, egyedül a nélkülözhetlen“ — a vezér-férfiak vezére. A maga véleményét, mindig alárendelni látszott a mások véleményének, s mégis a többséget ő vezette. Polgári egyszerűségénél fogva hozzáférhető volt mindenkire nézve. A mely ügyet védelmezett, az a hit támadt arról, hogy: igaz; és diadalmas: mert igaz. A védegyeletnek többet használt az ő neve, mint az alapítóké. Miatta Széchenyi nem ezeket támadja meg, hanem Deákot; de egy és ugyanazon pillanatban, midőn megtámadja és „politikai bázisát hézagos“-nak mondja, „melyre bármit építsen, előbb-utóbb roskadni fog“: személyét olyannak ismeri el, mely „minden részben bizodalmat gerjeszt, s annyi függetlenséggel és egyeztető tehetséggel bír, hogy

nincs a ki elsőségét el ne ismerné; mert benne minden tehetség öszpontosul oly párt élére állhatni, mely Magyarországot temérdek önmehtagadás, munka és állhatatossággal, minden bajaiból kivezetheti.“

A barraccone-i levél is elismeri jellemének e függetlenségét, de utánna teszi, hogy: „azt mint polgár a hazára nem vitte át.“ A gyászos következés megmutatta, hogy Magyarországot a birodalmi kapocsból kiszakítani nem annyi, mint függetlenségét kivívni, hanem szomorú függésbe tartani. Azokon a törvényeken, melyekre Deák, a jogfolytonosság elvénél fogva hivatkozott, és a melyeket kivívott: alapszik az ország törvényes függetlensége, melyet politikai esélyekért soha sem volna szabad kockáztatni, de igenis szabad és kell ez esélyeket használni.

Ha valamely politikai actusnál, mely nem sikerült, Deák jelen nem volt: azt mondták, sikerült volna, ha ott van. A neve már: siker, és garancia volt. Ilyen az irányában táplált hit, mely szülő okánál is erősebben állott. Egyetlen elhatározása, hogy a diaetára erkölesi okból nem megy, másnak elrontotta volna, neki örökre

megalapította hitelét, mely annál inkább emelkedett, minél nagyobb volt a méltatlanság, mely vele és nevével üzeték. Sőt az erkölcsi áldozattal, melyet ő maga hozott, annak a politikai ügynek használ, mely áldozatul esett az adó kérdésének. Nagy veszteség levén az országra, hogy Deák a követséget el nem vállalta, szemmel láthatóvá tette mintegy a veszteséget is, mely onnan ered, hogy a nemesség nem adózik. Egy embert, a ki válságos helyzetben, az első perctől fogva tisztában van magával: bizonyos hogy az egész ország józan esze fog követni, mihelyt a józan észre szüksége lesz. Azt akarom ezzel mondani, hogy az 1843-ki Deák erkölcsi fensége nélkül — mi az észnek és jellemnek kiegyenlítése — nincs a következő időknek s így a hatvanas éveknek sem, önzetlen Deákja; mert a mi akkor történt, azt csak egy „önzetlen“ nagy ember vihette végbe; semmiféle lángelme „önzéssel“ párosulva, e körülmények közt nem használt volna.

A védegyelet keletkezése előtt uralkodó volt a nézet, hogy a közbenső vám le fog szállíthatni, vagy — a mi szintén nem volt lehetetlen —

egészen is megszűnik. Széchenyi, egy Deákhoz intézett magán levélben szóba hozta azt is, hogy Sopron megye tendenciája még ez iránynál is tovább megy, t. i. elfogadná Ausztriának a német vámszövetséghez csatlakozását. Deák súlyos következésűnek tartotta a lépést s azt bizonyítja, hogy: a külső politika s Ausztriának Németországra lehető nagyobb befolyása, a mi a vámegység kérdését megmozdította; különben aligha nyerne az örökös tartományok ez által annyit, mint a mennyit vesztenek: tizenöt millió fogyasztót, t. i. Magyarország fogyasztóit másokkal kellvén megosztaniok. Deák előnyösebbnek látta, hogy Ausztria velünk maradjon! Okainak e láncolata, kifejezi politikája irányát. Kérdés: ha 1848-ban is követjük ez előrelátást, s nem tartjuk oly könnyű szerrel Frankfurtba expedíálhatóknak az örökös tartományokat, vajjon támad-e valaha — egy okkal minden esetre kevesebb, hogy támadjon —: Jellasich, Windischgrätz s a feudalisok szövetségese: az orosz intervenció!

Ily előre látó volt Deák mindenben, a nélkül, hogy clairvoyant szerepre vágyott volna. Alig lehet megmondani, miből eredt ez éles

előrelátása: nagy elméje, nagy tapasztalása, vagy nagy érzékenysége forrásából; vagy egy finom és mély erkölcsi érzésből, mely sokaknál egy erejű a vallással. Azt hiszem, mindezek együtt véve, voltak forrásai előrelátásának, és biztos ítéletének. Sokszor emlegette egyik hajdani kedves tanárát, a kinek köszöni, hogy gondolkodni megtanult; de a gondolkozás szoros láncolata még nem feltétele a jellemnek, mely példák után indul ugyan, de a melyet még sem tanulhatunk. Azt a velünk született hajlamokból magunkkal hozzuk. Tudjuk, hogy a szentgróti levélből támadt polemicus értekezésre Széchenyinek nem is felelt; ép oly kevéssé mint Kossuthnak, midőn a 67-ki kiegyezés ellen első levelét írta; noha e levelet mélyen fájlalá, és elolvasása után azt mondotta: „ha meggyőződés szülte a levél írását nem értem, miért küldötte most és nem előbb, midőn a dolgon változtatni többé nem lehet s így nem használhat, csak árthat; az egyenetlenséget szítja: holott erőnk teljes és együttes megfeszítésére van szükség, hogy csak reménységünk is lehessen kibontakozni számtalan és nehéz bajainkból.“ Felül volt azon emel-

kedve, hogy magát csalhatatlannak tartsa, mindamellet, hogy olyan tisztán látott! Vigyázzunk csak az ő modorára: kérlelhetetlen, a hol tényekről, melyek félre nem érthetők, és szilárd, hol a törvényekről van a szó, melyek magyarázhatók, de megtartandók. A vélemény szabadságnak barátja, és azt akarja, hogy mindenkinek legyen saját véleménye, mert e nélkül senkinek sincs meggyőződése; ezt pedig kiállhatatlannak találta; de azt kikötötte hogy a vélemény, igény nélkül lépjen fel. Szemére lobbantják, hogy kímélte mindenki gyöngéit: de szükséges ez egy olyan emberre nézve, a ki sikerre törekszik. Midőn a véleményeket kímélte, feladatát nehezítette: mert hisz abban volt legnagyobb ereje, hogy a különböző véleményeket kiegyeztesse.

Még sokan tudhatják, hogy a meggyőződés nélküli, a bizonytalan embereket ki nem állhatta s a türelmetlenségig ment, a hol a meggyőződés hiányát látta. Ellenben, mily szeretetreméltólag tudott bánni ellenfeleivel, midőn meggyőződéseiket ostromolta s jobb véleményt akart az általa védett ügy felől szíveikbe plántálni. Csal-

hatatlan kifejezésekben hagyta reánk fogalmait a közvéleményről; azt tapasztalta — ugymond — „hogy kiki a maga véleményét, közvéleménynek tartja.“ És ezt tisztelettel mondta a személyes vélemény felől; hozzá tevén, hogy neki is van egy barátja, a kire hallgat: „saját lelkiismerete.“ Igazi népies fölfogás ez, mely annyit tud mondani a „kisbíróról,“ de egyuttal a római fölfogása is: „servavi populum romanum.“

Deák semmivel sem szokott dicsekedni; a mit irt, beszélt, avagy tett, azt többé elé nem hozta; sőt azt sem szerette, ha mások előhozzák. Még tán nagyobb szónok volt a hallgatásban, mint a beszédben. Olykor csak szemével intett, de a kinek szólt, az megértette. Bozontos szemöldének nagy, kiálló szálai, olyanok voltak ilyenkor, mint meg annyi érző szervek. Szemével beszélt és e hatalmas szemöldökkel parancsolt, fenyegetett, vagy megfélemlített; mert hiába való volna tagadni, hogy ha valami neki nem tetszett, vagy valaki terhére volt: azt bizony, a jó szokás ellenére is megéreztetete. Az erős emberek természetével birt: kiknek elegendő mozdulni, hogy erejüket mutassák. De nyájas,

előzékeny, és lekötelező tudott lenni, ha valakit kedvelt, vagy politikai czéljai voltak. Egy „szó“-val megtudott valakit nyerni; és felindulásában is több jóság és szeretet volt, mint másokban mikor nyugodtak.

A közönséges beszédben, az elmésséget és jó izű adomákat szerette. E végett a kalendáriumokat úgy gyűjtögeté, mint költőink a népdalokat. Ki metszette belőlök: a mi Caesáré, és XVI. Gergely pápáé, vagy Brassai bácsié: de megtartotta az adomákat, a mi mindnyájunké. A milyen tréfás volt ezekben, oly komoly és ünnepélyes nyilvános beszédeiben. Ezeket elgondolta, de nem készítette; mi ha kivételesen megtörtént is, mint a feliratoknál, előre odadta a gyorsíróknak, kik soha se tudták hányadán vannak vele: azt írják-e a mit mondott, vagy a mít leirt, mert szóról-szóra el nem mondotta volna.

Beszédének szépsége, a nyelvezet egyszerűségében, hogy úgy mondjam, népiességében, és a gondolatok tisztaságában állott. Azt minden valamire való ember megérthette, ha bár a legbonyultabb dolgokról szólott Ereje pedig abban

állott, hogy bár a különböző tárgyakat nagyjából érintette, mindig a lényeghez szólott. Szónoklata hatalmas folyam volt, melynek mindennütt közepe van mint a mélységnek, s melyből a súlyos érvek, a magvaváló eszmék, és eligazító elvek úgy emelkedtek ki, mint a folyamból az erős hidoszlopok. Halkan szólt, és megrendítő nyugalommal, mi imponált mielőtt meggyőzőtt, vagy megindított volna. Mély érzésből szólt, de szenvedélytől a szó ajkain nem hullámozott; érzelmei, gondolatai és szavai közt, mikor azokat a beszéd folyamába öntötte: az a processus ment végbe, mint mikor szerves erők, műtani erőkkel fölcseréltetnek. Igaz volt érzése, életerős gondolata és himezés-nélküli kifejezése. Nem személyes nézetét fejezte ki, hanem a mit a tényállásból minden józan eszű ember következtethetett. Szónoklata: tárgyilagos, s elvont következtetései nem pillanatokra, de a tapasztalások hosszú sorára terjedtek. Eszméit, elveit, a törvényekkel és történettel támogatta, és semmi olyant nem mondott, a mit más is ne mondhatott volna, ki a tradíciókat, mint ő, oly alaposan ismerte. S ez a hűség lepett meg beszédében; azért volt hatása

oly állandó és tartós. A mit gondolt és mondott, mindenki érezte, hogy ezt én is gondolhattam és mondhattam volna: ezért volt hatása, oly általános. Előadásában, volt valami eredeti és sajátos; nem csak az, hogy göcselyi dialectussal beszélt; hogy az „r“-et ropogtatta; hogy az „l“ mellől a nemesi bélyeget: az „y“-t kihullatta; de hogy massiv kifejezéseitől, s a szóártól, mely a gondolat erejétől duzzadt, nagy csendesen maga is meg volt hatva. Állításai elől kitérni igen, de azokat tagadni nem lehetett. Oly meggyőzők voltak azok, hogy sokszor a támasztható ellenvetéseket is előre megczáfolták. Két példát említek erre: az 1861-ki felirat mellett tartott beszédeét s a „közös ügyek“ mellett tartott szónoklatát. Amaz lelkesítő, ez némileg lehangoló. Amaz a közjogi törvények erején, ez ama következtéseken alapult, melyek legujabb történetünkben s az átélt súlyos absolutistikus időkből reánk háramoltak, s melyeket másként — mint a mint vannak — nem észlelhettünk és nem is érezhettünk. S bár gazdag az alkotmány felől táplált eszmékben ez utóbbi beszéd, mégis csak abban marad nagy, hogy

meghajlik a történet logikája előtt. Mint a varázs síp, mely szellemeket idéz, e beszéd is egy viszhangzó kiáltás, az életrejtő jelenből, a homályos jövőbe. Mégis van benne a nemzetre nézve az a megnyugtató és vigasztaló, hogy a dunai confoederáció mellett Kossuth — kinek Hermes, hyblai mézzel kente be ajkait — ilyen beszédet nem tarthatott volna.

Az 1847-ki „ellenzéki nyilatkozat“ — mely Deák szerkezte, s mely az 1848-ki országgyűlés főbb teendőinek sorozatát foglalja magában. — Szalayék politikai tanainak alapelvét: a felelős kormányt és népképviselőt, nyilván azon tárgyak közé sorolja, melyeknek minél előbbi létrehozása, az idő s helyzetünk körülményei szerint, a hon javára mulhatatlanul szükséges.

Megállapítván ugyanis a közterhek viselését, kötelességének ismerte az országos ellenzék, azon alkotmányos biztosítékokról gondoskodni, melyek a közszükségek fedezésénél, a kiadási címek és czélok országgyűlési meghatározását, a számadást és felelősséget feltételül tűzik ki.

A képviselő elvileg, a honpolgárok nem nemes osztályaira általában kiterjesztetik ugyan, mindenekelőtt azonban, képviselő alapján, a királyi városokat és szabad kerületeket kívánta

az ellenzék, úgy törvényhozási, mint helyhatósági jogokban részesíteni.

Egyik kiváló pontja e nevezetes okmány-nak, mely sérelemképen is látszik felhozva lenni, hogy: „hazánk jelen viszonyai közt, a magyar kormány tényleg, nem tisztán parlamentáris kormány, mely eredetére nézve, a többségben nyilatkozó nemzeti akarat kifolyása volna s létele, a többség pártolásától föltételezettnek.

A magyar kormány alkotmányos törvényeink ellenére, idegenszerű s nem nemzeti befolyás alatt áll, oly befolyás alatt, mely a monarchiának egyéb tartományait absolut hatalommal igazgatván, alkotmányos formáinkat, összes közigazgatási rendszerére nézve is, alkalmatlankodóknak szereti tekinteni, s az alkotmányos életnek nem épen barátja. Ily viszonyok között pedig pártolást vagy ellenzést személyekhez kötni nem lehet.

Kijelentvén a „nyilatkozat“, hogy a parlamentáris kormány, leginkább megóvná a nemzetet idegenszerű elemek kártékony befolyásától: nem feledkezik meg azon viszonyokról, melyek közöttünk s az ausztriai örökös tartományok

között, a *pragmatica sanctio* értelmében fennállanak; de szorosán ragaszkodik az 1790-ki 10. törvényczikkelyhez is, melynek világos rendeletében az esküvel szentesített fejedelmi szó biztosítja nemzetünket, hogy „Magyarország szabad ország, egész törvényhozási és kormányzási rendszerében független; tehát semmi más országnak vagy népnek alávetve nincsen.“ „Nem akarjuk mi — ugymond — hazánk érdekeit az összes monarchia egységének s biztos fennállhatásának érdekeivel ellentétbe hozni, de más részről törvénnyel, igazsággal és méltányossággal ellenkezőnek tartjuk, hogy Magyarország érdekei bármely egyes tartományok érdekeinek jogtalanul alá rendeltessenek, a mint az, ipar és kereskedési viszonyainkra nézve, már hosszú időtől fogva folytonosan történik. Készek vagyunk az örökös tartományok érdekeivel ne talán ellenkezésben álló magyar érdekeknek igazság és méltányosság alapján lehető kiegyenlítésére kezet nyújtani; de abban soha meg nem egyezünk, hogy az összes kormányzási rendszer egységének, mit némelyek a monarchia egysége gyanánt szeretnek főelvül emlegetni,

minden érdekeink, még alkotmányosságunk is feláldoztassanak. Ezen kormányzási rendszer egységének tekintetéből indultak ki akkor, midőn a mult század utolsó negyedében, nemzeti-ségünket s polgári szabadságunkat oly sulyosan megtámadták; — ezen kormányzási rendszer egységének lettek hajdan feláldozva az ausztriai örökös tartományok alkotmányos institutiói; és e kormányzási rendszer egysége, az absolutismus alapján fejlődött ki. Pedig az alkotmányosság nekünk oly kincsünk, melyet idegen érdeknek vagy bármi kecsegtető anyagi haszonnak feláldoznunk nem szabad, s melyet fenntartani, sőt szélesebb és biztosbb alpra állítva, mindinkább szilárdítani, első és legnemesebb kötelességünk; s meg vagyunk győződve, hogy, ha az örökös tartományok régi alkotmányos szabadsága még most is fennállana; vagy ha a kor s igazság kívánata szerint ők is az alkotmányos nemzetek sorába lépnének: az egész monarchia kormányát mind összes rendszerében, mind egyes részleteiben az alkotmányosság szelleme lengené át; érdekeink s az ő érdekeik, melyek most néha különváltak, néha talán egymással ellen-

kezők, könnyebben kiegyenlíthetők lennének, — az összes birodalom egyes részeit nagyobb érdekesség, több kölcsönös bizodalom kötné össze, és ez által a monarchia szellemi és anyagi erejében gyarapulva, biztosabban daczolhatna az idő s ellenséges körülmények egykor bekövetkezendő veszélyeivel.“

Ha még ide vesszük az örökváltságot a status közbejöttével, s az ősiség eltörlését — mi az ellenzéki programban, a törvény előtti egyenlőséggel szintén benn foglaltatik — előttünk áll az 1848 képe!

De egy csomó kérdés is tolul elé.

A pártolást vagy ellenzést — mondja a nyilatkozat — személyekhez nem kötjük.

Nagy jelentőségű szavak! Kivált az akkori körülmények közt, „midőn — mint Szemere Bertalan, Borsod megye közgyűlésén mondá — a kormánypárt nemcsak a hatalmat bírta, de munkálatába egységet, rendet és tervet hozott be.“ Szalay pedig a haladási párt követendő irányát mintegy jelezve, így szólott: „lehetetlen nem látnom, nem éreznem, — miután mindenszerte mondják, hogy a kormány körül nagyobb

erőt fejlesztenek és fejlesztendek ki mint eddiglen, s miután nem tagadhatni, hogy ez valósággal így van —: hogy új, erősb, központosított ellenzékre van szükség, mely ne elégelje a vis inertiaere támaszkodást, a vis inertiae bölcseségénél már messzebb látni akaró kormány nyal szemközt.“

Mind a ketten az adminisztrátori rendszert s a kormánypárt szervezkedését értették; míg a reformpárt gyöngé volt az eloszlás által, mert minden megye, elszigetelve a többitől, magának küzdött. E miatt jött létre a fusió, municipalisták és centralisták között; ez idézte elé, itt Pesten, gróf Batthyány Lajos szállásán, az országos ellenzék megyei vezérférjainak gyűlését, melynek kebeléből került ki az „ellenzéki nyilatkozat.“

Annyival fontosabb tehát a fennebb idézett szavak nagy jelentése, hogy az oppositio, rendszer- és nem személyváltozást kívánt. E rendszer-változást a magyar kormányzatban — mint helyesen sejtették — az örökös többi tartományok absolutistikus állását is meg fogná változtatni, miben a magyar alkotmány biztosítékát

szemlélték. Helyesen számítottak-e, erre az 1848 nem adhat feleletet, vagy ha igen: úgy tagadó válasz az.

Erre az 1867 felelt!

Mi okozta e késő s épen azért sikerében meggyöngített választ? Erre, tagadhatatlan keserűséggel, így felel száműzetésében (1853) Szemere Bertalan:

„1848-ig Deák volt az országgyűlési ellenzék vezére, tehát akkor is, midőn 1843-ban jelen nem volt. Kossuth sóvárgott most (1848) a Deák helyét elfoglalni, ő a ki ellenkező utat követett. Mindjárt az országgyűlés kezdetén egy szűkebb, hét tagból álló tanácsot alakított, melynek feladata volt a kérdéseket megrostálni. E tanácsban, Kossuth activ szerepet nem igen vitt, vezéreszmét nem igen adott; ellenkezőleg, a többitől vette azt kölcsön: eszmét, adatot, tanácsot a követendő taticára nézve. Míg Deák ép ez előtanácskozományokban szokott volt irányt adni, Kossuth itt rendesen hallgatott; sem makranczos, sem türelmetlen, sem fenhéjázó e szűk körben nem volt, hanem a jobbat mindig elfogadta. De midőn arról vala szó, hogy az ily

módon kimunkált terv életbe lépjen: az indítványt Kossuth ragadta magához, a szót mindig ő vitte; ő adta elő a nagy conferentiában, melyben a titkos tanács tagjai természetesen hallgattak; a nagy conferentia pedig a jól kidolgozott javallatot elfogadta; s minthogy a terv sajátképi eredetét nem ismerte, a Kossuthénak tartotta. Így emelkedett ő napról napra, mint az iniciativa embere s csodálták mint eszélyes politikust. Kossuth ugy tudta a dolgot üzni-füzni, hogy a nyilvános ülésben is, a javaslattétellel őt bizták meg; ha erre senki fel nem szólította, alázatosan és szerényen így szólt: „méltóztassék velem parancsolni s én hazafiui kötelességemnek ismerem az indítványt megtenni.“ A conferentia mindig beleegyezett, mivel hatalmasan s fényesen tudott szónokolni. Ha nem őt szólították fel a javaslattételre, további megjegyzést nem tett, a nyilvános debatteok pedig napokig el-tartottak. Ha pedig a javaslattétellel őt bizták meg, igyekezett kitüntetni, mily imposans hatalom van az egyhangú megszavazásban; annál fogva a legjobb tactica, a kérdést nem is vitatni, hanem acclamatióval elfogadni, vagy a

szavazást siettetni. S így igen gyakran megtörtént, hogy a mint Kossuth megtette a javaslatot, el lévén a beszéd utja zárva, a többiek hallgattak s az egész, közfelkiáltással elfogadtattott. Mivel a titkos conferentiákról a követek nagy része igen keveset, a publicum meg épen semmit sem tudott: Kossuth óriási talentumnak tűnt fel, az országgyűlés, a hallgatóság és nemzet előtt, s kik eddig benne csak egy fényes tollú journalistát és szenvedélyes megyei szónokot láttak, egyszerre mint nagy államférfit kezdték csodálni. — Kossuthnak sajtósági fogalma volt a pártvezér szerepéről; azt hitte, a vezérnek mindig az első sorban kell tündöklenni; ezen kívül gyűlölt és megtámadott minden oppositíót, mely nála tovább akart menni, vagy pedig átment ahhoz. Megemlíteni való az is, hogy noha az ellenzék, országos ellenzéknek tekintett és neveztetett, Kossuth mindig ellene volt annak, hogy a felsőház ellenzéki tagjai, az előkészítő titkos tanácskozásban részt vehessenek. Gróf Batthyány Lajos gyakran sürgette, hogy e nemű határozatok, mind a két ház ellenzékének tanácskozmányából eredjenek, különben azokat

kötelezőknek nem tekintheti. — Kossuthnak azonban mindig sikerült ez elől kitérni; tartott a Batthyány szellemétől, belátásától s tekintélyétől, monopolizálni akarta a vezérséget.“

Túlszigoru, hogy ne mondjam, igazságtalan ez ítélet. Minden felelősséget, így egy ember nyakába varrni nem lehet. Hát a „hetek tanácsa“ csak viaszbáb volt?

Abban igaza van Szemerének: „forma dat esse rei“ s forma tekintetében, az 1848. túlment, az országos „ellenzéki nyilatkozat“ határain. Első sorban ezért Kossuth a felelős, noha mások is osztoznak vele e felelősség terhében.

Az első magyar független felelős miniszterium kinevezése ugyanis, az örökös többi tartományokkal fenálló kapcsolatot meg nem szüntette s ha valamire nézve áll, a közjogi kapcsolatra nézve állott, hogy: „forma dat esse rei.“ Az 1848-ki államférfiak mentsége: hogy ez nem tőlünk, hanem az örökös tartományoktól függött, csak záradékkal elfogadható; mert ha az „ellenzéki nyilatkozat“ szerint, beavatkozott a magyar haladási párt abba, hogy az örökös többi tartományok is régi alkotmányukat vissza

nyerjék: most kellett volna bebizonyítani, hogy e kívánsága őszinte, komoly és megfontolt volt, midőn a felelős hatalom a haladási párt kezébe került. Az iniciatívát, itt is meg kell vala ragadni — ép a magyar faj és osztrák nép érdekében — mint az „ellenzéki nyilat“-kozatban e kezdeményezést maguknak tulajdonították. Annál természetesebb lépés volt ez, mert a dualisticus rendszer a birodalomban régi fennálló törvény és gyakorlati elv volt, oly régi, mint a mily régen kezdte Magyarország királyait a Habsburg házból választani. A monarchia két államesoportba vala osztva, az egyik: Magyarország a magyar koronához tartozó országokkal; a másik csoport: az ausztriai tartományok és országok. Központi igazgatása (noha ez sem a magyar közjog értelmében) csak a hadseregnek volt; a külügyeket a Kaunitz hg által 1760-ban felállított Staats- und Conferenzzrath intézte, de ebben magyar miniszterek is ültek. Ép e dualisticus rendszer mellőzésének kell tulajdonítani, hogy Wesselényi 1843-ki felszólalása az ausztriaiaknak adandó alkotmány mellett, a magyar ellenzék kebelében akkor viszhangra nem talált.

Ő a foederatiót pendité meg, mi nemcsak a magyar, de az osztrák hagyományokkal és közjoggal is ellentétben állt.

Osábítók voltak vezérférfiainkra nézve, a külső körülmények is; de a jellem ereje épen az ellenállásban áll és fájdalom, igen gyakran nem a „rosz“-nak, hanem a jó és kedvező alkalomnak kell ellenállani, mely pillanatnyi előnyt ígér, de tartós szenvedéssel jár.

Az 1848-ki nagy epocha: világjelentőségű, s oly szabadsági és fajkérdéseket vetett fel, melyek mai napig sincsenek megoldva vagy befejezve.

Midőn a história, ez egészen még be nem telt egy emberötöne sarkába lép: talán nem egy népnek lesz vége, melynek feltámadását reménylettük. Isten ne adja!: „más hon nem áll a négy folyam partjára, más szózat és más keblü nép!“

A história, a hatalmi és fajkérdések mellé, oda fogja jegyezni azt is, hogy e nemzetiségi nagy mozgalom, ama szabadsági eszmékből in-

dult ki, melyek Rómában keletkeztek s Franciaországban viszhangzottak. És midőn majd felemlíti az angol felső házat, melyben Brougham lord kijelentette, hogy IX. Pius, inkább tekintve a népszerűsége, mint a keresztyén-ség békéjére, első indítója volt mindazon mozgalmaknak, melyek Olaszországot s egész Észak-Európát zavarják: el nem mulasztja feljegyezni ama szavakat sem, melyek a francia pairkamarában hangzottak, hogy a „nagylelkű“ pápa, úgy szólván egy nap alatt, egy lépést tétett az emberi civilisációval. A „csalhatatlan“ mellé, oda fogja állítani a história, a „szabad-elvű“ Piust; a hit egysége mellé: Olaszország egységét is. És midőn ezt írja: előlről kezdi majd a latin fajok egyesülését, melyet pangermán és pánszláv keresztül huzni készül.

Midőn a lelkiismeretnek mestere, — mint gyönyörűen mondá Victor Hugo, a francia pairkamarában — az ész szolgájává tévé magát: eljöve a forradalom megmutatni, hogy a szabad népek jövődjének magva van, s az evangéliumban minden alkotmány benn foglaltatik. Így a szabadság eszméje, a legfőbb polczra

helyezve, hová az ember világosságot tehet: mutatja a biztos utat: királyoknak, népeknek, államférfiaknak, és bölcseknek. „A catholicismus, szövetkezett — jegyzé meg gr. d'Alton Shée francia pair — a szabadsággal, s ha ez sokáig tartana, elvinné a protestántismustól, sőt a philosophiától is azon dicsőséget, hogy: „a szabadság vallása!“ Chateaubriand, ki ez időszerint 80 éves volt, és a ki ismerte Washington, az új világ alkotóját, I. Napoleont és Lajos Fülöpöt: a keresztyénség fejét nézé a világ királyának s gyakran mondá, hogy a szabadság kérdéseit egy nemzet sem fogja megoldani a keresztyénség lelke nélkül.

Midőn a pápa, felelős miniszteriumot adott az egyházi államoknak: elkergették a (protestáns) Guizot-miniszteriumot.

E volt a februári napok bevezetése.

Az olasz mozgalom, mely Milanóra és Nápolyra kiterjedt, legközelebb Ausztriát érdekelte, de a februári napok után Poroszország is csakhamar állást változtatott, s mind Ausztria mind Oroszország figyelmét felébresztette. A porosz király ugyanis Posen nagyhercegséget szabadnak nyilvánítá, mi az ausztriai és orosz-lengyel bir-

tok-részeket hozta mozgásba; egyszersmind azt is kijelentette a poroszoknak, hogy a német egységi törekvéseknek élére áll. Fankfurtban bizalmi férfiak gyültek össze, kik az alkotmányozó nemzetgyűlést előkészíték: „Német hazánknak egygyé, nagygyá és szabaddá kell lenni,“ mondák a német néphez intézett felhívásukban; egyszersmind elhárítván magukról Lengyelország felosztásának gyalázatát, kötelességül tevék a német népnek: visszaadni hazájukat a lengyeleknek.

Oroszország nyíltan kifejezte meglepetését, hogy Németországban kihívó szózatok emelkednek ellene; Francia- és Poroszországban a lengyel emigratio nyílt gyámolításra talált. „A megbukott kormányoknak, — mondá a sz.-pétervári hivatalos ujság — mindenütt rosztáltak a mi cabinetünkkel való jó egyetértést. Legyenek nyugton. Oroszország nem fog beavatkozni azon változtatásokba, melyek az uralkodás és kormányformákban történnek; akár Francia- akár Németországban. Hadd rohanjanak nyugot népei ha kedvök tartja, forradalmakba; Oroszország nem fog ellene szegülni kísérleteiknek; de

azt nem szenved, hogy idegen propaganda, a lázadás tüzét nála is föléleszsze; hogy az elnyomott nemzetiségek visszaállításának ürügye alatt, azon tagokból, melyek az Oroszország egységét képezik, csak egy is elszakadjon. Oroszországot nemzeti érdekei fogják elhatározni, mennyi részt vegyen az államok egymás elleni küzdelmeiben.“

Az angolok főlapja: a „Times“ ellenben, a magyarországi változásokat nyíltan így üdvözölte „Magyarországban Metternich herczeg bukása elhárítá a függetlenség kinyilatkoztatását s valóban szabadelvű és nemzeti kormány alakult az ország régi alkotmánya alapján, mely a királyi tekintélynek legjobb biztosítója. Reméljük, miszerint miniszteraink legkisebb időt sem fognak elveszteni, a legbarátságosabb viszonyba lépni egy oly kormány-nyal és országgal, mely annyira ismeretes rokonszenvéről Anglia iránt. Főconsult, vagy más még magasabb diplomatai ügynököt kell rögtön Pestre küldeni s hathatós lépéseket tenni a kereskedelmi viszony előmozdítására Magyarországgal, mely mulhatlanul ki fog fejlődni a fiu-

mei part felé és a Dunán alá. Becsületes és alkotmányos kormány alatt, mely a nemzet szellemét nem akadályozza, Magyarország az ő tizennégy millió lakosával, az ausztriai ház leghatalmasabb, és leghasznosabb birtoka leend.“

Mi ellenben Magyarország fontosságát és súlyát az ausztriai birodalomban mintegy feledve azt hívők, hogy a frankfurti határozatok lesznek, lényeges befolyással az ausztriai birodalom alakulására, s a kapcsolatnál fogva, melyben az ausztriai monarchiához a *pragmatica sanctio* értelmében állunk, a frankfurti határozatokat Magyarországra nézve is közvetlen érdekűeknek tartottuk. Így támadt a gondolat, hogy képviselve legyen Magyarország a frankfurti birodalmi gyűlésnél. Államférfiaink arra hivatkoztak, hogy már Rákóczy is hasonló politikát űzött.

A frankfurti magyar követség hivatalos okiratai ismereteseek; feladata volt Szalaynak: meggyőzni a németeket a felől, hogy Magyarországon s az erős magyar nemzetiségben, legbiztosabb szövetségesökre találnak. Magyaror-

szág pedig csak az esetben lehet erős, Európa tekintete előtt fontos s valóban hasznos, testvéries szövetségese Németországnak, ha saját nemzetiségének aegidje alatt fejlődik ki. Utasítása volt a magyar követnek azon igyekezni, hogy a frankfurti gyűlésnek az ausztriai monarchiára és Magyarországra vonatkozó határozatai ez alapnézet értelmében alkottasanak, s hogy Magyarországot kellemetlenül érintené, ha az osztrák monarchia oly módon alakítatnék által, miszerint a birodalom azon tartományai, melyek eddig a német szövetséghez tartoztak, szláv államokká lennének. Végre utasítása volt a magyar követnek kinyilatkoztatni, hogy Magyarország kereskedelmi szempontból, a német vám-szövetség kiegészítő részét nem képezheti ugyan, de a Magyarország és német birodalom közt létre jövő politikai viszony, kereskedelmi tekintetben is, irányadó leend.

Szalay, Frankfurtban emberül megfelelt missiójának; de tudva van, hogy a német egységgel Bécsben csak addig rokonszenveztek, míg Radeczky mind több-több előnyt vivott ki az olasz fegyverek ellenében, úgy hogy Károly Al-

bert, székvárosát is kénytelen volt a diadalmas vezérnek feladni. Ekkor a két harczoló fél közt Anglia és Franciaország közbevetésére fegyverszünet kötöttetett. Bár Ausztriát a két hatalmasság beavatkozása igen sérté, nem sokára a fegyverszünet meghosszabbításába is bele egyezett, remélvén, hogy ez idő alatt Magyarország és Bécs megzaboláztatnak. A bécsi miniszterium most nyíltan elhagyta eddig követett politikáját, s merészen állott az ellenforradalom élére. Így a frankfurti missió nem sikerült, valamint az Angliával remélt diplomatai összeköttetés sem. Palmerston, — kihez Szalay, a frankfurti missió meghiusulta után fordult — a magyar küldöttel szóba sem állt. Guizot pedig, kinek közbenjárását kérte Palmerstonnál, egyenesen azt ajánlotta: egyezkedjenek ki a magyarok Ausztriával; mert Oroszország intervenciója napról-napra valószínűbbnek látszik.

A latin és germán fajok mozgalmát messze túlhaladta a szláv propoganda, melynek különböző irányai voltak. Az absolutisticus irányút Szt. Pétervárról vezették, a demokratiai Párisból indult ki, s célja volt megtörni a szlavismust

Miklós czár kezében. A panszlavismus kérdése, mely eddig a titkolódzó politikához tartozott, egész keleti Európát izgalomba ejtette. Ausztria és Törökország fel valóban izgatva és az orosz határszéli seregek még növelék ez izgalmat. Az izgalom alapja: a vérség és rokonság, az oroszok, lengyelek, csehek, és illyrek közt, mi roppant fontosságú volt az európai súlyegyenre nézve.

A roppant szláv tenger közepén csak két zöld sziget van: a magyarok és oláhok. A szláv faj bármi számos és egy is, a mennyiben egymást megérthetik és megtarthatják nyelvrokonságukat, négy családra oszlik: külön-külön egyéniséggel. Ha bár együtt akarnak is kifejlődni, azért különvéve négy nemzettestet képeznek: oroszok éjszakon; lengyelek éjszaknyugotról dél felé a balti és fekete tenger között; csehek nyugotra Morvaországgal együtt; és illyrek délre: Karántán, Carniolia, Istria, Bosznia, Bulgaria, Szerbia és Montenegro vidékén. A lengyelek, csehek és illyrek politikája csak az lehet, hogy ők lengyelek, csehek és illyrek maradjanak. Mi az oroszokat illeti: egyedül önálló nép maiglan

közöttök, melynek kormánya nagy erővel bir, s bele szól nyiltan, vagy titokban vér-rokonai ügyébe, nem azért, hogy békére intse magyaroszátrák, porosz és török hatalom alatti szláv testvéreit; hanem épen ellenkező okból: a forradalmi gondolatok a szláv országokban, Oroszországtól és kormányától erednek, nem feledvén oda rajzolni a nagyszerű látványt, mely valamennyi szlávok testvéri egyesüléséből elé állana és a dicsőséget, mely valamennyire háramlanék, ha 60—70 millió szláv, a balti és caspi tengerre, a Bosporusra és Adriára támaszkodhatik.

A vérrokonság, mely nagyon hatalmas a kezdő népeknél, a hiszékenység és politikai tapasztalatlanság, figyelmessé tették a szlávokat az orosz pánszlávok eme hitszegő beszédeikre, mi elbuktatná a mi polgárisodásunkat.

Kelet és nyugot szerencséjére, a népek és eszmék üdvére, a lengyelek, kiknek ezerszer több módjuk volt ismerni az oroszokat, s kik minden szláv népek közt legjobban megőrzék nemzeti egyéniségöket, ellenirányban kezdtek dolgozni e hamis pánszlavismuszal, mely a

csehek és illyrek tapasztalatlan honszerelmét, a muszka gőg hasznára fordította.

E politika folytán egyesült a három nép: a lengyel, cseh és illyr Prágában, hogy minden idegen befolyástól mentté tegyék, az ausztriai, porosz és törökországi szláv népeket. Oroszország, szintén megkettőztette erélyét és ravaszságát s fölingerlé őket Csehországban az ausztriaiak, Magyarországon a magyarok ellen. Oroszország igen jól tudta, hogy ha Németország és a magyarok, kik maguk után vonnák a moldvai oláhokat is, egyetértésben volnának: ez hasznos lenne a magyar, ausztriai és török szlávokra és lengyelekre bizonyosan; minek nemcsak az volna következése, hogy az orosz önkény ellen minden szomszéd nép szövetségbe állana egymással, hanem szabad útja nyílnék Franciaországnak is.

Franciaország, a keleti Európa népeit elevenítő eszmék adója, Európa ellenségét a muszkát, régi határaiba fogja vala visszautasítani. S ha jóakarát és tiszta gondolkozás nem világosítja fel a népeket: — ilyen volt akkor a francia diplomatia gondolkozása — nemcsak Len-

gyelország sorsa elveszett, hanem Ausztria és Törökország is megtörnek a panszlavismus terhe alatt s akkor a francia seregeknek kell Bécs kapuinál és az Adria partjain virrasztani a nyugoti polgárisodás felett.

A mi a párisi szláv propagándát illeti, bár mennyire igyekezett is magát megkülönböztetni Oroszország céljaitól, Európa népeihez intézett proclamatiója mutatja, hogy Magyarország iránt különb indulattal, egy szikrát sem viseltetett. „Minden esetekben el vagyunk határozva — ugymond e kiáltvány — hogy az összes, hatalmunkban álló eszközökkel, megszerezük magunknak Ausztriában, azt az állami helyzetet, melyben van már a német és magyar elem. Óvást teszünk az önkényes feldarabolás ellen, mely a poseni nagyherczegségen elkövettetett s figyelmeztetjük a porosz cabinetet, hogy jövendőre felhagyjon nemzet-rontó működésével a Sziléziában, Posenben és nyugoti Poroszországban lakó szlávok irányában. Kényszerítjük a magyar miniszteriumot visszavonni ama lázító(?) rendszabályokat, melyeket a Magyarországon lakó szláv népek, különösen a szerbek, horvátok,

szlovákok és orszok ellen használt sat. Nevezetes, hogy e nyilatkozatban Lengyelországért, Poroszország és Ausztria tétetnek felelősekké s Oroszország még fel sem említettik.

Volt egy időpont, midőn a frankfurti parlament, az oroszoknak a dunai tartományokba benyomulását Németország elleni nyílt hadizetnek tekintette ; midőn a bécsi alkotmányozó gyűlés, a Németországgal való egyesülést minden érdekek erős alapjának tartotta ; s Oroszország magát egy pillanatra minden oldalról megtámadtatva szemlélte. Oláh, Szerb és Bosnyákországban a szabadsági mozgalmak, Magyarország iránt kedvezőleg mutatkoztak. Ez akkor volt, midőn erős vala a remény, hogy Anglia, kelet törvényszerű védőjeként fog fellépni s talán Odessa keble, félig angol, félig török leend ; midőn a francia politika azon működött, hogy magyar közbenjárás segélyével Szerbiát a szabad Európa javára megnyerje ; s a portát a dolgok nyílt és egyszerű fejtegetése által az orosz cselszövényekre figyelmetessé tegye ; midőn el lettek vetve az Anglia, Franciaország és Törökország közti frigy első magvai : de

akkor már a remény is gyümölcstelen, és Magyarország kezéből a fegyver kihullott volt!

E nagy catastrofának, nem egyedül a magyar államférfiak okai. Szintoly rövidlátók voltak az ausztriaiak. Midőn Prága bombáztatása után az orosz czár, köszönő iratot küldött Windischgrätz hgnek, hogy a lengyeleket elnyomta — mert a lengyeleknek tulajdonította Miklós czár a prágai eseményeket: — felnyilhattak volna az ausztriai németek szemei; ha mi magunk is abban a szomorú csalódásban nem éltünk volna, hogy a czím nélküli „dictator“ tökéletesen szlávellenes értelemben működött s az ausztriai-németeknek és magyaroknak a legnagyobb szolgálatot tette.

Ma már kétségtelen, hogy a németek és magyarok közti harc: a szlávok felsőségi törekedése volt Ausztriában és Magyarországon.

A legelső, és 1848-kí függetlenségünk biztosítására elkerülhetlen lépés lett volna: a szláv felsőségi törekvések együttes leverése, melyek Oroszország által tápláltattak. Fájdalom, a volt az uralkodó nézet, hogy ha a magyarok és ausztriaiak egyesülve lépnek fel a szlávok ellen s

csak ketten együtt állanak velök szemközt: akkor többségben lesznek ugyan a szlávok ellen; de elébb vagy utóbb magok közt is, az elsőbbségi harcztot ki kell vívniok. Ellenben, ha az örökös többi tartományok az összes Németországgal, a magyarok pedig az oláhokkal szövetkeznek: akkor nemcsak majoritásban lesznek a szlávok ellen, hanem magok közt is minden elsőbbségi viszály megszűnik.

Ez volt az államférfiui „*primae classis*“ dunai *confoederatio*, mely 1866-ban is kísértett. Ugyan, hogy lehetett Oláhországra számítani, mely a törököt és oroszot egyszerre hivta be rendcsinálás végett a szabadsági mozgalomban? Ez ama lázas napok jelleméhez és hangulatához tartozik; valamint az a másik szláv *combinatio* is, hogy az örökös tartományok beolvadván a nagy németségbe: szláv alapon kell Ausztriát visszaállítani. Valószínű, hogy e ravasz tanács folytán expedáltattunk Frankfurtba, mi magyarok is, az ausztriaiak is; mert e szellem, a foederalistáknál ma is kísért.

Mind e fonákságok, félreértések és ellenségeskedések, tán símán folyhattak volna le, ha az

ausztriai államférfiak belátják, hogy a birodalom heterogén elemeinek alkalmas constitutiót adni csak az esetben sikerül, ha a Magyarországgal való közjogi viszonyok rendezésére, organicus intézkedések tételnek. De a kiknek hivatása lett volna egy status-alaptörvényt létre hozni, mely annyi gyász, rombolás és szenvedésnek vette volna elejét: szintén azt a hibát követték el, hogy midőn Frankfurttól elszakadtak, nem hogy Magyarország szövetségét keresték volna, de egyenesen védelmi harczra kényszeríték, s Oroszország segélyéhez fordulván, a kiegyezést lehetlenné magok tették.

Kossuth politikai genieje, az európai események színvonalán állott, midőn az 1848-ki törvényeket teremtette. A kedvező körülmények s az előkészített népképviseleti eszmék felhasználásának hatalmas revelációja volt ez, mely a *activ* jellemet adott, félig-meddig feudális, félig-meddig aristocrátiai alkotmányunknak, midőn azt új elemekkel vegyítette. A felvillanyozó erély, mit ez által az egész nemzettestnek kölcsönze, a magyart csoda dolgokra lelkesíté, melyek szilárd és maradandó alapot vetnek, akkor előttünk oly nagynak tetszett jövődjének, ha az alkotó genieje, a végrehajtó államférfi tapintatával egyesülve, az osztrák alkotmányos — a szláv felsőségi — és a magyar, politikai irányadó törekvések közt, eltalálja a helyes utat s vészben-viharban a *pragmatica sanctio* alapján marad.

Ennél a nagy számúzottnek nagyobb elis-

merést, egyéni meggyőződéseim szerint nem adhatok. De ide írom a „nagyobbat“ is, a melyet neki Deák szolgáltatott, midőn az 1867. XII. t. cz. elfogadásáról vala szó. „Magyarország közjogának történelmében legfontosabb korszakot képez azon átalakulás, mely 1847/8-ban tétetett, mert e nélkül a kornak igényei, s fejlődő eszmék hatalmai rég elsöprötték volna alkotmányunkat (középen úgy van)

Ha akkor az országgyűlés, ragaszkodva ősi aristocráticus intézményeinkhez, szabaddá nem teszi a népet s a földet, nem osztozik a néppel jogokban és terhekben, ha szélesebb alapra nem fekteti az alkotmányt: a ránk következett nehéz évek sulyát el nem birtuk volna, s összeroskadtunk volna a szenvedések alatt a nélkül, hogy a művelt világ szánalma és részvéte kísérelné végsúlyedésünket (helyeslés a középen). Ezen átalakulást össze fogja kötni a történelem azon férfiúnak nevével, ki azt 48-ban megindította és ernyedetlen erélylyel keresztül vitte. (Éljenzés). Daczára a bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ezen része fönmarad és fenfog maradni, míg nemzetünk él és országunk

áll, s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindég csatolva. (Éljenzés.)“

A reményteljes napok fontosságát, az elkövetkező küzdelmek nehéz sulyját, mintegy érezni látszott a nemzet, midőn vágyott régi vezérei után, az első miniszterium megalakulásakor. Borsod megye tüntetőleg felszólalt, hogy Széchenyi a miniszteriumból ki ne maradjon. Zala, mit tett „büszkesége“-ért — kit a (gróf) Festetics Györgyökhöz, Kisfaludy Sándorokhoz számított, kik e század elején tündököltek, s kit jellemző naivsággal Hunyadyjának nevezett — azt itt, ismételve említem.

Valóban e két statusemberünk, mélyen behatott a 48-ki alkotás szellemébe s az európai események mérlegelésébe.

Széchenyit akkor sokan, igen sokan, félreértették; a mai kor tán hajlandóbb lesz előrelátását méltányolni. A nemes gróf, a martius 14-ki felírás alkalmával így szólott: „Sokan örülnek, sokan busulnak a mostani események felett. Én nem tudtam még magamat elhatározni: örüljek-e, vagy busuljak? Felfogásom szerint, ép annyi valószínűség van arra, hogy Magyar-

ország egy szebb jövődőnek indul elébe, mint arra, hogy önmagában s önmagával küzdve, végóráját éri. Ezt mutatja más nemzetek példája, melyek ily pillanatban vagy nagyra nőttek, vagy kimultak az élők sorából. A gyógyszer azonban kezünkben van. Régi kedves óhajtásom, hogy Magyarország saját tengelye körül forogjon, mert e nélkül olyan haladás lehetetlen, mint a milyen után én sóvárgok. Az a lehetőség, hogy ez most megtörténhetik, örömmel tölti szívemet. De aggaszt az, hogy a szomszédság tűzre lobbant; s mi magyarok, szalma-körülményeink közt, oly közel vagyunk a tűzhöz. Vagy reform, vagy anarchia, ezek közt kell választani. Azzal a nagy előnnyel még is bírnunk szomszédunk felett, hogy az alkotmányos vágásokhoz szoktunk, míg neki csak most kell azokba okulni. Nemzetünk feladata, hogy az alkotmányos kifejlésnek bázisa, a dynastia támasza legyen; most az ideje, hogy Magyarország szűnjék meg provincia lenni, mert lehet: anya-országgá.“

Deáknak helyzete — a Széchenyiénél ked-

vezőbb volt; — közhivatalt soha nem viselt, a kormánynyal összeköttetésben nem állott, tehát az akkori felfogás szerint a gyanunak árnyéka sem érhette, az első pillanattól fogva, hogy a népszerűség ölébe vette, a nép kegyét el nem vesztette: mindamellet, az első, kerületi ülésben, a mint Pozsonyban megjelent (márt. 20. hétfői napon), így szólott:

„Isten látja lelkemet, gyermekkoromtól fogva epedtem, a dolgok ily átalakulása után, de ha ez anarchiával jár, úgy elfordulnék attól. Ezt én Magyarország jövődjé halálának tartanám. Tudom, hogy az ujjá-alakulás sok convulsióval jár, de vannak oly szentségek, melyek minden kormányforma alatt főczélok, s miket minden körülmények között tisztelni kell. Nem oly időben élünk, hogy meg kellene szagatni az ujjá-született nemzet testét; sőt azokat is, kik e jelen átalakulásnak nem barátai, igyekeznünk kell barátaivá tennünk; csak kezet fogva érhetünk czélt s ha magunk közt összebomlunk, nem is kell külső ellenség, mert az ország maga teszi magát semmivé; pedig ha ez ország a legvirágzóbb, legfényesebb ország

lesz is, de nem lesz Magyarország, nekem nem lesz benne örömem, és pedig minden megszakadás egyenesen ide vezet. Ne menjünk hát a régi idők ösvényén, midőn egyes pártok, s egyes személyek valának gyűlölség tárgyai, s a pártokat demonstrációkkal, s egyes személyek üldözésével szoktuk gyöngíteni. Ha a szabadság ily védelemre szorúl, ha a szabadság iránti egész lelkesedésünk ide megy ki: úgy menjünk inkább haza, kertünk fáinak árnyékába, úgy reánk nem lehet bizni a haza javát. Az erőt, melyet keblünkben érezünk tartjuk fel nagyobb dolgokra.“

Bármily lángoló szenvedélyű volt Kossuth — engedve magát a szónoklat ereje által is ragadtatni: mérsékeltek és törvényesek voltak a czélok, melyeket ekkor maga elé tűzött. Akkori iránya és Deák politikai iránya közt, egy hajszál kevés, de annyi különbséget sem találhatni. A különbség csak a „modor“ a hogy azt elé-adja.

Midőn a 48-ki alkotmányt megerősítő kir. leiratot Ghyeczy Kálmán ítélőmester felolvasta: Deák felemelkedett helyéről — mely egy-két

sorral a Kossuth háta megett volt — és így szólott: „A felelős független magyar kormány meg van. Fölösleges mondani, hogy a felelős kormány csak forma, s annak a nemzet ereje ad életet. A független kormány legfőbb lényege, hogy a nemzet a maga pénzügyéről önmaga rendelkezék, ez itt első lépés. A külön, független finanziaának természetes következése: a királyi udvartartásnak, a civillistának meghatározása. Eddig költöttek, a meddig telt, és számot senki nem adott; most magunk határozzuk meg, mennyit adunk. A jövő országgyűlés teendői közé fog tartozni: hogy meghatározza a civilistát; a közös diplomatiái költségeknek aránylag reánk eső részét; és ismét a közös katonai testületek, mint mérnökség, tüzérség, stb. költségeinek illető aránylagos részét. A pénzügyministerium hivatásához tartozik, a jövő országgyűlést e részben adatokkal látni el; s törvényt proponálni. De mivel ezen elhatározás csak a jövő országgyűlésen történhetik, szükséges, hogy most egy általános summa adassék erga imputationem, mint a királyi leirat kívánja; különben ellátatlan

marad a kir. udvar. Senki sem kívánja ezt, sem azt, hogy jó német barátink és szomszédaink tartsák fel helyettünk a magyar király udvarát. A civillista felett alkudni igen kényes dolog s más országokban is, előleges értekezés után, vita nélkül szokott az megszavaztatni. A kellő mennyiséget számok nyomán eruálni nincs többé idő, és így nem lehet egyebet tenni, mint valamely átlagos sommát ajánlani, mely azután a jövő országgyűlésen formaszertint megadandó civillistába beszámíttassék.“

Kossuth hasonló értelemben nyilatkozott: „A felolvasott leiratnak két lényeges pontja van: egyik a financia, másik a hadügy. E dolgok elintézésénél egyet soha sem kell felejtetni, t. i. hogy mi egész e perczig, a legtisztább hűség alapján álunk az uralkodó ház irányában, mely Ausztriának is trónján ül s hogy ebből oly kapocs és viszony következik, melynél fogva némi közös intézkedések mindaddig kikerülhetlenek, míg a *pragmatica sanctio* kapcsa fennáll. Ha e szempontot, hogy t. i. nem az elszakadás, hanem a *pragmatica sanctio* terén ál-

lunk, szem elől nem tévesztjük, fel fogjuk találni a kellő tájékozást. Ha az említett kapocs nem volna s a magyar király Budán laknék, akkor természetesen csak mi magunk intézkednénk; de mivel más népek is vannak ugyanazon fejedelem koronája alatt, ezek is járulni fognak a közös költségek fedezéséhez, természetesen azon alkotmányos formák szerint, melyek kivívásában s ez által az ausztriai ház megörökítésében, tetemes része van a magyarnak is. Ide tartoznak: a közös diplomacia költségei, s azon közös katonai testületek ellátása is, melyek elkülönözve ugyan Magyarországra részére nincsenek, de a magyar haderőt is érdeklik, s melyekről ha a honvédelem rendszere ki lesz dolgozva, külön fog gondoskodhatni a magyar törvényhozás, de addig, míg az meg nem történik, a közös ellátásban szükség aránylagos részt vennünk“ stb. És hozzá tevő: „Most, midőn a nép önmaga lett ura saját sorsának; midőn látom, hogy ha egyik-másik kedvencz eszménk nincs is még e perczen biztosítva, de van lehetség azokat ki-

vívhatni — : vissza kell borzadnom a polgár-
vértől, s forrón óhajtom, hogy a kik itt vannak,
s kik itt nincsenek, egyenlőn érezzék e szent
kötelességet, hogy ily körülmények közt polgár-
vért ontani a legnagyobb bűn volna, mit ember
elkövethet. Tartsa meg a nemzet az erőnek azon
nemes mértékét, melyben fekszik a szabadság
diadala“ stb.

A Kossuth által említett „kikerülhetetlen
közös intézkedésekre“ elégnek tartatott akkor,
az Ő Felsége személye mellé rendelt magyar
miniszter. De a dolgok folyása, mely erősebb
minden emberi lángésznél és hatalmasabb minden
halandó akaratnál, csakhamar megmutatta, hogy
vagy az Eszterházy hg. helye fontosabb, mint
sem arra, egy-egy Széchenyi, Deák avagy Kos-
suth ne aspirálhatott volna; vagy hogy „Ma-
gyarország részére el nem különbözött ma-
gyar haderőt, közös ellátást, ebből eredő
arányt“ stb. emlegetni nem lehet: közös elvek
előleges megállapítása nélkül; mert az esetről
esetre való érintkezések — veszem csak a frank-
furti magyar követnek adott utasítást — oly
gyakoriak és számosak „közjogi kapocs“-ban

élő két állam között, hogy azokat, nagyobb garancia okáért, valami alapkötésben, szentesített szerződésben, a két országgyűlés, vagy két miniszterium tractatumában, kell vala előre megállapítani.

S nem mondhatják, hogy erre figyelmeztetve nem lettek volna, az országgyűlési R-ek; de vagy azért, hogy a figyelmeztetés a personalistól jött; vagy azon csalódásból, hogy a „független“ miniszterium, már a teljes állami függetlenségnek is symboluma: a figyelmeztetés közönnyel, hogy ne mondjam, indignatióval fogadtatott.

Nem szándékom felfedni a mult idők sebeit, sem azoknak nyelvet adni, hogy beszéljenek, de némely illusiókat, — melyekből tán ki nem gyógyultunk volna, de a melyekből okvetlenül ki kell gyógyulnunk, ha élni akarunk — nem említhetek a nélkül, hogy a multakra ne emlékezzem, vagy azokat ne említsem.

Midőn Kossuth (1848. márt. 3.) ama ropant hatásu beszédet tartotta s feliratát elolvasta, melyben az 1848-ki törvények elvei foglaltatnak: el vala ragadtatva diaeta és hallgatóság,

mint később az egész ország; csak Zarka personalis ült halaványan és maradt hidegen az elnöki széken. Mielőtt azonban a diaeta határozatát kimondotta volna, ünnepélyesen nyilatkozni kívánt. Ez éles pillantásu, státusférfiui nyilatkozat: ma is elfogadható kritikája az akkori eseményeknek, hogy ne mondjam, a 48-ki törvényhozás eredményének. „Mint én a józan politikát felfogom — mondá a kir. személynök a birodalom többi nemzeteinek közjogi viszonyait kivált a dolgok jelen állásában, érintetlenül kellene hagyni. Én az összes birodalom egyes országai autonómiájának szabad mozgását és sérthetlenségét az által látom biztosítva, ha egyik ország a másik belviszonyaiba nem avatkozik. Igaz az, hogy a mit a KK. és RR-ek a többi örökös tartományokra nézve kívánnak t. i. az alkotmányos institutiók megadása: felette korszerű kívánat, és felteszem, hogy ily beavatkozást a többi örökös tartományok sem veendek rossz néven; — de a beavatkozás elve csakugyan gyakorlatba van véve, s ezen elvnel fogva, egy birodalombeli más

nemzet, a magyar viszonyokat illető kérelmét hasonló joggal ő Felsége elé terjeszthetné; és bizonyosan nem volna reánk nézve kellemes, ha egyik vagy másik örökös tartomány, hazai belügyeinkre nézve kívánná gyakorolni, a reá nem bizott közbenjárói szerepet. A befolyás a többi örökös tartományok beldolgaiba, mindenesetre egy új tér, melyre a magyar törvényhozás eddigelé még nem lépett és ezért ezen új lépés, minden oldalról megfontolandó; annyi bizonyos, hogy a mennyit e tekintetben mi igénylünk, magunknak az örökös tartományok irányában: annyit azoknak is engedünk a mi nemzetünk irányában.“ Mély státusbölcsességgel ejtett szavak, melyeket nagy szerencsétlenség volt egyszerü „maradjon“-nal a R-eknek ignorálni. Avagy ha a két (a már fennálló magyar és 1848-ban az engedélyezendő ausztriai) alkotmány érintkezési pontjai megszerkesztetnek — pedig ez akkor olcsóbb árért történhetett volna — előfordulhatnak-e azok, mik a zágrábi tartományi gyűlésen előfordultak, intéztethetik-e

hozzánk Bécsből oly státusirat, mely az ausztriai császárságtól különálló magyar királyságnak fennállását politikai lehetetlenségnek tekintette; eshetik-e rajtunk a megaláztatás, melyet a septemberi napokban tűrni kénytelenítetünk? Ha akkor, a Magyarország s Ausztria többi országai közt fennálló közjogi kapocsnak alkotmányos formájáról legelsőbben is gondoskodunk — feltéve, hogy komoly, őszinte akarattunk volt, Ausztriával együtt maradni és beláttuk, hogy az ellenkező törekvésnek jó vége nem is lehet: bátran állíthatni, hogy nincs az a Deucalion, ki az orosz befolyás elhintett sárkányfogaiból belső, egyenetlen harcra köztünk vitézeket támaszthatott volna. Az ellenkezőnek csak azok örvendhetnek, a kik talán még ma is azt hiszik, hogy szabadság harcunk: csupán védelmi harc volt a reactio ellen és nem egyszersmind faj-háboru!

A pozsonyi diaeta végnapjainak heves vitáiból, melyek a megyerendszer és a centralisatio körül folytak, egy tévedés szivárgott át könyvekbe és hirlapokba, mely azóta Deák neve alatt tartja magát, mintha t. i. a municipium ellensége lett volna. s azt a parlamenti kormánnyal összeegyeztethetetlennek tartotta volna.

Már a megye kérdésének akkori ideiglenes megoldása, de Deáknak a későbbi időkben tett ünnepélyes nyilatkozatai is mást bizonyítanak.

A dolog valódi állása ez: Széchenyi ellene volt Kossuth megye javaslatának, a mennyiben a választási jog gyakorlatában levő nemesek megyei viszonyában semmi változást tétetni nem kívánt. Batthyány kijelenté, miszerint szükségesnek tartja, hogy e véleménykülönbség kiegyenlítésék; különben e kérdés a miniszterium dissolutiójára vezet.

Tudva van, hogy a vita csomóját, zárt

conferentiában Deák oldotta meg; természetesen, a hogy akkor hamarjában megoldani lehetett, t. i. egy-egy állandó megyei bizottmány (a mint azt Pest-megye is, ez idő szerint elhatározta) ruháztnék fel ideiglenesen a megyékben, mindazon hatósággal, mely törvény és alkotmány szerint, a megyei közgyűléseket minden tekintetben azelőtt még illette. Tudnivaló, hogy ezzel nem volt s nincs mai napig sem megfejtve a parlamenti kormány és megyerendszer közt fennforgó vitapont; nem is lehet azt egyszerű administratív intézkedések útján megoldani. Columbus tojása az ma is.

A vita a pozsonyi diaetán, a megye rendszer felett oly heves volt; Széchenyi a többek közt annyira ragadtatott, hogy nyíltan kijelenté, miszerint: „előtte a magyarság kifejtése a legfőbb dolog; hogy a nélkül neki szabadság, alkotmány, felelős miniszterium sem kell; mert a nem szabad nép egy kulcs-fordítással szabad lehet; alkotmányt csinálni könnyű, de a nemzet, ha nemzetiségét veszti, egyenesen annihiláltak s a szellem öletik meg, ha a test megmarad is.“ Nagyon figyelemre méltó szavak, melyeket meg-

kellett volna gondolni azoknak, kik a jogszolgáltatást a közigazgatástól a bagatell-ügyekig külön választották s a miniszteri bürokból vélik az országot adminisztrálhatni.

Hogy a megye rendszerről akkor is, később is mint gondolkozott Deák: ha tisztán ki nem vehetnők, 1848. július 11-én, a pesti országgyűlésen tett nyilatkozatából: „uraim! ne terjesszük mindenben a miniszterium hatalmát, mert az ha most nem is, idővel kárunkra válhat“ — világosan megmagyaráznák, a 60-as évi feliratai. Ezek egyikében így szól: „Magyarország alkotmányának egyik legszebb gyöngye: a megyei rendszer. Ősi intézmény ez, valamint alkotmányunk is ősi; mindenik a nemzet életéből fejlődött ki s épen azért egyik úgy mint a másik, időnként a nemzet életének fejlődése szerint alakult. Szent István idejében az alkotmány, úgy a megyei rendszer is, bizonyosan sokban különbözött a mostanitól Fejlődő nemzeti életünk hozta létre azon átalakulást, mely 1848-ban a nép jogegyenlőségére fektette alkotmányunkat. Ez átalakulás után a megyei rendszer sem maradhatott többé aristokratikus, s az önkör-

mányzat azon jogát, mely a megyei rendszerben fekszik, a kiváltságos osztály kizárólag többé nem gyakorolhatta, ki kellett azt terjeszteni a népre is. Tehát ugyan azon ok, mely a közkormányzat alakját megváltoztatta, tette szükségessé azon változtatásokat, melyeket a megyei rendszer alkatrészeire nézve tett az 1848-ki törvényhozás. De meg vagyunk győződve, hogy a közkormányzat alakjának megváltoztatása, a megyei rendszerrel semmi elvi ellentétben nem áll, sőt hitünk szerint, e kettő egymással öszhangzásban van. Felelős miniszterium és megye rendszer megállhatnak együtt, de csak is együtt állhatnak meg czélszerűen.“

Arany igazság, mely minden idők és nemzedékek emléke marad, míg csak a magyar a szabadságot és önkormányzatot, szintoly gazdasági erőnek, mint politikai hatalomnak is tartja.

De honnan csuszott tehát Deák neve alá az a téves állítás, hogy parlamenti kormány és megye rendszer össze nem férnek?

Az 1848-ki áprilisi napok elején, a kerületi

ülésben, Bónis Sámuel szabolcsi követ, indítványt tett a kormány kinevezésétől függő közhivatalnokok iránt: „hogy a miniszterium felelősséget vállalhasson az általa alkalmazott hivatalnokokért, szükséges kimondani, hogy törvény útján kívül, csak a birákat ne lehessen elmozdítani“. Ez értelemben egy rövid törvény-cikket olvasott fel, mely a 48-ki törvényekben, mint XXIX. t.-cikkely, az „ország közhivatalnokairól“ czim alatt foglaltatik.

De ez egyetlenegy §-ból álló t.-cikkely, keletkezésekor nem egy principiális kérdés fészegetésére adott alkalmat.

Pázmándy, elvileg elfogadta Szabolcs javaslatát, de óhajtotta volna tudni: vajjon a megye-birák is azok közé értetnek, kiket törvényen kívül, elmozdítani nem lehet.

Erre Bonis azt feleli, hogy: a megyei birákra nézve ki van a választás elve mondva.

Ebből támadt aztán egy olyan zavaros vita, hogy Deák azt kérdezte: „nem tudja, hová tette a ház, a logicáját.“ Belé keverték a vitába a főispánokat, belé az egész megyét. Ugocsa azt

mondá, hogy a főispánokat eddig csak törvény útján lehetett elmozdítani, most lehessen azon kívül is. Somogynak az adminisztrátorokkal volt baja. Egyik szavában azt mondta, hogy az adminisztrátori rendszer megszüntetésére nem kell törvény, mely a törvénytelenséget emlétkben tartsa; másik szavában, hogy a megyének jut a feladat, tőlük megszabadulni. Erre kell törvény, hogy a megye ilyen hatalommal ruháztassék fel.

Deák nem igen szokta elszalasztani az alkalmat, hogy Somogynak (Madarász László) feleljen, a ki „szélső“ volt. Midőn a miniszterek még ki sem voltak nevezve. Madarász már a „miniszteri önkény“-t emlegette. Deák felállott s megjegyzé, hogy nem mint miniszter, hanem Zala nevében szól. Ekkor mondá ama tűzes és szép szavakat: „A szabadságért, míg élek küzdeni fogok, míg csak össze nem roskadok.“

Deák most is azt érezte, hogy Somogynak felelnie kell s egyszerűen azt mondá: „ilyen municipális bíróság és felelős miniszterium, két össze nem férő eszme.“ E pedig egészen más,

mint a mit lapok és könyvek azóta Deák nézetéről irtak a megye-kérdésben.

Ezek után felesleges volna azt bizonyítani, hogy a magyar megye nem hasonlít a francia kerülethez, a német Kreishoz, vagy az amerikai megyéhez, melynek különböző részei közt szükséges kapcsolatok nincsenek; hogy a magyar megye, nem egyedül administratív szempontból alkottatott, hanem politikai és törvényeségi központ volt. Politikai jellegét nem feszegetem, noha vannak oly státus-életi szükségek, melyeket majd minden község érez s melyek ellátására sem a választási, sem az egyesületi jog magában nem elegendő, de központilag lehet és kell azokról gondoskodni. E központ alatt a községek vonzási köre: csak a megye érthető.

Annyit azonban feladatombhoz tartozónak hittem, hogy a Deáknak tulajdonított hibás állítást helyreigazítsam, és megezáfoljam. Könnyű belátni, hogy azok álláspontja, kiknek centralista hajlamuk a megyét a parlamenti kormányval megférhetlennek találja: fonák és tarthatatlan; már csak annál fogva is, hogy az 1848-ki

törvények Magyarország fennálló alkotmányát és alkotmányos jogait, világosabban és határozottabban irták körül, nem pedig új alkotmányt teremtettek. Ha régi királyaink alatti törvényeinket nézzük, bajosan van alkotmányos ország, melynek irott törvényei, világosabban szólnának a „felelősség terhe alatti“ kormányról, mint a mienk. Azt pedig senki se tudja bebizonyítani, hogy régi királyaink alatt, a kormány felelőssége miatt, a megyei hatóság felfüggesztett volna. Megelőző eseten alapszik, tehát a mit Deák feliratában állít, hogy felelős kormány és megyerendszer, összeférnek.

Az utósó pozsonyi diaeta és az 1848-ki pesti parlament közt lefolyt rövid időköz, egy a nemzet testén ejtett legmélyebb és több százados sebet begyógyított: Erdély, Magyarország-gal egyesült. Ez a status-egység eszméjének diadala, és Wesselényi közpályájára nézve nagy igazságszolgáltatás volt:

De a pozsonyi diaeta örökségét: a köz- és magánjogi ideiglenes törvények hiányait a pesti parlament nem orvosolta, a minden oldalról történt fegyveres támadás miatt nem orvosolhatta. Ujabb tanulság arra, hogy a törvények sem csoportosan, sem tartósságra való tekintet nélkül ne hozassanak; minthogy ez rendesen zavart, sőt az erkölcsökben is romlást szül. Jut a törvényhozó olyan helyzetbe, hogy a törvénynek csak főbb elveit mondhatja ki, de akkor az elvek alkalmazásának idejét halasztani nem szabad, mert az a közönségre nézve mindig ve-

szélylyel van egybe kötve: reménységet hervaszt el ismeretlen nehézségeket halmoz egymásra, melyek csalódással járnak. 1848-ban e csalódásokért — s van ebben némi vigasztalás — magunkat egészen nem okolhatjuk.

E kellemetlen helyzet súlyját leginkább Deáknak, az igazságügyminiszternek kelle éreznie, kinek az urbérrel és urbéri kárpótlással gyült meg a baja. Hozzá fordult, a ki nem tudta mi az „övé“; és tanácsét kérte, a ki birni akarta volna, mi a „másé“. Ostromolták szállását s ő nem fogyott ki a türelemből; száz meg száz kérdéssel faggaták, s ő mindig készséges és nem volt halogató a tartozó felelettel, igen gyakran az „utra való“-val is, melyet előre, papirosba szokott volt göngyölni, s messze utról fáradt ügyes bajos embereknek adni. A Deák Ferencz igazság-istenasszonya: nem a „bekötött szemű“ de a „bökezű“ papné volt.

Barátságos és familiáris lényének vonásairól tesz bizonyosságot miniszteriumának alakítása is. Budán, a Mátyás király temploma melletti kamara-épületbe meghívta néhány jeles barátját; ezek egy hosszú asztal mellett letelepedtenek,

szivarozva a ki csak szivarfogható volt. Deák oldalt ült, az elnöki széket jobbról hagyva, az ő kedves barátja és leendő államtitkára Ghiczy Kálmán számára, szemközt vele Szalay László és Tóth Lőrincz fogtak helyet, mellette Tréfort, Irányi.

A bevezetés abból állott, hogy Deák elmondta: a néhai „consilium locumtenentiale“ és „camera regia“ korában, ott a tárnok ült, a hol most Kálmán, Te ülsz. A Laczi helyén, ez s ez zászlós ur; Lenczinek meg „e“ volt a nagy rangu előde. Így elmondta sorjába mindenkinek a nevét.

Ekkor a beszéd, mely eddig bizalmasan folyt, komoly fordulatot kezdett venni. „Kálmán Téged a miniszter jobb kezévé teszek; Laczit a fejévé — a codificatiónak; Lenczi! neked adom az urbért a kárpótlással együtt. A többin osztozzatok magatok. Így szervezkedett az első igazságügyminiszterium.

Ismeretesek a törvényjavaslatok, melyek e derék férfiak keze alól kerültek, a többek közt, az „esküdszékekről“ és „urbéri kárpótlás“-ról, mely a földmivelési miniszter, Klauzál közremű-

ködése mellett készült. A kárpótlási kulcsnak, az 50-es években, az ausztriai miniszterek vetették hasznát.

A magyar ügyek beborulásával aztán, folyvást együtt találjuk Deákot, Batthyány-val, e határozott, bátor és szilárd férfiúval, valahányszor e „római jellem“ a bécsi udvarnál és országgyűlésnél megfordul, Magyarország ügyeiben.

Bár a pánszláv törekvések elleni kölcsönös védelem érdeke volt czélja a hazánk és Németország közt létesítendő szövetségnek: nincs rá adatunk, hogy e lépést, Deák, a *pragmatica sanctio* embere, azon a határon túl helyeselt volna, melyen Ő Felsége, István főhgtől a teljhatalmat visszavonta; s noha az örökös tartományok, a német szövetséghez tartoztak: az osztrák-németek egy nagy része sem akarta ezt a viszonyt, mely független önálló Ausztriát kívánt. Ezekről indult ki az ellen forradalom is.

Félre magyarázhatlanok azonban Deáknak az Olasz kérdésben mondott szavai: „akárhogy vélik némelyek a *pragmatica sanctio*t értelmezni, úgy csak nem értelmezheti senki, hogy Magyar-

országnak józanul szövetkezni lehessen az osztrák császár ellen. A higgadtabb rész elve e kérdésben az volt, hogy ha oda lehetne is Lombárdiát engedni, bizonyos összeg államadósság elvállalása mellett: közös erővel kell azt akadályozni, hogy az Adriáról ki ne szorítassunk.

Midőn pedig a császári Handbillét s ama hirhedt emlékirat, — mely egyebek közt azt is kívánta, hogy a Jellasiccsal való ellenségeskedést meg kell szüntetni — a nádor helytartóhoz érkezett s a házban tárgyalás alá került: Deák bátran kimondá, hogy arra sem a háznak, sem a nádornak felelniök nem kell; hanem a miniszteriumra nézve mondja ki a ház határozatban, hogy a kiegyenlítés körüli alkudozások közben a mi Magyarország területi épségét, független önállását és szabadságát illeti: a törvény korlátaitól egy hajszálnyira sem szabad a minisztereknek eltávozni.

1848. szept. 11. az első magyar miniszterium megszűnt lenni. Miután Ő Felsége, a hadi és pénzügyi javaslatokat nem szentesítette, a Batthyány-miniszterium leköszönt. A miniszterek egyenként beadták lemondásukat a nádornak. Az

országgyűlés elnöke titkos ülésre hívta egybe a képviselőházat. Üresen maradtak a miniszteri padok. Kossuth az általa ugynevezett „törpe minoritás“ háta mögött foglalt helyet, hálát adva, hogy: „a miniszteri tárcza terheitől megszabadult.“ Csak két miniszteri szék nem állt üresen: Deáké és Szemere Bertalané. Deák emelkedett fel először és egészen kifejezik jellemét a szavak, melyeket akkor mondott: „nem akartam a ház tudta nélkül elhagyni e helyet, mely a jelen viszonyok közt annyira fontos.“ Szemere pedig kereken kimondá, hogy addig nem mozdul, míg új miniszterium nincs kinevezve. „És én — folytató Kossuth, a „törpe minoritás“ háta mögül fölkelve és egy széket megragadva s azt a miniszteri asztal mellé helyezve — és én, a ki hivatalomat letettem, ismét rá ülök erre a székre s szeretném azt az embert látni, ki tagadni merésznél, hogy finanszminiszter vagyok.“ Jellemzi ez a három embert; és Széchenyit az, hogy elmebeteg, ekkor már Döblingben volt.

De soha nem emelkedett ki ez időszakban Deák alakja és erkölcsi bátorsága annyira, mint

midőn utószor a házban felszólalt, mielőtt Batthyány, a két Majláth, Lonovics és Bezerédyvel mint béke-küldött Windischgrätz táborába ment volna.

„A história azon lapja — mondá a december 30-kai ülésben — mely a jelen napokról fog szólni: szégyenlap leend, midőn elé fogja adni, hogy a ház, a Hazát fenyegető veszélyek közepe, nem minden egoismus nélkül a felett vitatkozott, mennyit kapjanak a birtokosok kárpótlásul, pénztárából azon státusnak, melyért még küzdeni, melyet még megmenteni kell. Pirulnunk kellene, ha tovább folytatnók a tanácskozást.“

A história e sötét lapja mellé, oda lesz helyezve egy fényes érczlap, melyen ki nem törölhető betűkkel be lesz vésve, hogy a „szabadság háboru“-ban, egy vala köztünk magához mindig hasonló, mindig nagy: a magyar nép, mely vezetőinek legmerészebb álmait is valósággá tette; mert a mit akkor a magyar tett, arra is kihat, a fejedelmi, lelkesítő szó: „ezt a világ egy nemzete se tudja, ezt csak mi tudjuk.“

A dicsőség, a mulandóság e halhatatlan szikrája, utolsó lobbot vetett. A magyar, mint hajótörést szenvedettek, elszórva idegen partokra, a világ minden részébe; vagy — — de „vessünk fátyolt a multakra!“ Az ő utósó hajuk megtermékenyíté hazaszeretettel a négy folyó határát; elhullottak — a becsület mezején!

Ugy bántak velünk, mint meghódított néppel s a legitimitás színét adták annak.

A kényuralom ellen, az első, nyilvános, bátor szót Somssich Pál emelte: „Das legitime Recht Ungarns und seines Königs“ művével. Merész, férfihoz illő kezdemény volt. Somssich, a történelmi jog alapjára állott s a magyar királyság integritását követelte, szabályos, municipalis alkotmánnyal.

Az integritás nevében, Európa előtt szót emelni: opportunus dolog volt, mert Sz. István

országa, nyolcz darabra lett szakítva; de két oldalu szerződésünk is volt hozzá: a *pragmatica sanctio*, melyet sem a „debreczeni határozat,” sem Ausztria egy magára, jogérvényesen ketté nem szakíthatott.

A *municipalis alkotmány* terére Somssich, valószínűleg azért állott, mivel az 1848-ki törvényeknek az a balmagyarázat lett adva, hogy forradalomba a nemzetet e törvények döntötték. Magyarország törvényes közjogáért vívott harczában, a fölforgató párt jelleménél egyebet nem akartak oda át látni. De oly erős volt még akkor a visszahatás és megtorlás szelleme, hogy azzal s egy erőszakosan germanizáló iránynyal szemben, nem csak a megyei alkotmány visszaszerezhetése, de bármi csekély decentralisatio: vívmánynak tartathatott.

Határozottan jegyezte meg Somssich, a bécsi centralista kormánynak, hogy a forradalmat, a legitim jog nevében és segélyével nyomta el, annál fogva más feladata nem lehet, mint a történetileg és diplomatiailag megállapított jogot érvényre emelni; s ez alapon szervezni ujra az államot, oly módon, hogy a traditio a jelenkor

igényeivel összhangzásba hozassék. Szerinte a kérdést a képviseleti rendszer önmagában nem oldhatja meg; vagy csak azon értelemben, ha a szabad megyei élet, mindinkább kiterjesztetik. Szilárdsággal mondá, hogy: az „egységes nagy állam eszméje“ az egyes nemzetek szétszórt és laza elemeit nem elégítheti ki; azt pedig soha el nem érik, hogy osztrák nemzeti érzületet ébreszsenek a magyarban, hatalmasan nyilatkozó magyar érzülete helyett; halálra fárasztják vele magukat, s akkor is az ellenkező következik be. Ne higyjék, hogy csak a mártius előtti conservatívek elégedetlenek az új rendszerrel; de minden korábbi pártok emberei, kik Magyarország nemzeti önállását fentartani kívánják. A bécsi centralisták, a germanisátorok, nem egy nemzeti párttal, de az egész nemzettel állanak szemben, nemzettel, mely még élni akar, mivel életerőt érez magában.

De Ausztria, a hatalom zenithjén állott, ha mindjárt egy képzelt nagyság és álmodott hatalom volt is. Mit lehet remélni egy magyar statusférfi felszólalása iránt oly „országjáróktól, kik akkor még a brit parducznak oda merték

mondani: „Angliának idegen országok ügyeibe avatkozni joga nincs.“ Érezniök kelle előbb, a „háladatosság“ megvetésének keserű következtését, mint velünk a boszu vas vesszejét érezték; busulniok kelle leveretésökön, mint mi busultunk míg ők örvendettek; meg kelle aláztatniok, mint mi megaláztattunk — egymásután veszítvén el szövetségeseiket. Természetes lejtője volt ez a hamis ösvénynek, a melyre léptek, midőn a birodalom egységét, Magyarország alkotmányának eltörlése árán gondolták fentartónak.

Az egész absolutistikus időszak alatt, a kormányzás minden ágában, tehát a külügyi és katonai téren is, oly hibákat követtek el, hogy például — annyi tömérdek millió árán, melybe a hadsereg, egy fegyveres megszállás és két nagy háboru került — a Kleck és suttorinai katonai uton kívül, egyéb eredményt felmutatni nem tudnak. Az utóhatást tekintve, még a Schleswig-holsteini hadjárat is csak ártalmukra volt.

A mit közgazdasági, vagy anyagi téren tettek, az is csak kárral és veszteséggel járt; az is mutatja, mint gondoskodtak Magyarország

érdekei felől; hogy például csak a simmeringi roppant költséges pályavonalat említsem, melyet csupán azért építettek, hogy hazánkat elkerülje. Az absolutistikus kormányzat néhány éve után csak halálos ellenségeik voltak egész Európában.

Deák, ez interregnum első évei alatt — miután magát, a pécsi hadi törvényszék előtt purificálta — olvasással és faragesálással töltötte idejét Kehidán, visszavonulva, míg birtokát el nem adta. De a nemzet jövődjére felől kétségbe nem esett. Vigasztalásul mondta-e, de mindig azt mondta: „nem lehet, hogy az Isten egy népet azért semmisítsen meg, mivel magát az életre, érdemesnek bizonyította.“

Mikor a „Köztelken“ az első gazdasági kiállítás volt, melyen az angolok is először jelentek meg mező-gazdasági gépeikkel: a kiállításon Deák is ott volt: „Soha se felejttem el — írja egyik kitűnő nemzetgazdasági írónk — sugárzó arcját, melylyel a kiállítást végig nézegette. Látzott rajta, hogy azon nyilvánulásokban, melyeket az 1857. kiállítás nyújtott, hazánk jobb jövődjének egyik zálogát szemléli.“ Már ekkor

a conservatívek — noha sikertelenül javában működtek.

A conservatívek, vagy mint amaz idő divatja szerint nevezték: az ó-conservatívek, saját utjokat követve, s hogy ugymondjam, a néptől elváltan, már az osztrák (1849.) mártiusi alkotmány irányában — meg kell adni ezt az érdemet nekik — állást foglaltak; hogy t. i. az ausztriai, centralista miniszterium, a magyar viszonyokat, nem általánosságban érintette, hanem specialis határozatokkal terhelte. Ők az Oroszországgal való intim viszonyában Ausztriának, mint egykor maga Széchenyi is, a keleti kérdés kezességét s a magyar király számára, Szerbia, Oláhország és Moldva régi lobogóit keresték. Csalódtak, de csalódásuk, maguk elleni értékkel nem bírhat.

A nagy aristocratia mellett, a katholikusz magyar főpapság — melyből soha sem halt ki a nemzeti szellem — ha bár csak kérvényezési és tüntetési uton, a nemzeti törekvések pártjára kelt. Kérvényt nem fogadtak el, a tüntetést — olykor erőszakkal is — elnyomták.

De csak akkor gyűlt meg igazán a bécsi

kormány baja, mikor a protestánsok autonómiájához kezdett nyulni s azon alaptörvényeket bolygatni, melyeket vérök hullásával s nemzetközi szerződésekkel elődeik biztosítottak; oly nyakassággal szegültek ellen, hogy az ausztriai miniszterium kénytelen volt engedni. Németek és szlávok, a magyar protestáns táborba gyülekeztek, sőt a katolikus főpapság is.

Az 1857-ki, magyarországi császári ut alkalma volt arra kiszemelve, hogy a szenvedő nemzetnek enyhülést és némi politikai engedményeket nyerjenek. De Magyarország, egy balszillagzat alatt állott, noha abban a miniszteri röpiratban, mely a császári ut záradékát képezte, úgy vala szegény országunk elé tüntetve, mintha abból Bach miniszter már paradicsomot csinált volna. Válaszképen jelent meg, a „mondva csinált“ miniszteri röpiratra, gróf Széchenyi Istvántól: „Blick auf den anonymen Rückblick.“ E hatalmas szózat volt a „Bachsystem“ lélekharangja, mely az ostorozó guny és vérfagyaláló sarcasmus tájtékjával öntötte le az egész tabula rasá-t, melyet Schwarzenberg-Bach-Thun, háromegegy-miniszter, a birodalomból csinált.

A „Blick“ azt veti Ausztriának, hogy Magyarországgal szemben kettős szerepet: a jure haereditario és jure armorum szerepét játszani nem lehet. Választani kell, a legitim király és a hódító jellege közt.

A fenséges haragról, a megsemmisítő megvetésről a kormány perfidiája pénz- és vérszomja ellen, melylyel e könyv iratott, szólni nehéz; a haza-szeretetnek pedig ily titáni szenvedélyéről szólni lehetetlen. „Bármily egyszerű, ügyes és becsületes ember — írja a halhatatlan Széchenyi — egy kis józan ésszel, már tudniillik, ha bátorsága lesz hozzá egy ily nagy állam kormányrúdját kezébe venni és azt abból ki nem eresztetni — mindazok tanácsát kikérte volna, kik a kormányzásban őszültek meg; s kivált magyar államférfiakra hallgatott volna; mert két jeles és igen figyelemre méltó tulajdonnal minden esetre birt a magyar közigazgatás — ha mindjárt minden egyebet, joggal vagy jognélkül ócsárolni lehetne is — tudniillik példátlan olcsósággal és kevesebb boszantással, mint más országok közigazgatása.

Egy ily egyszerű és ügyes ember, minde-

nek előtt a pénzügyekre tekintett volna, nem a garasokra hanem a nagy summákra; és azután ép annyi lelkiismeretességgel, Ausztria világgállását a külföld irányában, a leggondosabb figyelembe vette volna.

Ausztria — noha minden irányban győztes — a levert forradalom után, sajátkép — ha az igazat megakarjuk vallani, — igen debilis helyzetben volt s bensőleg annyit kellett rendeznie és teremtenie, hogy a föld semmiféle hatalma méltányosan tőle nem kívánhatta, hogy kimerülve, a mint van, magát Európa arbiterévé vesse fel. De józanabb és okosabb politikát mégis követhetett volna. stb.

A villafrancai béke után meg, báró Eötvös szólalt meg: „Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs“ című művével.

Eötvösnek a centralistának, szerencséje volt mindig félreértetni, már 1848. előtt is. Geniusnak tartatott ugyan, de a ki ugyis mint politikus, ugyis, mint szépirodalmár, a megyei életet nem valami „gyöngy“ hirbe hozza; s az aristocratia rovására: a népies irány embere; hogy „Reform“ című műve világos ösvényen nem jár, kivált

a birodalmi kapcsolatot tekintve, a mennyiben olyan tárgyat nem ismer, melyre nézve a magyar kormányzat, a birodalom közigazgatásától külön válva nem volna, vagy könnyű szerrel külön ne választathatnék. Ő a magyar kormány teljes függetlenségét vitatta, némi nehézségek kivételével a külviszonyokban, de a melyekre nézve is, mindazon segedelmek a magyar törvényhozás megajánlásától függenek, melyek nélkül Bécsben, a külső politikát fel nem tarthatnák.

„Garantien der Macht“ művének viszont oly czélzat tulajdonítotott, mintha Eötvös, központi parlamentért rajongott volna. Mind forradalom előtti, mind az utáni működése, igazságtalanul lőn megítélve. Tájékozási pontjai tiszták, félre nem érthetők, és abban foglalhatók össze, hogy: „mind az, a mi Ausztriát gyöngíti, Magyarország helyzetét veszélyezteti; mert azok közé számítjuk önállási jogainkat, melyekkel csak a legnagyobb józansággal szabad élni. Szükséges, hogy mi magyarok, Ausztriával való összeköttetésünk fentartására, minden áldozatra készek legyünk; hogy ne csak ellene nem, de mellette

lelkesüljünk. Viszont az a meggyőződés sem elégíthet ki bennünket, hogy a bécsi kormány, alkotmányunk s nemzetiségünk ellen semmit el nem követ. Mi az ausztriai kormánytól, alkotmányunk s nemzetiségünk védelmét követeljük; mert végre is hazánknek a birodalommal és viszont, számtalan közös érdekei vannak.“ Ime, az ok is, a miért félre értetett.

Deák ellenben hallgató, éles figyelő és tartózkodó maradt; nyilvánosan a dolgok folyamába nem is szólott. Ismeretes az ő „huszár dolmány“ adomája; ha az ember egy gombbal feljebb gombolja, bizony ki kell azt gombolni megint, és újra kezdeni. Ezt az adomát applicálta a fennálló rendszerre is. Néha, mintha azal tüntetni akart volna: magyar sallangós szer számú fiakkereken járt. Mikor egyszer, fáklyászenével tisztelték meg, a két ifju Széchenyi gróffal jelent meg az „Angol királyné“ erkélyén s a tisztelgőket úgy fogadta. A Kazinczy ünnepélyen „Széchenyiért“ emelt poharat s asztal után, régi jó szokás szerint, imádságot mondott, mely ebből a két szóból állt: „Éljen a haza!“

Mikor az octóberi diploma beköszöntött, a

conservativek megköörnyékezték Deákot; ő azonban most is zárkozott maradt s azzal a parabolával felelt: „ha a rabnak mind a két keze össze van kulcsolva s balkezét a lakat alól feloldják, a feloldott kezét először is arra használja, hogy jobb kezét kiszabadítsa bilincseiből.“

De bizalmas embereihez egészen nyílt volt. Majdnem ez időből való sógorához, Tarányihoz irt levele, mely Magyarország szomorú helyzetét híven tolmácsolja: „Meggyőződéseim — így ir egyebek közt — hogy Magyarország kétesebb helyzetben még nem volt, mint jelenleg; még akkor is, ha minden oldalról a legjobb szándékot tesszük fel, ha sem ott fenn absolutisticus czélok, sem itt alant forradalmi tulfeszített remények nem léteznének is.

Négy fontos kérdésnek czélszerű megoldását, majdnem a lehetetlenséggel határosnak tartom. Egyik talán legnehezebb, a pénzügy. Az óriási terheket — akár együtt kezeljük azokat, akár megosztjuk — nem vagyunk képesek elviselni. Az adósságokból pedig ki nem fogunk bujhatni még akkor sem, ha a birodalomtól elszakadnánk; mert azok legnagyobb része, ta-

lán másfélezer millió, a külföldön van; — a külhatalmasságok pedig el nem néznék, hogy alattvalóik ily roppant öszveget veszítsenek; mint el nem nézték akkor, mikor Belgium, Hollandtól elszakadott.

Másik fontos kérdés: a hadügy. Sem a császár, sem a német status férfiak, sem a hadsereg bele nem fognak egyezni, hogy a hadügy két felé szakítassék.

Harmadik nehéz kérdés: a nem magyar nemzetiségek, melyek mindegyike, különálló politikai nemzetnek akar tekintetni.

A negyedik nehéz kérdés az: miként intéztesse a birodalom oly közös ügyei, melyeket szétválasztani nem lehet. Ez óriási nehézségű kérdéseket, szemben a Velenczét fenyegető háborúval, szemben az izgatottsággal, túlfeszített reményekkel, az ausztriai birodalom zilált állapotával, megoldani aligha nem politikai lehetetlenség. Sokan azt hiszik: megszűnt a tizenkét évi absolutismus, most már jól fog menni minden. De barátom, az a 12 évi absolutismus, megrontotta az állam organicus életének minden műszereit; elköltötte három, vagy talán több következő

generációnak jövedelmét; kizsarolta az életerőt; földhöz verte az ipart és kereskedést. Most már az alkotmányosság sem képes az utófájdalmakat elhárítani, az elvesztetett erőt visszateremteni.

Még nem értem időt, melyben nyíltan, bátran, és belső megnyugvással ne mertem volna szemébe nézni a bekövetkező eseményeknek, azon megnyugvással, hogy tudom, értem és érzem, mi az én polgári kötelességem. De most . . . egy elhibázott lépés, végveszélybe döntheti a hazát. Engedni a kiegyenlítés kedvéért ép oly kárhozatos lehet, mint szakadásra juttatni a dolgot.“ Azzal végzi levelét, hogy Muraköz visszacsatolása — úgy hiszi — megtörténik.

Ily csekély vala a kilátás a kiegyezés sikerére!

Az októberi diploma: a conservatívek műve; de nevezetes hogy a mellett, épen ők egy védelmi szót sem ejtettek, mihelyt látták, hogy a nemzet arról, semmit sem akar tudni. Azt mondták: „posztíójukat, Bécsben tarthatlanná tették, mivelhogy a diplomát idő előtt hirdették ki; e szerint a kedélyeket elő sem készíthették volna;

hogy Schmerling, az ő befolyásukat teljesen le-
rombolta az által, hogy tanácsuk ellenére Ma-
gyarország állását a februári patensben nyitva
nem hagyta.“

Deák pályájának egy oly korszakához ér-
tem, mely államférfiui nagyságát a történet szá-
mára megalapította. Ugy szólván vetélytárs nél-
kül, kezében a puszta felirattal, lép azon ös-
vényre, a melyen az egész nemzet fogja követni
s a mely ut a kiegyezéshez vezetett.

Mely ösvényen járnak a nemzetek? Lát-
hatlan erő, szünet nélkül visszavezeti őket ala-
kulásuk első törvényéhez. Rendszeren egy-egy
külső, olykor erőszakos ok: mely az események
folyását így irányozza.

A magyarok, nem a mohácsi vész után,
de századokkal az előtt már, sokat tőnek a
Habsburgház megalapítására. Az Árpádok alatt
egész Kun Lászlóig, a német császárok ellen a
pápával tartani: volt a magyar politika. A pá-
paság, a világi uralomban túlságos követelések-
kel állván elé: Habsburgi Rudolf szerzett békét,

közte és a királyság közt. A Babenbergi ház örökségén IV. Béla és Ottokár osztoztanak. A stájer rendek, IV. Béla fiát ismerték el uroknak (erre az időtájra esik Kehida alapítása), Ottokár pedig Ausztriát és a Karántföldet kapta, míg nem a magyarok Ausztriát visszaszerzik Habsburgi Rudolfnak.

Nagy Lajos alatt több különböző ország egyesül a magyar korona alatt; részint confederatió, részint personalis unióban. A Habsburgok is majd ezt a politikát követik. Így váltja fel az Árpádok alatt követett legitimitás elvét az opportunitás; tények és jogok szabják meg a magyar állam külső vonatkozásait. Habsburgi Albertet inkább azért választják királyuknak, mivel a németországi és cseh korona is rá nézett, mint az Árpádok jogán. Sőt a magyar, ausztriai és cseh népek közös célra egyesülését feltaláljuk már, mielőtt Bécs Hollós Mátyás kezébe esik. Csehország Podiebrád után magyar szövetségbe kerül. 1526 előtt sem volt tehát új és ismeretlen eszme: a magyar, ausztriai és cseh nép barátságos érintkezése.

A mohácsi vész után Ausztria és a vele

összefüggő tartományok, a török miatt ugyanazon veszélyben forogtak, mint Magyarország. Meg volt tehát ekkor is a szövetkezés feltétele. Az összes keresztyénség két nagy táborra oszlott V. Károly német császár és I. Ferencz francia király alatt, kiknek viszályában a pápa, alárendelt szerepet játszott; ezenkívül a törökök mellett a francia király volt.

Míg a székes-fejérvári koronázáson Verbőczy, Zápolya mellett szónoklatot tartott: Pozsonyban V. Károly császár egy levele olvastattott fel a magyar rendek előtt, kik a császár testvéröcsesét, Ferdinándot avatták fel királyul. E levelében a hatalmas császár azt igéri, hogy hadat küld a magyaroknak, a török kiszorítására. A Ferdinánd pártja, a harcziás párt volt: Zápolya, transactiókkal és némi félfüggés által a töröktől, akarta megmenteni a mi megmenthető vala. Nem a jogi szempont, hanem a politikai nézetkülönbség szakítá két felé az országot. Kikre nézve a török uralom élet-halál kérdés volt, Ferdinándhoz állottak.*)

*) Salamon Ferencz: A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio története.

Czélszerűségi szempont volt az, mi Magyarországot Ausztriával összehozta és századok óta együtt tartotta; valamint az ország keleti része sem egyéb tekintetből vonzódott a törökhöz, mely különben is Erdélyt, hadműveletei kulcsának tekintette.

De e czélszerűségi szempont nem zárta ki, ellenkezőleg kikerülhetlenné tette, hogy midőn Magyarország, a felséges uralkodó Házat a trónra megválasztotta, akkor és azután is, ugyanazon arany bullára esküdjének Habsburgházbeli királyaink, melyet II. Endre király, a magyar szabadság biztosítására kiadott; és ugyanazt a hitlevelet írják alá, melyben III. Endre király, a magyar szabadság fentartását eskü szerint fogadta — különben meg sem koronáztathattak volna. A koronázás volt pedig a választás és törvényesség jelképe s így az országgyűlés legfontosabb cselekménye.

1848-ban a török, szabadságunkat és léte-
lünköt nem fenyegette. Szükségtelen megnevez-
nem a hatalmat, mely mind nálunk a régi,
mind Ausztriában az ifju szabadságot semmivé
tette. Egy szomszéd nagy hatalom beavatkozá-

sából származott Magyarország és Ausztria minden későbbi szerencsétlensége.

1527-ben sem volt tehát opportunusabb Ausztriának és Magyarországnak egymásra támaszkodni, mint 1848-ban lett volna, vagy mint 1867-ben valósággal is történt. A mily kedvezőtlen volt 1848-ban az áramlat arra, hogy az örökös tartományok a nagy németiségbe olvadjanak — az eredmény mutatta, hogy az volt: — szintoly politikátlan volt Magyarországra nézve Ausztriával együtt nem menni, kivált miután semmiféle szövetségünk nem volt, mint Zápolya idejében a török.

A független Magyarország elveszett, mert izoláltatott; a centralisált Ausztria nem birt megállani, mert a kinek élete fentartásáért volt lekötelezve, határtalan uralma lett annak felette. Ki nem emlékszik Miklós czár szavaira, melyeket az angol követhoz intézett, s melyek bevezetésül szolgáltak a keleti háboruhoz: „jegyezze meg ön, hogy mikor a magam nevében szólok, Ausztriát is értem alatta.“

Szövetségek, minő Magyarország összetalálkozása is az ausztriai örökös tartományokkal:

számítással szoktak köttetni a jövőre. Bizonyosan számítással történt az 1867-ki kiegyezés is, noha annak nevet, az államférfi nem adott, a ki a kiegyezést kötötte; de okos előrelátással maradt a jog és czélszerűség szempontjánál.

A forradalom után, a conservatívek képviselték — egész Deák fellépéseig 1861. — az Ausztriával való közjogi kapcsolatok megújításának eszméjét. A „határozati párt“ nem annyira bizonytalanságban volt e felett, mint túlbecsülte 1848-diki fegyvereink erejét, midőn rendelkezési jogot vindicált magának (mert ez a „határozat“ közjogi értelmében), olyan irányban, a ki tőlünk nem függött. A manifestum hívei pedig abban a tévedésben voltak, mintha a fegyver most is (1861.) kezünkben volna.

A conservatívek, tisztán az opportunitás hívei voltak. Ellenben Deák, az örökös tartományokat társul igen is elismerte, de rendelkezésük alá sem magát, sem Magyarországot nem bocsátotta. Kész volt velök és mellettök állani, de alattuk nem. Egészen más fogalma volt arról is, mikép kell történni annak, mit az opportunitás hívei, a birodalom alakulásának

neveztek. „Rendezze magát — mond Deák a conservatívek ellen tartott híres beszédében — egymástól függetlenül a fejedelem hozzájárulásával mindenik fél — magyarok és ausztriaiak — s a miben a közös cél, s a közös érdekek tekintetéből egymással érintkezniök kell: az képezze a valósággal közös viszonyokat, melyek meghatározása és kezelési módjának megállapítása teendi a Magyarország és az örökös többi tartományok között a kiegyenlítésnek tárgyát.

A conservatívek és Deák-párt irányával szemben, Kossuth és az emigratio állottak. Jelles tehetségek és fényes nevek valának az emigratióban. Engedték is magukat: talentumaikat és fegyveröket — melylyel némi hirt szereztek — az európai eseményekben felhasználtatni. A keleti, az olasz, a csehországi csatatér, mind ismeri neveiket. De még sem az az emigratio volt ez, mely a „szikár hollandit“ a Stuártok trónjára segítette.

Hol rejlik ennek oka? Az nem ok, hogy Magyarország: nem Anglia. Az értelem és jellemelő, nincs a tengerhez kötve. Poroszország, a mienknél nem kedvezőbb éghajlat, kisebb te-

rület s körülbelül egyforma számu népesség mellett, tudott valamivé lenni, mikor mi még fel sem ébredtünk.

Nem félek kimondani — mert ez a valódi ok — hogy Magyarországnak ez idő szerint nincs helye más politikai combinatióban, mint Ausztriával együtt.

„Deák nem bizott Magyarország autovitalitásában“ mondja, a barracconi levél. Gyöngédtelen felelet volna erre, hogy 1848-ig a fölvirágzás némi fokára jutott volt el az ország s ha megállani tudtunk is a magunk erején egy nagy hatalommal szemben: kettővel nem birtuk már felvenni. Hogy aztán a többféle interregnumból következett szerencsétlenségek által megromlott ország, még képesebb legyen a maga erején megállani a körülvevő nagy hatalmakkal szemben: ezt kívánni is képtelenség. Száz év előtt, aránylag a mienkhez, e hatalmak egyikének sem volt az az ereje mint ma: s a birodalom, Lengyelország felosztásába, mégis kénytelen beleegyezni.

Tudom, ez a felelet: csak panaszos szó; hogy sokakat a Deák nyilatkozata sem fog ki-

elégíteni, ki ugyanazt állítja magáról, a mit felőle Kossuth mond, hogy: „nem számítja a politikai lehetőségek közé, miszerint Magyarország, mint önálló, külön állam, teljes erejében, függetlenül alakulhaszon“, mert ez a Kossuth „autovitalitása.“ De következik-e, akár a Kossuth, akár a Deák állításából, hogy ez: Magyarország „rendeltetésének végeztelje?“

Deák a külviszonyokat nyilvánosan nem emlegette. A francia-porosz háboru alatt mondott olyasmit egy bizalmas emberének, ki a francziákkal meghitt lábon állott, hogy: „mi isszuk meg ennek a levét, meg a szegény török.“

Ellenben Kossuth, a külföldi conjecturákon függött. Már 1859-ben enchantirozva volt Cavour nyilatkozatától, hogy: „a mi haderőt nélkülöz a gróf Olaszországban. feltalálja a magyaroknál.“ Az 1866. év május havában meg azt írja Lamarmorának, hogy: „ma már egy komoly ember sem hisz a (Magyarország és Ausztria közti) transactió lehetőségében, maga Deák ur sem.“ Lehet, hogy rosszul volt érte-

sülve a közös érdekü viszonyok tárgyalására kiküldött bizottságról.

Kossuth leirta a német-egység felől táplált gondolatait 1867-ben. Hogy micsoda tömeg erő az, miként fog Európában a nemzetközi viszonyokra hatni: az előtte csekélyebb értékü volt; elegendőnek tartotta, ha a nagy Németország ura nem az, a ki Szent István koronájának is birtokában van; mert akkor véleménye szerint „egyszer-mindenkorra“ megmenekszünk a germanisatio elharapódzásától. (?)

A combinatio, melyet a német egységhez kötött, hogy: a közt, meg az orosz közt, ujra feláll majd a „lengyel választó fal“: igen vigasztalóan hangzott a szerencsétlen lengyelekre; de miként egyeztethető össze azzal egy másik állítása, hogy t. i.: „a német kérdés miatti háboru, okvetlenül complicálódnék a keleti kérdéssel, és az orosz invasiót nyakunkra hozná.“ Természetesen csak ugy: ha Lengyelország fel-támadását lehetségesnek nem tartotta.

De ugy gondolom, hogy az egész dolog csak reminiscencia, 1849-ki sanyaru élményeinkből. Annyival inkább szabad ezt ugy gondol-

nom, mert Kossuth e combinatiója közben maga mondja, hogy 1848-ban a bécsi kormány, azért támadta meg fegyverrel, törvényes függetlenségünket, mert a pesti országgyűlés kijelentette, hogy ha Ausztria, a frankfurti német hatalommal háborúba keveredik: Magyarország támogatására nem számíthat.

Ilyen reminiscentiákra építi Kossuth, Magyarország autovitalitását.

A németegység e combinatiója, 1848-ban sem ütötte meg a státusférfiúi számítás mértékét. A magyar képviselőháznak e kérdésben hozott határozata, a *pragmatica sancti*óból reánk háramló kötelezettséggel összeegyeztethető nem volt; szintoly kevésbé, mint hogy Kossuth, a magyar király minisztere, miniszter társai nevében, de — mint Szemere állítja — megkérdése nélkül, támogassa a ház e határozatát. Az akkori frankfurti magyar követ utasítása, melyet a bécsi kormány is helyeselt, itt nem irányadó, mert Szalaynak, a *pragmatica sancti*óba ütköző utasítása nem lehetett és nem is volt.

Azt is állítja e combinatiói közben Kos-

suth, hogy az oroszról való félelemből kötött a közösügyi transactio; és ezt nyílt vádképen hozza fel, hogy úgy tettünk, mint az a kis madár, mely a krokodilustól való félelmében annak torkába repül. Nem segítene rajtunk, ha ez állítást visszájára fordítanók, s nyílt vádként hoznók fel mi is, hogy: Kossuth, 1849-ben, a nemzet erejénél többet azért mert, hogy az oroszról nem félt; nem félt akkor sem, midőn ama vádat emelte ellenünk, holott maga constatálja, hogy Németország unificatiójának fenyegetése, az egyetlen lehető eset, mely porosz-orosz szövetséget idézhet elő s melyért szabad kezét kötené ki magának az orosz keleten. Tehát nem csak minket vádol, de Európát sem szabadítja fel a függetlensége elleni összeesküvés látszatától.

De bár nagyjából teljesültek is e combinationiók, t. i. az olasz és németegység, meg a német-orosz szövetség; a kérdés fontosabb része az volna: melyik létegülése gátolta, hogy létre nem jött a dunai confoederatio? — Mert e lenne aztán Magyarország autovitalitásának kezessége! Avagy a nemzet tévedett volna?

Tévedhetnek-e a nemzetek? Kétségen kívül tévednek; de minden pillanatban készek magokat kiigazítani; és ezt el sem mulasztják, valamikor csak erejüket érzik.

A másik kérdés: helyesen vezetetik-e a nemzet s rendeltetése céljához vezetetik-e? Nagy feladat, melyhez az egyéni hajlam, érdek és szenvedély legyőzésén kívül: ítélet, választás és bölcsesség kívántatik.

A lelkesedés, mely a nagy dolgok végrehajtásához gyakran oly szükséges, még a számítást nem pótolja. A leglelkesebb nemzetek, egy nagy eszme által vezetve, rohannak olykor gyászos végzetőkbe.

Ki tagadná meg Deák, 61-ki fellépésétől, hogy az országszerte, sőt az ország határain kívül is, lelkesedést gerjesztett! Midőn az első felirat fenséges szavait, a három bércz falai visszazengték a négy folyam völgyének: egy kiáltás harsogott végig az országon: „*nolumus leges mutari Hungariae!*“

A külföld pedig e feliratot így köszöntötte: „Deák letette azt azon küszöbre, mely Ausztriát Magyarországtól elválasztja, és soha többé egy

császár nem fog felváltathatni a koronázási dombra, míg azt föl nem veszi, hogy magát ahoz szabja!“

A lelkesedésben íme fogyatkozás nem volt. De nem volt-e a politikai esélyek megméréseben: a számításban? Elmondottam az esélyeket, melyek nem csak Magyarország autovitalitását, de a confoederatio eszméjét sem gyümölcsöztették.

A nemzet nem tévedett tehát midőn a jogfolytonosság útjára lépett; nem tévedett midőn az 1848-ki alapot elfoglalta; nem tévedett, midőn ez alap el nem ismertetvén, az alkudozások fonalát megszakítottak tekintette; nem tévedett, midőn a passiv ellenállás vallumaiba visszavonult; nem tévedett, midőn a fejedelem, a *pragmatica sancti*ót, e kétoldalulag kötelező szerződést elismerte s a nemzet az Ariadne-fonalat ismét kezébe vette. Mikor tévedett tehát? Akkor-e midőn azt reméllette, hogy a fejedelem, az 1848-ki törvényes alapot is majd elismeri? vagy akkor-e, midőn a fejedelem ez alapot valósággal elismerte? Hiszen maga Kossuth, az 1849. évi szeptember folyamában, azt írja Vid-

dinből ügynökeinek: „Ausztia irányában, Magyarország consistentiáját, az 1848-ki szentesített törvények alapján kell sürgetni. A kő, a miben megbotlottunk: a hadügy; némi módosításokkal ez talán kiegyenlíthető, ha Magyarország valamely részét a status-adósságnak magára vállalja.“

Bizonyosan akkor tévedett a nemzet, midőn az 1848-ki alapot. Ausztia ifju alkotmányával, s Ausztriához való, törvényes közjogi állásával kiegyenlítette? Mert ez a „négy felirat“ értelme, s ebben áll Deák kiegyezési politikája is! De hisz Kossuth maga is úgy vélekedett, hogy: „a lesz a Habsburgház második alapítója, a ki népeinek alkotmányt ad.“ E pedig 1867-ben megtörtént! Sőt az 1848-nak, a közös ügyekre vonatkozó hiánya is kipótoltatott!

E volt pedig a 48-ki forradalomnak egész titka; ez különösen a képviseleti kormánynak végczélja és alapelve: a királyság és birodalmi hatalom közt a természetes és törvényes viszonyt oly módon megállapítani, hogy a parlamentben ne maradjon a hatalom jogilag, midőn tényleg már nem létezik: azaz uj erők, és uj eszmék a

hatalmat átvehessék, vagy attól megváljanak; mert ebben áll a felelős kormányzás módja, mely feloldja a hatalom és szabadság szövetségének problémáját.

Nem ment ez végbe súlyos küzdelem nélkül, s nem előbb mint Ausztria, olasz tartományait s németországi állását elvesztette. És így Kossuth geniejének is van az eredményben némi része, ki a 48-ki alapon állott mikor ide irt híveihez; és a 49-ki téren, valahányszor a külfölddel lépett összeköttetésre.

Deáké az oroszánrész, mind a küzdelemben, mind az eredményre nézve. A jogfolytonossági harc, csata-vonalba állította legrégibb törvényeinket. A pártok, a melyek akkor felemelkedtek, imposans erejét mutatják a nagy véleményeknek. Nevezetes, hogy az alsóházban, határozatiak csináltak a feliratnak többséget. Midőn pedig a felirat a „czim“ miatt visszaküldetett, az emigratio azt akarta, hogy ne küldjék azt fel többé. A táviró, a kire volt bizva, hogy ezt tudassa, eltévesztette s így lett az első felirat Deák eredeti indítványa szerint felterjesztve. Kossuth maga is meg vala lepve e fordulat által.

A második felirattal az alkudozások fonala el
lőn szakítva. Az országgyűlés feloszlattatott s
négy évi passiv ellenállásban kereste menedé-
két az ország; melynek zárköve volt a „husvétii
czikk,“ s a Lustkandl könyvére adott válasz.

A husvétii „czikk“-ben az alaphang az, hogy
a legnehezebb körülmények közt, mindig feje-
delmeink igazsága, bölcsesége, mentette meg
alkotmányunkat. Ez a hit, melyben élnünk kell
most is. Az abban bebizonyított két igazság
pedig az, hogy a birodalom szilárd fennállását,
nem kívánjuk semmi más tekintetnek alárend-
elni; és hogy a magyar alkotmányval, a közös
uralkodó alatt, és közös védelem mellett, pár-
huzamosan megfér, az ausztriai örökös tartomá-
nyok teljes alkotmányos szabadsága is.

A Lustkandlnek adott válasz, vagy a ma-
gyar közjogi törvények egybefoglalt eredménye,
hogy: olyan törvényünk nincsen, mely
az ausztriai tartományok népeinek jo-
got adott volna Magyarországnak felett
rendelkezni, s annak törvényhozási jo-
gába avatkozni. Mi is, ők is, törvény szerint
függünk ugyanazon örökös fejedelemtől, ki Ma-

gyarországot és az örökös többi tartományokat elválaszthatlanul birja: de egymástól teljesen függetlenek vagyunk.

Midőn az 1865-ki országgyűlés összejött, Ő Felsége már a jogvesztésnek bizalmatölő, káros elméletét határozottan elvetette; a *pragmatica sancti*ót, mint közösen elismert jogalapot kiindulási ponttul elfogadta.

Az ezen országgyűlésről felküldött mindkét felirat fényesen bebizonyítja, hogy az 1848-ki törvények alapján, a Fejedelemnek teljes megnyugvására, a közjogi kapcsolatot átalakíthatni. Kivált a mártius 19-ki második felirat, gyöngye: Deák minden eddigi iratainak, nemcsak az azon előmlő vallásos mély érzésnél fogva, de status-férfiúi felfogás dolgában is. A 48-ki törvények szellemét, világosabban és szabatosabban sehol ki nem fejtette, mint e feliratban.

„Változott — ugymond — hazánkban is, mint másutt, a kormányzat alakja. A testületi kormányzat, nem a régibb korból származott által mi reánk; hanem itt is mint máshol, csak a közelebb lefolyt pár században fejlett ki, de majd mindenütt csak addig állott fenn, míg az

aristokratikus intézményeknél fogva a rendi alkotmány fennállott. A tapasztalás és történelem ezen tanúsága bizonyítja, hogy a nép egyenjogúságára alapított alkotmányos szabadságnak, a népképviselési rendszernek mellőzhetlen követelménye: a felelős miniszterium s a parlamenti kormány. Testületi kormányzat, mely mellett a felelősség kivihetetlen, és népképviselési rendszer, együtt meg nem állhatnak. Midőn tehát az 1848-ki törvényhozás, a népképviselést megállapította, a testületi kormányzat alakját tovább fenn nem tarthatta.“

A legmagasabb királyi leirat, — melyre a mártius 19. felirat válaszol — hivatkozik a Főlség saját vallásos érzelmeire s azt mondja, hogy az országosan egybegyült főrendek és képviselők, e vallásos érzelmeiben fogják az ország alkotmányos létének legbiztosabb zálogát fölismerni.

„Hódoló tisztelettel hajlunk meg e szent érzelmelek előtt — viszonzá Deák a mártius 19. feliratban — s ha föladatunk az volna, hogy csupán egy nemzedék életidejére biztosítsuk a nemzet jogait és alkotmányát, mint egyes pol-

gárok megnyughatnánk Fölséged nyilatkozatában. De mi a magyar alkotmányt, mely fokonyként fejlődött a nemzet életéből, mint századok művét vettük által őseinktől s kötelességünk azt, állandóul biztosítva, adni át utódainknak. A támasz, melyet Fölséged vallásos érzelmei nyujtanak, Fölséged magas személyéhez s életéhez van kötve. Közvetlen utódjára táplálhatjuk azon reményt, hogy szülőitől hasonló érzelmekeket fog örökölni. De a később kor bizonytalanságai ellen, mindez mégsem elegendő óltalom. Jöhet egykor a trónnak oly örököse, ki az alkotmányt saját hatalmával fölfüggeszti, s annak visszaállítását megtagadja mindaddig, míg a nemzet nem változtatja meg leglényegeseb törvényeit. És akkor az ország sikertelenül hivatkozik a jog-folytonosság sérthetetlen elvére. Hivatkozása ellenében fölhozzák majd korunk példáját s elfogják mondani, hogy íme, a XIX. század második felében is föl volt a magyar alkotmány függesztve s annak a végrehajtó hatalomra vonatkozó része mindaddig nem állítatott vissza, míg a törvények lényeges részét a nemzet meg nem változtatta; fölhozzák hogy a nem-

zet képviselői megnyugodtak ebben, s megnyugvásuk által tetteleg elismerték a fejedelemnek ily messze terjedő hatalmát. Meg lennének ily módon fosztva utódaink, azon egyetlen békés fegyvertől, melyet a hatalom szava ellenében használni szabad és kell: a jognak és törvénynek szelíd, de erős fegyverétől. Ily súlyos felelősséggel lelkiismeretünket nem terhelhetjük.“

Midőn a 67-es bizottság, a közös érdekű viszonyok tárgyalásához fogott, minden egyebekre nézve alkotmányon kívül állottunk. Deák a bizottság munkálatát, azért egy perczig sem késleltette, egyedül a Fejedelem bölcsességétől várva alkotmányunk biztosítását.

Fel szokták hozni Deák ellen, hogy a porosz háboru bal következéseit ki nem aknázta, hogy kívánatainál azután is szilárdul megmaradt, midőn Ausztria e háborut elvesztette. Sőt voltak a kik azt állították, hogy a „kiegyezés“ sikerét, egyedül a porosz fegyverek sikerének köszönhetjük.

Az „Angol királyné“-nál, a mint azon szobák felé tart az ember, a hol egykor a „haza bölcse“ lakott, a főlépeső falába, két ércztábla

van beillesztve; mindenik egy-egy látogatás emlékét jelzi Deáknál: Ferencz József magyar királyét, és a brazíliai császáráét. Az utóbbi világosan kifejezte, hogy látni akarja azt a férfit, a ki királyának szerencsétlen helyzetét nem utilizálta s többet nem kívánt akkor sem, mint a mennyit hazája törvényes jogainak értelmében kívánia szabad, és megengedhető volt. A magyar király látogatása a „nagy“ betegnek szólt, kit ő Felsége látni óhajtott; de hogy e látogatás, az igénytelen, a bölcs férfit is illette, ki egy hajszállal sem ment tul, egy hajszállal sem maradt innen a törvényeken, melyeken Magyarország önállása és a birodalom coexistentiája alapszik: ki akarná ezt kétségbe vonni?

Midőn a „szabadság arany gyapját“ az 1848-ki törvényeket Kossuth és társai, Bécsből lehozták, az események élére állott lánglelkű szónok azt mondá: „Magyarország történetében sok bus lapok mellett, sok öröm lap is van; de talán nekünk adja meg Isten azon dicsőséget, hogy Magyarország átalakulását vérontás nélkül eszközölhetjük, és a mely dicsőséget megszerezni lelkünknek legforróbb vágya. És remélem,

hogy ezen törekvésében a törvényhozó testet a nemzetnek minden tagjai pártolni, gyámolítani és ápolni fogják.“ Fájdalom, e felséges és a hazára nézve egyedül üdvös cél, akkor nem sikerült; Kossuth, a 48-ki nemzeti nagy mozgalom megindítója e dicsőséget el nem érhetette. A „Victor sine sanguine“ dicsősége Deáknak, s azon magyar és ausztriai képviselőknek jutott, a kik egymást megértették; a monarchia kölcsönös érdekeit s Magyarország törvényes jogait józanul felismerve: csorbítani többé nem akarhatták.

Ferencz József császár és magyar király Ő Felsege — kit mint a magyarok fejedelmét mindnyájan nagynak és dicsőnek ohajtunk látni — huszonhét éven át küzdött s dolgozott legjobb meggyőződése szerint, míg maga is ezt az eredményt elérhetette; s ma meg van fejedelmi fáradságának jutalma és élvezete, az a tudat, hogy a képviseleti alkotmány sikere, hatalmi állásának is gyümölcsöző, és hogy ez az ő érdeme!

Ilyen gondolatokat ébreszt annak a két ércztáblának szemlélete, s kell hogy e gondolatoknak az érzelmek megfeleljenek.

Mint gondolkozott maga Deák a kiegyezés-

ról, a tartósság minő elemeit látta abban Magyarország önállására nézve, kifejezte azt a 67. bizottság munkálatának tárgyalása alkalmával. A kiegyezéssel kifejlésre jutott erők, népies természetűek s hiába tagadnók, hogy sok irányban csak romboló hatását tapasztaltuk. De nem szabad félreismernünk az emberi ész mozgalmának fontosságát, mely napjainkban, hatalommá alakította át a democraticus törekvéseket. A politikának kitünő tekintettel kell viseltetnie az eszmék iránt, melyek e mozgalmat intézik, s melyekben hatalmas kormányeszközök s a közgazgatás hatalmas gátjai rejlenek. De a kik az egyenlőségtől félnek: az egyéni erők szabad versenyétől rettegnek s a sociális előnyök gyors forgalmát nem akarják. Erre nézve semmi különbség a politikai s a közélet egyéb pályái között. A polgárokat önnön érdemeikre kell bízni, hogy mindenki önmaga által válhassék azzá, a mivé lehet s e tekintetben az intézmények ne akadályozzák. Fő dolog volt ekép, régi alkotmányunkat úgy szervezni, hogy az abban találtató politikai szabadság, az egyenlőségi eszmék befogadására alkalmasnak találtathassék.

Elmulhatlanul szükséges ez nemzeti létünk biztosítására.

Deák említett nagy beszédében, elmondván az ország előtt azon okokat, melyek véleményét elhatározták, így szól: „három út állott előttünk: vagy fegyverrel vívni ki jogainkat; vagy várni a véletlentől és oly eseményektől, melyeket se előidézni, se irányozni, és vezetni képesek nem valánk; vagy arra törekedni, hogy meggyőzzük a fejedelmet és az el nem fogult közvéleményt arról, miszerint alkotmányunk visszaállítása, a birodalom fönnállásának biztonságával is összhangzásba hozható.

Fegyver és forradalom még a siker reménye mellett is oly eszköz, melyhez csak a kétségbeesés küszöbén nyúlhatna a nemzet. (Élénk helyeslés).

És annyi szenvedéssel, annyi veszteséggel jár, hogy azt még áldozattal is kész kerülni az, kinek szívében fekszik a honpolgárok sorsa. (Tetszés). Nem szükséges megemlítenem, hogy e veszélyes eszközöknek is sikere, helyzetünkben a lehetetlenségek közé tartozott volna.

Bizonytalan eseményektől várni a kétes

jövendőt, és e közben a nemzet erejét, jólétét, bizodalját és reményét napról-napra mindinkább enyészni engedni: helytelen sőt káros számítás lett volna, mert könnyen megtörténhetik vala, hogy a várt esemény be nem következik, vagy majd akkor következik be, mikor a segély, elgyengült nemzetünkre már késő. (Hosszas, élénk éljenzés a középén.)

Nem vala tehát egyéb hátra, mint a harmadik módot megkísérteni. Tartoztunk ezzel hazánknak, melyet egy részt a forrongások és kétes eredményű véres harczok veszélyétől megóvni, másrészt a fokkonint inkább érezhető sülyedéstől megmenteni kötelességünk volt. (Ugy van!)

Összehívta Ő Felsége a jelen országgyűlést, és trónbeszédében határozottan félrevetve a jogvesztés káros elméletét, a *pragmatica sancti*ót tűzte ki nekünk is kiindulási pontúl; fölszólított, hogy a birodalom fentarthatásának biztonságára vonatkozó aggodalmait szüntessük meg, és terjeszszünk elé czélszerű javaslatot a *pragmatica sancti*ó értelmében köztünk és Ő Felsége többi tartományai közt létező közös

ügyek szabatos meghatározására és mikénti kezelésére nézve.

Valamint az 1861-ki országgyűlésnek föladata volt kifejtteni az ország jogait, bebizonyítani ügyünk igazságát: úgy a jelen országgyűlésnek föladata sikert szerezni az igaz ügynek az által, hogy megmutassa, hogy alkotmányunk visszaállítása a birodalom fennállásával is összhangba hozható; szóval, föladata megszüntetni a fejedelem aggodalmait és ez által az alkotmány visszaállítását békés uton lehetővé tenni. (Ugy van! a középén.)

Meg vagyok győződve, hogy, ha akkor, midőn az 1848-iki év szept. 18-án, a magyar országgyűlés megbizásából, mint küldöttek a bécsi országgyűlést felszólítottuk: (Halljuk! Halljuk!) „bizza meg miniszteriumát a magyar miniszteriummal leendő egyezkedésre, hogy köztünk s Ausztria között a kölcsönös viszonyok végleges elhatározása által minden ezen túli súrlódásoknak s egyenetlenségeknek eleje vétessék“; ha, mondom, akkor nekünk a ki egyezés oly módját ajánlották volna, minőt a

mi javaslatunk tartalmaz: a magyar országgyűlés azt valószínűleg nem utasította volna vissza. (Élénk tetszés. Ugy van! Helyeslés a középén.) Meg vagyok győződve, hogy akkor, midőn 1848-ban okt. 8-án a mi országgyűlésünk alsóháza kimondotta végzésileg többek közt azt, hogy „Magyarország és annak képviselőháza, szabad néphez illőleg, az ausztriai néppel mindazon érdekeket, a melyek három százados viszonyainkból erednek, bizonyosan a legbarátságosabb uton fogja kiegyenlíteni“: jelen javaslatunk elvei szerint kiegyeztünk volna. (Ugy van! a középén.) Meg vagyok győződve, hogy ha akkor, midőn minket az országgyűlés herczeg Windischgrätz táborába küldött egyezkedés végett, (Halljuk!) a herczeg a helyett, hogy föltétlen megadást követelt, jelen javaslatunk szerinti kiegyezkedéssel kínált volna meg: a nemzet képviselői nem lettek volna idegenek azt elfogadni. (Ugy van! a középén.) Meg vagyok győződve, hogy Buda várának visszavétele után, s a nagy-sarlói ütközet után is, melyek fénypontjai valának a küzdelemnek: hozzájárult volna a kiegyezéshez. (Ugy van! a középén.) És mennyi vér, mennyi sze-

rencsétlenség, mennyi szenvedés lett volna megelőzve! Hol állnánk most, erőben, tehetségben, fejlettségben, hol állana a birodalom! Most béke úton juthatunk ily kiegyenlítéshez: ne utasítsuk azt el magunktól! Más e most a jog, mint akkor volt, vagy talán erősebbek vagyunk s több erőfeszítést, több szenvedést megbirunk? Ha sikerült politikai létünk roncsolt hajóját egy kis révpartra juttatnunk: visszalökjük-e azt ismét a zajgó tenger hullámai közé, csupán azon kétes reményben, hogy talán, de csak talán, majd ha a vész el nem sodor, egy szebb, nagyobb, biztosabb kikötőbe juthatunk? (Lelkesült éljenzések a középben.) Azon aggódnak némelyek, hogy az osztrák birodalmat fölbomlás veszélye fenyegeti, és azért nem kívánják Magyarország sorsát hozzá kötni. (Halljuk!) Állítják, hogy ha egykor Európa politikai szükségnek tartotta is az osztrák birodalom fönnállását, most ezen nézet nagyrészt megváltozott.

Szabad legyen megjegyeznem, hogy nagy birodalom végfelbomlása nem oly könnyen és nem oly hamar történik: kivált ha annak fejlődeme népeinek alkotmányos szabadságában ke-

resi trónjának legerősebb támaszát. (Hosszas lelkesült éljenzés.)

Megjegyzem azt, hogy azon politika, mely figyelembe nem veszi a jelent s egyedül eshetőségekre akar építeni, és pedig oly eshetőségekre, melyek el is maradhatnak; másképp is alakulhatnak: nem czélszerű politika. (Ugy van! a középén.)

Van-e ki óhajtja Ausztria felbomlását, nem tudom; de ha vannak ilyenek, azok azt bizonyosan nem a mi érdekünkben óhajtják. (Ugy van! a középén.) Félek, nagyon félek, hogy e felbomlás által nem mi nyernénk s sorsunk nem jobbra változnék. (Élénk helyeslés a középén.)

És ha a kiszámíthatlan események ezen catastrophát egykor csakugyan előidéznék, mi volna jobb ránk nézve: az-é, hogy ezen catastrophá Magyarországot államilag rendezett állapotban találja? vagy az, hogy erejében megfogyva, a folytonos provisoriumok zavarának közepette kelljen szembe állanunk a végzetszerű eseményekkel? Az első esetben könnyebben és biztosabban szolgálhatnánk szí-

lárd magvául egy új alakulásnak ; a másik esetben csak rendezetlen anyagnak tekintenének bennünket, melyet szétbontva, más építkezésre használnának fel, és ez ellen aztán sikeretlenül hivatkoznánk törvényeinkre és alkotmányos függetlenségünkre (Helyeslés.)

Feltűnő előttem az, hogy épen azok, kik a fölbomlás lehetőségét fölteszik, leginkább idegenek a delegációk eszméjétől. Hiszen, ha a birodalom fölbomlanék, a delegációk is megszűnnének, mint minden egyéb viszonyaink ; (Ugy van !) és ily esetben vagy mint önálló, külön állam, teljes erejében függetlenül alakulna Magyarország ; vagy több népekkel egyesülve, új szövethetési államot alkotna.

Azt mondta valaki, hogy ne mondogassuk mi magunkat gyöngéknek. Ugy hiszem, önérzetünk ettől meg fog óvni bennünket. (Ugy van ! élénk tetszés a középén.) Egyébiránt a történelemben nem tudok példát arra, hogy hazánkat azért érte volna veszély, mert erősebb volt, mint a milyennek magát hitte ; ellenben abból, hogy erősebbnek hitte magát, mint a milyen volt, szomorú következtetések származtak : a mo-

hácsi vész egyik oka: épen erőnknek ezen túlbecsülése lehetett. (Ugy van! tetszés.)

Az államok ereje nem absolut fogalom. Lajos és Mátyás korában nem csak azért volt Magyarország nagy és erős, mert fejedelmei bölcsek, népe vitéz volt, hanem azért is, mert akkor Európa legnagyobb országai közé tartozott. (Ugy van!) Anglia Skócziával nem volt egyesülve; a mostani Franciaország több részre volt szakadva; Németországnak, Olaszországnak sok ura volt; Oroszország, Lengyelországgal sem birt megküzdeni; csak a török erő volt hatalmas és tekintélyes. Most azonban mily nagyok az európai államok dimensiói! A 20 millió népességű Olaszországot értelmes népével, virágzó kereskedésével, sok jó kikötőjével még nagyhatalomnak sem tekinti a világ! Föl birna ezek közt állani Magyarország, beékelve a hatalmas orosz és német birodalmak közé? (Élénk tetszés a középén.)

Ha pedig más népekkel együtt szövetséges államot akarnánk akkor majd alakítani, nem volnának-e közös ügyeink, melyeket azokkal együtt kellene intéznünk? nem kellene-e azokat

közösen kezelnünk? és nem volnánk e kénytelenek a delegatiók eszméjével akkor is megbarátkozni? (Élénk tetszés a középén.)

Ismétlem t. ház, ne taszítsuk el magunktól a békés kiegyenlítés ezen módját! Félek, igen félek, hogy annak félrevetése által jövőre az ország alkotmányos függetlenségét nagyobb veszélynek tennők ki, mint elfogadása által. (Élénk helyeslés a középén.)

Végül az opportunitásnak szentel néhány szót:

Azt mondják tán némelyek, hogy ez az opportunitás politikája. Igenis az. Midőn arról van szó, hogy a fennálló törvényt a végrehajtó hatalom megtartsa és teljesítse: akkor az opportunitás nem irányadó, mert jogilag meg nem változtatott törvényt szorosán meg kell tartani; de a törvények alkotásánál épen az opportunitás az, a melyet mellőzni nem lehet. A mely törvényhozó ezt figyelembe nem veszi: üdvös, czélszerű törvényt alkotni ritkán fog. (Helyeslés a középén, Fölkiáltások! Ugyvan!)

Minden alkotmány minden törvény minden

institutio, az oportunitás postulatumánál fogva
jött létre, és addig czélszerű míg annak meg-
felel. Ezt mondtam én akkor is, midőn a jelen
országgyűlésen, fölszólaltam azok ellenében, kik
a jogfolytonosságban a törvények megtartására
nézve is, az oportunitás szempontjából indul-
tak ki.

Sokan, sokféleképen nyilatkoztak a kiegyezés felől. Hallottuk, hogy az „capitulatio“ az ausztriaiak részéről, Magyarország előtt. A salzburgi találkozás alkalmával lett e szó elejtve III. Napoleon számára. Igazságosabb volt az osztrák felsőház, mely Deák halála után ünnepestélyes kifejezést adott a valónak, hogy: „a kiegyezés alkotója, Magyarország legjobb fia és Ausztria barátja.“

A kiegyezés alaki részéhez sok szó fér, sok észrevétel is köttetett hozzá. Egyebek közt olvastuk, hogy az négy-öt retortából került ki, s ugyanannyi destillation menne át, ha közülakaratul ismét megváltoztatni akarnánk. Ez észrevétel magyar részről tétetett s mint a magyar közjogba ütköző elvet ki akarom igazítani.

Az 1867-ki alapszerződést Magyarország,

ő Felségével a magyar királylyal kötötte. Bizonyosága ennek, hogy az ausztriai, octroyált alkotmányt, ő Felségének az osztrák császárnak előbb föl kelle függesztenie, mielőtt a magyar király, e törvényhozási actushoz járulhatott volna. Nem mi, hanem a magyar király mint ausztriai császár, vállalta magára, hogy ez alap-törvények tartalmához, az ausztriai tartományok is hozzá fognak járulni. Viszont ez, azt bizonyítja, hogy bár a szabadság és a rend, a monarchiában erős gyökeret vert, a fejedelmi jogok gyakorlatára ma is oly szükség van, mint azelőtt. A fejedelem az, ki a viszátkodást kiegyenlíti a politika ellenáramlatai közt; mi a „paritás“ egyik biztosítéka.

A politikai és méltányossági tekintetből kötött szerződések, melyek az alaptörvénybe is felvételtek, egészen nemzetközi természetűek s egyformán bizonyítanak Ausztria mint Magyarország törvényes önállása mellett. Hibáznak tehát azok, a kik „retortákról“ beszélnek; mert mi egyenesen csak Ő Felségével a magyar királylyal szerződünk az alaptörvényekre nézve, tekintetbe véve, hogy az

osztrák császár, örökös tartományainak is alkotmányt adott.

A többi nemzetközi természetű szerződések, melyeket mint szabad állam, szabad állammal, az ausztriai örökös tartományokkal, a két miniszterium útján közvetlenül kötöttünk, olyanok: melyek egymástól idegen államok közt is előfordulnak, s melyeket ez idegen államok törvényhozása vagy megerősít, vagy visszautasít, a nélkül, hogy azért szabad államiságuk és önálló törvényhozásuk veszélyeztetve volna.

De hibáznak azok is, a kik mint a lejárt szerződések megújításánál tapasztaltuk „personális uniót“ vagy „Monarchie auf Kündigung“-ot emlegettek.

Olyan personális unió, mely Magyarország és az ausztriai örökös többi tartományok közt 1848. előtt fenállott, mai nap lehetetlen; miután Ő Felsége, többi országait és tartományait alkotmányos jogokkal ruházta fel; lehetséges csak úgy volna, ha az örökös tartományok, ez alkotmányos jogokról lemondani akarnának, vagy le is mondhatnának; a mit feltenni: képtelenség.

A „Monarchie auf Kündigung“ már csak annálfogva is értelmetlen, mivel a *pragmatica sanctio*, melyen az osztrák-magyar-monarchia alapszik, nem felmondásra lett kötve. De értelmetlen és lehetlen azért is, mert az 1867-ki alapszerződés, nem felmondásra köttetett, nem is ujdonnat-uj jogokat tartalmaz, hanem a *pragmatica sanctiónak* csak bővebb magyarázata, mit azon körülmény tett szükségessé, hogy Ő Felsége többi országait és tartományait, alkotmányos jogokkal ruházta fel.

Ha az 1867-ki alapszerződés, melyen a monarchia alapszik, felmondható volna: úgy mi az ausztriaiak s viszont ők a mi alkotmányunkat minden órán megsemmisíthetnék; a mi a magyar alkotmányra nézve Ő Felségének sem áll hatalmában, ha csak a *pragmatica sanctiót* megsemmisíteni nem akarja.

A „Kündigung“ csak azon szerződéseknek, — melyeket Ausztria és Magyarország időről-időre egymás közt megújítanak, — nem pedig a monarchiának felmondását jelenti, mindkét fél közgazdasági érdekének szerencsésjére; mire századok óta hiába törekedtünk, hogy t. i. a poli-

tikai irány mellett, a gazdaságiak is méltányos tekintetbe vétessenek s az annyira kívánatos verseny szabadabb tere, törvényesen biztosítassék.

A kik tehát „Monarchie auf Kündigung“-ról beszélnek, épen e szabadabb mozgás és kölcsönösség ellenei; nem akarván azt az erősebb vádat emelni irányukban, mintha az alkotmány megrontására törnének. Ha ők el lehetnének alkotmány nélkül, Magyarország a maga alkotmányáról kedvökért le nem mondhat, mely ezer éves státus-életének gyümölcse.

Egy másik momentum, melyet a politikai kiegyezés bennünk ébreszt, hogy elkerülte azt a hibát, melyen az 1848-ki törvények hajótörést szenvedtek. A kiegyezés alkotójának, a monarchia közös erővel fentartása és a magyar királyság fönmaradása lebegvén szeme előtt, pillanatra sem akarta e két állami czél politikai biztosítékait megrendíteni. A közös ügyek egyoldalú elintézését annál fogva meg nem engedhette. 1848-ban is ezen mult el a kölcsönös egyetértés. Kimondotta tehát az alaptörvény, hogyha felelős kormány viszi itt is, ott is a

kormányzatot: akkor, de csakis akkor, lehet a közös ügyeket, közösen kezelni. Ebben az a garancia van, hogy noha a közös ügyek, a *pragmatica sanctio* alapján, szabatosan meghatározva vannak, azokat egyoldalulag kezelni egyik félnek sem áll hatalmában. Elkéstek tehát a „*Monarchie auf Kündigung*“ szóvivői, kik a közös érdekű viszonyokat szabad kézre szeretnék eresztetni — minthogy a fennálló törvényeket megtartani kötelesek. Alaptörvények rövid időre nem köttetnek; tartósság azok életfeltétele; az emberi természetnek is az a lélektani törvény szolgálván alapul, hogy csak attól félünk és azt szeretjük, a minek sokáig kell tartani.

A kiegyezés politikai értékének megítélésénél, bizonyynyal a diplomatai viszonyok is irányadók; minthogy a külső viszonyokban mutatja, egy-egy ország a maga szakadatlan erejét. Még oly szabad országban is mint Anglia, a külügyek vezetése valóságos dictaturának mondható. Külső politikánk iránya, eddig az európai béke fentartása volt, mi megfelelt a józan elvnek, hogy időt hagyjunk hazánknak és a monarchiának a szervezkedésre. Meddig maradhat

ez külső politikánk vezéreszméje: az esélyektől függ, melyekre befolyhatunk, de magunk nem teremthetünk. Komoly elhatározással, hogy a kiegyezési politikának mindazon biztosítékokat és áldozatokat meghozzuk, melyeket tőlünk a nagy alkalom vár: meg felelhetünk a kötés szellemének, melyet alkotója tartósságra számított. Az a férfiú pedig, ki a „Hohenwart-csapástól“ megóvta a monarchiát: bizonyosan szánkban hagyja ízet annak is, hogy nem fogja a háborut becsület nélkül kivánni.

Deák Ferencz hattyú-dalához térek, melyet 1873. június 28. az egyházi kérdésben mondott. Sokszor fogunk még erre emlékezni, mert ez korunk legnagyobb kérdése, mely megoldatlanul nem fog a világ szinpadáról letünni.

Mióta Kollár „de originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra, apost. Regum Hungariae“ 1764-ben kiadta — melyben az ugynevezett territoriale systemának védelme és Magyarországra alkalmazása foglaltatik, — nem egyszer volt a magyar diaetán vita tárgya,

az állam főfelügyeleti joga, a *jus placeti* s a *jus patronatus*. A „területi rendszernél“ fogva az egyház, a mennyiben az állam határai között létezik, a maga intézkedéseiben az államnak alárendeltetett. Ebből származott a status főfelügyeleti joga az egyházra nézve. Már a kereszténység negyedik századában — írja Szalay — ki lett az az elv mondva, hogy: „*non respublica in ecclesia, sed ecclesia in respublica.*“ De ez — veti utána nagy historicusunk — nem egyéb a hit és status alapeszméinek tökéletes félreértésénél. Az egyház célja: „terjesztése a való isteni tiszteletnek és erkölcsnek“ az állam céljától, mely „valósítása a legtökéletesebb jogeszmének“ lényegesen különbözik. Kollárnak — mondja Szalay — a francia egyház négy cikkelye lebegett szeme előtt, melyek XIV. Lajos alatt hozattak a francia clerus által. E négy cikkelyből hozatott le utóbb a *jus placeti*, melynél fogva semmi egyházi törvény és semmi pápai rendeletek nem tétethetnek közzé az országban, mielőtt a status által helyben hagyattak.

Mennyire nincs segítve ez által a státuson és egyházon, épen napjaink történetei bizonyít-

ják. Csak egy út van, mely e rémületes zavar közepette, bennünket tisztába hozhatna: nem annak kinyilatkoztatása a mit Cavour gróf vallott: „szabad egyház, a szabad államban“ — mert a státus határai nem irhatják körül a religio erkölcsi istenországát; nem a concordatumok, melyek által két alkudozó, egy harmadik rovására intézkedik: hanem egyedül az állam és egyház tökéletes külön válása és önállósága. E külön válás, nem létesíthető, sőt még csak nem is gondolható mindaddig — jegyzi meg mély elmével Szalay — míg az egyház, természetes egyesületi alkotmányához vissza nem tér, azaz: míg a nép — ugyanaz a nép, mely a felséggel, magának világi törvényeket hoz — a clerussal együtt nem fogja alkotni az egyházi törvényeket. Ezt indítványozza az egyház, ha diadalmasan akar kilépni a vitából, mely a kor-szellemet foglalkodtatja.

Az új idők képviseleti rendszerének leghívebb és leggeniálisabb tolmácsa, Guizot, az állam és egyház közti kényes viszonyt e rövid szavakkal fejezi ki: „lelkiismeret az egyes polgárban, és jog a kormányban.“

Minden vallás mellett — írja Tocqueville — találkozik valami politikai vélemény, mely ahoz rokonságból szegődik; s az emberi lélek már a teremtőtől úgy van alkotva, hogy igyekezzék egy formán rendezni mind a politikai, mind az egyházi társaságot. Csak az ugynevezett nemzeti vallásokra kell tekintenünk, hogy ez állítás igazságát belássuk. E nemzetek hű ragaszkodást mutatnak cultusbeli szertartásaikhoz s hévvel és buzgalommal vannak eltelve a dogmák iránt; de egyszersmind kezökben a vallás politikai fegyverré válik, mi nem kedvez sem azon állapotbeli egyenlőségnek, mely szerint „Isten előtt mindnyájan egyenlők vagyunk“ — sem azon törvény előtti egyenlőségnek, melyre a mai társaság hivatkozik.

A catholicismus, mely emáncipalta magát a nemzetektől, épen mivel egyenlő állapotba helyeztet minden elméket és semmi halandóval nem alkudozik, egy forma bánásmód alá vetvén az egyeseket és nemzeteket: világ hatalmi állást foglal el. Ellenben a protestantismus függetlenségre vezérli az elméket, következésképen a nemzeteket. A vallás tehát mélyen belenyúl

az állam életébe s felhívja ennek felügyeleti jogát, ha nem is hitágazataira, de az általa gyakorolt politikai befolyásra.

Ime az egyház és állam különválási iránya, mely elől a státusférfinak kitérnie nem szabad. Az állam nem fél, nem remél semmit a más élettől, rá nézve nem az a fődolog, mi az egyes emberre nézve, hogy igaz vallása legyen, hanem hogy őrködjék a polgárok egymás — és az állam iránti kötelességeik felett; de a vallás is csak akkor bir igazi hatalommal a lelkeken, ha az embereket arra indítja, hogy kötelességeiknek megfeleljenek.

Rendén van tehát, hogy a vallás az erkölcsöket szabályozza, de visszaél hatalmával, mikor azt a polgárok politikai gondolkodás módjára is kiterjeszti, vagy kiterjeszteni akarja; mikor az állam kormányába egyenesen beavatkozik s a polgári szabadság használatát megnehezíti.

Nem a következik ebből, hogy a vallás szelleme és szabadság szelleme ellenkező ösvényen járnának; hanem hogy amaz uralkodjék a kedélyeken, emez az elméken.

A vallás, míg uralmát, az örökélet reményén és félelmén alapítja, hatalmába ejt minden szíveket; mihelyt azonban politikai hatalommal szövetkezik, a dogmák mellé, bizonyos maximumokat kell fölvennie, melyek miatt gyakran oly szövetségeseket kénytelen védni, kikhez őt inkább haszon, mintsem a szeretet köti; és olyanokat kell üldöznie, kik harcban vele nem állanak. És így a vallás, mikor a politikai hatalommal szövetkezik, csak terhes szövetséget fog magára venni; halhatatlan érdekeit oly mulandó törekvésekhez lánczolja, melyek gyorsan következnek egymásra, az állami lét különböző változásaival együtt.

A politika és vallás közt létező e benső egyesülés oka annak, a mi szemünk előtt történik, hogy a vallás, nem mint hit, de mint egy párt véleménye üldöztetik. Saját erejére kell tehát az egyházat bizni, hogy a keresztyénség ifjúkori erejét visszaszerezze; és saját körében az államot hagyni, hogy függetlenségét védhesse.

Deák nagyhirű beszéde, melyet az egyházi kérdésben mondott, ép azon jogot vitatja a stá-

tusnak, hogy fenállása biztosítására fellépjen oly tanok vagy cselekvések ellen, melyek az államot veszélyeztetik. Sürgeti annál fogva az állam és egyház közti viszony szabályozását, hogy az állam a cultusok dolgába minél kevesebbet avatkozzék. Felhossa, hogy az amerikaiak úgy tekintették a cultusokat is a státussal szemben, mint associációkat; és valamint minden associációra nézve, úgy a cultusokra nézve is, ha azok tanai, vagy eljárása a státusra veszélyesek: az ellen felszólalnak, fellépnek; minden egyebekben pedig szabad kezet engednek azoknak. E feladat az amerikaiaknak könnyebb is volt. Azok, kik az új világot alapították, vallásuk üldözése miatt hagyták el régi hazájukat; igen is érezték és tudták, mennyire káros következésű, ha a státus sokat avatkozik vallási ügyekbe. Kifejti továbbá annak okát, hogy Amerikával ellenkezőleg, Európában miért nőttek a vallás gyökerei össze a státus minden intézményével. A keresztény vallás levén t. i. a polgárisodás megalapítója, azt az egyházi férfiak terjesztették, mint-hogy náluk volt tudomány és miveltség; befolyásuk ennél fogva a státusra nagy volt. Ennek

bizonyosságaul felhozza, hogy majd minden államnak meg volt a maga államvallása. Aztán az amerikai rendszer czélszerűbb volta mellett nyilatkozik, a hol t. i. teljes lelkiismeret-szabadság van és nincs állam, azaz: államkedvezésben részesülő vallás.

Ha akarunk jogegyenlőséget a vallásokra nézve, az az anomalia fenn nem állhat, hogy a katholicus és keleti egyház főpapjai hivataluknál fogva ülnek a felsőházban; superintendens meg rabbi nem ülhetnek.

Akár választás, akár kinevezés, vagy a kettőnek alapján rendeztessék a felsőház: akkor lesz rá alkalom kimondani, hogy reformatus püspököt, meg rabbinust is lehessen választani vagy kinevezni; akkor aztán úgy ül ott mindnyája mint az ország pairje.

Felemlíti a polgári házasság kérdését is, melyet absolute nem tart vallási kérdésnek. A facultativ polgári házasságot helyes intézkedésnek nem tartja, sőt sérelmesebbnek az egyházra nézve, mint a kötelezőt, mert a kötelező polgári házasság nem egyházi szertartás csupán, hanem polgári szerződés; alapja a tör-

vényességnek (legitimitás) és örökösödésnek, melyet ennél fogva az állam előtt kell kötni. Végre az egyházi javakra nézve azt az elvet állítja fel, hogy különböztessenek meg az egyház valóságos tulajdonai, a státusnak a maga culturalis céljaira szánt tulajdonaitól.

A catholicus autonomia, véleménye szerint — csak negative tartozik az országgyűlés elé, a mennyiben az utóbbi kimondhatja, hogy: „ezt vagy azt nem engedem.“ Mind e kérdésekben ajánlja az óvatosságot, még pedig nagy mértékben, az erélylyel és józan észszel párosult óvatosságot.

Kérdezték akkor is: micsoda inteniójában „nagy“ ez a beszéd? És nem válaszolta rá, hogy csak a miniszteriumot akarta volna a kelepezből kiszabadítani, melybe az a csalhatatlansági dogmával és a catholicus autonomiával szemben jutott.

Kérdezni fogják ma is, miben áll e beszéd végrendeletszerűsége? Washington is intézett az egyesült államok népeihez búcsú beszédet, de az nem ilyen; az tele háládatos érzéssel, az Unió kormánya, a politikai rendszer, a nemzeti hitel,

a védelmi állapot, az idegen befolyás ravaszsága, kereskedelmi szerződések, s főkép az európai ügyekbe való nem avatkozás feletti nézetekkel, eszmékkal és jó tanácsokkal.

Valóban Deák szándékában ily bucsú-beszéd nem volt; sőt véletlen az is, hogy az egyházi kérdésben mondott beszéd utolsó nagyobb beszéde, mely után a betegség leverte.

Deák előadta a maga nézeteit, eszméit több alkalommal, letette azokat mint egy ércz-alapot halhatatlan felirataiban, s megszabta a magyar politika irányát hosszú időre a kiegyezés által.

Ez irány ugyanaz, a mi a Washingtoné: „időt hagyni Hazánknak, míg új intézményei megszilárdulnak, hogy rázkódás nélkül emelkediek föl az erő és megállapodás azon fokára, melyet az örökös tartományokkal való szövetségben elérhet, mi egyedül biztosítja saját sorsának intézését.“

Deák mint magános ember, s nem egy szövetséges nép kormányától vonult vissza; leszállott alkonyon, halkan, mint a nap a hegyek mögé, melynek abban áll bucsúja, hogy leszállott. Mit is mondhatott volna még egyebet, mint

a mit mindig mondott: „tartsuk tiszteletben a törvényeket, tartsuk meg becsületesen a szerződésekét.“

Mégis az egyházi kérdésben mondott beszéd végrendelet s mint Washington bucsúja az amerikai népet, emelkedése ösvényén folyvást kíséri: Deák bucsú-szava is meg-megdobban a magyar szívekben, míg csak arra visszaemlékezni politikai szükség lesz, hogy azon diadémának — melylyel szent István első királyunk s mostani Felséges Urunk is megkoronáztatott — más értelme, egy ezer év előtt sem volt, mint hogy: „a magyar király trónusa, a császárnál alacsonyabb ne legyen!“

Kevés szóm van még hátra.

Magyarország félszázados politikai törekvését úgy fogtam fel, mint a hűbéri kötelékekből való kibontakozást.

A hűbéri rendszer elve, a tulajdon eszméjéhez tetemes felségi jogokat kapcsolt.

A magyar hűbériség, Európa egyéb feudumaitól, az apostoli királyság alapítása óta, abban különbözött, hogy nálunk a „szabad tulajdon“ volt a felségi joggal egybekapcsolva. Szabad tulajdonnal azonban csak a nemes bírhatott.

Egy nemesség sem szállott le oly nagy-lelkűen, előjogainak vallumairól, mint a magyar nemesség 1848-ban.

Ez a képviseleti rendszer megalapítását könnyebbítette; de így sem ment az, noha az eszmék elő készítve voltak nagy nehézségek nélkül.

Államférfiaink közül, kik e mozgalmat előkészítették és vezették, igyekeztem kinek-kinek, e nemzeti nagy munkában, a maga osztályrészét kimutatni.

Megkísérlettem az okokat, és külső körülményeket rajzolni, melyek miatt a mű befejezése, 1848-ban nem sikerült és nem is sikerülhetett.

Örök dicsőség a nagy, lelkes és hatalmas nemzeti párt emlékének, mely akkor jogaink és Hazánk becsületének védelmére, ellenállásra készen felemelkedett!

Örök dicsőség annak, ki e nemzeti mozgalom élére állt, és szabadság harcunkat vezette! Nagy receptibilitása miatt, hogy egy jogtalan és politikátlan ellenhatás mindent elborító tüzétől, szenvedélyes lényé tulragadtatott: követ dobni rá kinek van hűtelen keze?

Az isteni Gondviselés úgy akarta, hogy vérrel és vassal a polgári szabadság kérdése meg ne oldassék; egy még csak ez után leendő hatalom, két nagy hatalom balul szövetkezett erejével szemben, meg ne oldhassa.

Erényes, nagy és egy valóban önzetlen em-

ber józan eszére vala szükség, hogy a polgári szabadságot megalapítsuk. De ő sem hathat vala a nemzetre, magának a nemzetnek józan elmeje nélkül. A többi Felséges Királyi Há zunk műve!

Soha se feledjük el, mily megbecsülhetetlen segítségünkre szolgált, velünk elválhatatlan kapcsolatban élő szomszédink jó egyetértése.

Az 1867-ki kiegyezést, e kölesönös egyetértés hozta létre, tartja fenn és fogja fenntartani; mert a mely eszközök vezetnek valamely politikai czél elérésére: ugyan azokkal lehet az eredmény tartósságát biztosítani. És tapasztalni fogjuk, hogy a magyar-osztrák monárcchiának ellenei, valahányszor annak megrontására törek: el nem mulasztják előbb, közénk, mint a két érdekelt fél közé, a visszavonás magvát hintoni, bennünk egymás iránt féltékenységet gerjeszteni, mert mind a belső villongások, mind a külháboru, féltékenység által idéztetnek elé.

Kivált ily esetekben, soha ne felejtkezzünk meg Deák egyszerű, nemes alakjáról; lelkiismeretes lényéről; ki minden körülmények közt tudott méltányos lenni; és minden fenyegető

esetekben hallgatást fogna parancsolni most is azoknak, kik az 1867-ki kiegyezésről, a lemondást mernék tanácsolni.

Külső jel által, a magyar Cincinnatus önzetlen, polgári jelleme megörökítve nincs, s ily „rend“ megalapítása ellen, tiltakozik szerenységének emléke. De meg lesz örökítve Deák polgári erénye, ha a birodalmi kapcsolat erkölcsi egységének fentartására — mi belső erőnk és politikai fontosságunk alapja — mindenik érdekelt fél, becsületes igyekezettel fog hatni és közreműködni.

Példa nélküli önzéstelenségének ez lesz második jutalma; az első: az a könyveseppe volt, mely ravatalánál, a királyné szemében harmatozott, s mely új erőt öntött a nemzetbe.

Az emberi dolgok szerencsés intézésében, az isteni gondviselés útja, az emberek benső meggyőződése: a lelkiismeret által nyilatkozik. Deák lény — úgy szólván — csak is ily erkölcsi, mély érzésekből állott; de vas akarat-tal tudott azok felett uralkodni.

Halála előtt egy pár nappal bizodalommal — milyenre csak az élő hit ereje képes —

mondá dr. Kovácsnak „nem vagyok bigott, de nem confessió nélküli.“ A doctor megértette.

Ő Felsége a budai várban Mária Valéria főhercegnő szobájában volt, midőn Rónay püspök, dr. Kovács levelét vette, s ő Felségének megmutatta: „Csak hagyja itt a kis leányt, hagyjon itt mindent, ha az öreg ur hívátja“ mondá ő Felsége érzékenyen, a mint a levelet olvasta.

Dr. Kovács és Mikes gróf, e két legmeghíttebb barátja volt az öregnél, mikor Rónay belépett. „Scit ne Comes?“ kérdé Deák dr. Kovácsot: „non“ válaszolt ez. „Debemus ipsi dicere“ mondá az öreg; és a doctor karon fogva a grófot, a szobából kivezette; mikor visszatértek, jobb és bal kézen fogta őket Deák, s megcsókolta mindkettőjüket. Derült vidám lett egyszerre, mintha visszatért volna ifjúkori képe, vagy mintha halandó sem lett volna: annyira átszellemült. A halál előérzetén, mintegy uralkodni látszott független és nagy lelke; nyakában az amulette volt, melyet még Klára nénjétől kapott: „Magyarország védasszonya“ s egy sze-

recsendió, melyet fejszédülés ellen használt. Ez ereklyével együtt temették is el.

„Azon hitben halt meg — írja a baraccinei levélben nagy ellenfele — hogy: Hazánknak jövődőt biztosított.“

DE BALLACI GÉZA.

FÜGGELEK.

FUGGELIK

Felső-bükki Nagy Pál, gróf Széchenyi Istvánhoz.

1840. december.

Kedves barátom és szívemből tisztelt tanítványom!

Midőn Te engem nyájas szerénységgel mesterednek nevezni kegyeskedél, — akkor bizonyára legnagyobb mértékben valósodott a „discipulus supra magistrum“ és ha Te, állításod szerint, azon nyomon indultál, melyet én oly régen és annyiakban jeleltem ki; akkor Te fáradhatlan munkássággal és mély értelemmel egy tág országutat építettél, azon kis nyilas mentében, melyet én egy sűrűs berken keresztül tévelyegve tiportam. Ha elődink, úgy mint Te, gondoskodtak volna az állandó hidak építéséről, Szent András hava 24-én irt felette becses leveledre nyomban feleltem volna; de minnekutána Karácsonyhava 5-én két egész óráig kényteleníttettem a dunaparton állani, és azután három egész óráig, kemény hidegben, és sűrű esteli ködben egy csónakon a jég közt lebegni: annyira meghútem magamat, hogy azóta az ágyat nyomván, csak most kezdek lábadozni.

A selyemtenyésztést illető közleményeidet örömmel vettem, mert tudom, hogy az csak

hasznos, és a hon javára czélzó lehet, a mit Te kívánsz előmozdítani; és ugyanazért mind magam részéről, mind a gondviselésem alatt levő tömeg részéről el nem mulasztom hozzájárulni.

Azt irod, hogy én nagyban mint kicsinyben, minden fitogatás nélkül, ugymint p. o. az amnestia kérdésben, munkálok és czélra vezetőt és jót teszek, míg mások hasztalan lármát ütnek, kiknek az otromba sokaság homlokjaikra fűzi a babért.“ — Hát vajjon már nem fölös jutalom-e nekem, habár Te csak egyedül magad gondolkodsz így felőlem? ha azon otromba sokaság lármájában pontosulna a nemzet valódi közvéleménye, akkor fő dolog leend a tébolyodottak intézetéről rendelkezni. Odi profanum vulgus, és kegyeit soha nem vadásztam, sőt a mint magad jól tudod, akkor időben is, midőn nekem untig tömjénezett, mindenkor csak dorgálással, és mély megvetéssel viszonoztam tapsait, mert azokról, úgy mint füttyeiről azt tartom, hogy nem hallanak mennyországba. — Azt irod tovább, hogy mi ketten igen egy helyen állunk a közvéleményben — majd föl, majd le. — Oly csekélyek azok, melyeket én eszközöltem, minden tekintetben fényes tetteidhez képest, hogy az egy helyen állást gunynak vélném, ha barátságodról meg nem volnék győzve. Azonban magam is azt tartom, hogy gondolkozásunk a hazai tárgyakra nézve sokakban megegyez, hogy mind ketten átlátjuk, hogy bár legigazságosabb ügyeinket, csak némi politikával lehet kivívni, és hogy a magyar, gyöngé

csoport, melynek hazájában is számtalan az ellensége; durva gorombasággal, a kormány, főrendek, főpapság, társországok és polgártársak illetlen, betyár megtámadásával messze nem menend, és hogy oly oppositíó, mely „sans rime et sans raison“ a kormánynak törvényes és törvénytelen intézetei ellen egyenlő hevességgel kel ki, az okosabb rész véleményére, mely egyedüli támasza, soká nem számíthat.

Rá emlékeztem ez alkalommal, hogy nekem egykor azt mondád: olvassam meg azt, a mit én 1836-ki országgyűlés alkalmával, egyik kerületi ülésben e tárgyban mondtam, és a mit Orosz a „Terra incognita“ czimű munkájában megjegyezni kívánt, és hogy azt hasonlítsam össze „Világ“ nevű munkád „Charakter és bizodalom“ czimű szakával. Megvallom, hogy az elsőt eddig épen nem olvastam a „Világ“-ot pedig nem elegendő figyelemmel forgattam; most bámulva látom, miként Te azt, a mi kétőnknek egy-iránti fogalma vala, de a mit én, szokásom szerint, csak oly egyszerűen és szárazan valék képes előadni, minden oldalról kifejtve, oly bőven, oly elmésen és kézzelfoghatólag terjesztetted elő; bár munkádnak ezen szakasza, kivonva, egy kis pénzért árulnatnék; mert ha jobban közre jutna — alig találkoznék nálánál okosabb utasítás.

Azt irod végre, hogy talán jó is volna, ha egymást kölcsönösen segítenék. Kedves barátom! ily szövetséghez igen hasonlítana, ha én a kertem halásztójában levő kis csolnakkal, az

Angol tengeri hatalommal kívánnék frigyet kötni; de ha bár hasonló volna is a kölcsönös segedelem, én azon pályáról, melyen Te még sokaig fogsz fényleni, már végképen leléptem, és befejezván politikai életemet, utolsó napjaimat, menten a magyar irigységtől, nyugodtan és esendben akarom tölteni.

Midőn ezelőtt harminczhárom évvel igen fiatal koromban és kevés tapasztalással léptem föl hazánk törvényhozó tanácsában, csak hamar átláttam, hogy honunk boldogabb jövődjének megalapítására minden mellékes, bár egyébiránt üdvösséges törekvések siker nélkül maradnak mindaddig, míg bu k ó n e m z e t i s é g ű n k helyre nem áll és míg néposztályaink oly különböző érdekei jobban egybe nem forrnak; és bár azt mondják felőlem, hogy ritkán van nunciumom, hogy az instrukciót nem igen olvasgatom és hogy általában az ország dolgait csak úgy mulatólag és könnyelműleg kezeltem; mégis azt tartván: „pluribus intentus minor est ad singula sensus“, e dupla főczélt soha szemem elől nem tévesztettem; midőn mások a Siófok és egyéb hozzá hasonló tárgyakat nagy bölcsességgel fejtegetik, mint jó köröszteny, azt gondolám magamban: „quaerite ante omnia regnum coelorum, et reliqua superaddentur vobis“ keressétek mindenek előtt a mennyeknek országát s a többi ráadásul adatik néktek. — Kitüzött kétszeres tervem lépésönkénti kifejtésében, — megfontolván e tárgyak gyöngé oldalát — fő gondom vala maga-

mat oly helyheztesbe tenni, hogy midőn egyfelől nemzetem, bizodalmat megnyerendem, másfelől a kormányt, törvényes kívánságainak előmozdítása által, czéлом pártolására mintegy kényszerítsem. Miképpen és mily sikerrel dolgoztam ezekre nézve, azt Te, (kivéven az 1807-ki üdőszakaszt) legjobban tudod. Talán dicsekvés nélkül elmondhatom „quorum pars magna fui.“ Midőn az 1807-iki országgyűlésen, még akkor hallatlan merészséggel azt állítám: hogy a hanyatló nemzetiség helyreállítása sokkal érdekesebb, mint a constitutio fenntartása, minthogy azon esetre, ha mostani zavart alkotmányunk buknék, helyette kedvező környüállások közt talán hamar jobbat is lehetne alkotni, ellenben elenyészett nemzetiségünket többé soha semmi erő létre nem hozhatná „akkori előadásomat feleletre is egyedül Trencsénnek követe tartá méltónak, ki azt: „non loquatur talia stulta“, szavakkal kimerítőleg megczáfolta. Hátha én akkor mingyárt azt kívántam volna, hogy az eredeti törvény magyar nyelven szerkesztessék, és hogy mindazok nyomban létesüljenek, melyeket azóta okkal móddal, lépcsőnként értünk el, bizonyosan nem lévén még akkor az eszeveszettek elfogadására hazánkban intézet, Bécsben bérlettek volna részemre szállást. És mégis már most nemzetiség a nagy jelszó, mely most azoknak is palástolja ostobaságát, qui latine stulta eloqui nequirent.

Az 1825-ik esztendőben, gondolom jelenlétben, azt bátorokdám mondani, hogy a kö-

rülsánczolt alkotmány mindaddig nem igen lesz biztosítva, míg a sánczon belől álló egynéhány százezer nemesembernek ostromlására a sánczon kívül hét nyolcz millió bátor földmivelő készen fog állani; és hogy azért az adózó nép sorsa könnyebbítéséről kelletik gondolkodni. Jól tudod, hogy akkor nekem majd inkább arról kellett gondolkodnom, hogy hol csinálta az ács a nyílást, mert csak úgy omlott reám a „democrata jacobinus“; — hátha én akkor mindjárt az új urbáriumot, vagy a mostani VII. törvény-czikk 9 szakaszát javallottam volna, vajjon nem dobtak volna ki az ablakon? és még is már most a nép sorsa is nagy jelszó, mely mindenkinek torkából hangzik; de kevésnek szíven fekszik. — Éreztem, mondom, hogy a néposztályok érdekeit, ha egybe nem lehet forrasztani, legalább szorosabban kelletik összekapcsolni; ennek elérésére szerettem volna mindjárt a főpapságot, és az oligarchiát egy lépcsővel alább taszítani; de, mivel tudtam, hogy ezek ellen még nem lehet boldogúlni, kitűzött tervem előrehaladása végett, igazságosan ugyan, de nem igazságos rendben, a jobbágyoskodó szegény nemességet támadtam meg, és azt az 1825-ki indítványom által adó alá vonván, egy lépcsőcsővel alá taszítottam, ellenben az 1832-ik esztendei, most a VII-ik törv. 9. szakaszában foglalt indítványom által, melyet a mult országgyűlésen az amnestiával együtt csikartam ki, a jobbágyságot egy lépcsővel feljebb emeltem, és így, habár lassan, és nuncium nélkül, mégis talán czélirá-

nyulag és sikeresen munkálódtam. Már most a ti dolgotok az oligarchiát a középrendü aristo-
crátiával egybe forrasztani, és a városi polgár-
ságot azon pontra emelni, melyen minden mű-
veltebb országban áll; de csak: festina lente,
csak okkal móddal, másképp ebben is, úgy mint
nemzetiségünk ügyében, káros reactió fog kö-
vetkezni. Te már az egész nemességet, minden
különbség nélkül, hidvám fizetés alá vontad;
sapienter! lassu viz partot mos. Nemzetiségünk
dolgát nagyon félted; a horvátok önnemzetisé-
güket nagy áldozatokkal törekednek előmozdí-
tani; a vad ráczok Pesten nemzeti egyesületet
alapítanak, a tót vármegyék tót nyelven kezdik
a közgyűléseket tartani. Köszönjük mindezeket
a mostani oppositio szelid módjának; az erő ellen
hasztalan, csak szeliden, és némely politikával
lehet győzni. Én az uralkodó házat, vagy annak
több tagjait mindig az anyanyelvünkben való
jártasságáról dicsértem; én a papságnak, ki
nyelvünk terjesztési ügyében legtöbbet tehet;
hazafiui buzgóságát magasztaltam; a tótokat az-
zal, hogy eredetiképen magyar nemes emberek,
és csak a tót vidékeken nyert donációk által
tótosodtak el, édesgettem; s így burkolva igye-
keztem főczélomat, elérni. Már most bottal dob-
tak a madarak közé; a kormány fölébredett, s
nemzetiségünk iránti buzgóságunkat csak úgy
tekinti, mint durva ellenszegülésre és elválásra
intezett vágyat; a két szarvú püspökök s velük
az egész catholicus papság; ki eddig anyanyelv-
vünk terjesztését buzgón mozdítá elő: azt most

már csak úgy tekinti, mint egy vad calvinismusra vezető utat; a horvátok, kik a mult országgyűlés alatt szünet nélküli gúnynak és durva megtámadásoknak tárgyai voltak, fügét mutatnak, és nem akarják elhinni, hogy ők a magyaroknak szolgái. A galléria csajvalékjának segédlármájával lehet ugyan győzni az országházi teremben, de az ilyen győzedelmek veszedelmet fognak hozni a házára.

Olvasd meg barátom Göthe költései közt a „Zauberlehrling“ czimű verseket, és talán magad is arra a gondolatra jössz, hogy sokan már nyakig állanak a vízben és a mult diaetán el is buktak volna, ha az amnestia és a VII. törvényczikk 9-ik szakasza még jókor nem érkezik megmentésökre. Don Carlos azt mondja marquis Posa gyilkosáról „Das freie Saitenspiel zerbrach in ihren metallenen Händen.“ — Azért csak halkkal, kedves tanítványom! szelidebb módokkal igyekezzetek elérni a két főczélt, nehogy megbukjatok. Ha Mária Therézia, úgy a mint kezdette, gyöngéden édesgethette volna még huszonöt esztendeig a magyart a némethez, aligha még hirünk volna; csak József durva módjának köszönhetjük nemzetiségünk fönmaradását; ergo: historia est magistra rerum.

Az általában indítványozott praeferentialis sérelmek közül, most az egyik, habár nem a leglényegesebb, csakugyan orvosoltatott; t. i. a protestansoknak megengedettett a külső akademiákra való kimenetel. Il faut manger l'artichand par fettille.“

A néposztályok egyesítése ügyében tovább mentem; a hadi seregnek a nemzettel való szorosabb összekapcsolása végett, a magyar ezredek főtisztjeinek külön előmenetelét (circulatio) az 1830-ki országgyűlésen azzal együtt indítványoztam, hogy a nemzeti ezredek mindegyike az országgyűlésnek, az pedig ő felségének a megneemesítésre és jószágokkal való megajándékozásra ajánljon érdemes fő- és altiszteket; de ámbár ezen indítványomat a kívánt újonczok megajánlásával akartam elfogadhatóvá tenni, mégis csak rajta kaptak, mert igen kézzelfogható vala czélom. Okosabb lett volna erre nézve is kezdetben kevesebbet kérni; azonban ezuttal az újonczok állítására nézve a sorsozást csakugyan kivívtam, s azzal a népet nem csak leggyalázatosabb erőszakos fogdozástól, hanem egyszersmind sok terhes pénzbeli zsarolástól is megmentettem; s így barátom, ha bár keveset, de csakugyan mégis tettem annyit, mint kik Wildner után a váltótörvényt dicsően leirták. Ne gondold azonban, hogy én ezekben valamely dicsőséget helyeztetek; átengedem szívesen akárkinek a babérkoszorút; legkisebb gondom is nagyobb, annál, mit gondol az együgyü sokaság. Hát nem ugyanazon egyféle ostoba sereg-e, mely Tégedet, ki nem csak jeles világosságot terjesztő írásaid, és országgyűlési előadásaid, hanem valódi tetemes áldozatok által az egész haza örök háláját érdemletted, a „Hitel“ nevű munkád megjelenése után, országszerint a közgyűlésekben, a pesti híd dolgára nézve pedig a múlt országgyűlé-

sen annyiszor megtámadott? Így fizet a világ
k !

Gróf Széchenyi István levele Szentkirályi Móriczhoz.

Tisztelt honfitársam!

Fogadja ön e sorokat engedékeny hangulattal. Esküszöm, őszinte kebelből fakadnak azok. Ma a közös teherhordás és felelősség alapját megvethetjük. Ámde, ha elsurran fölöttünk e nap, tudja az ég, mikor fog mutatkozni ily alkalom megint; s azért ragadjuk meg.

A két tábla közti különbség egyedül a summa, és az hogy a főrendek az initiativa megemlítését ez úttal kihagyandónak vélik.

Mi az elsőt illeti: magam is szerettem volna, hogy azon summa fogadtassék el, melyet a RR-ek proponáltak. Ámde nem volt kivihető. És az elvet tekintve, hogy t. i. a főtábla nem kisebbitéti azon summát, melyet a RR-ek ajánlanak: azt most, és a mostani körülmények közt ki nem vívhatni.

Mi pedig az initiatívát illeti: nem lényeges dolog, hogy az most megemlítésék; mert hiszen „Wenn nichts gesagt wird, so versteht sich von selbst, u. die Ständetafel in der fraglichen Angelegenheit, eventuell toties quoties initiiren wird.“

És e szerint istenért csak egyezség a két tábla közt. „Két nyulat egyszerre nem foghatni“

így tartja a példabeszéd. De nem így van; mert ez alkalommal a közösség és felelősség elvének alapja megvethető. Istenért, ne bibelődjünk hát mással. Ha megegyeztünk s kivált ha ma megegyeztünk — bizonyos a diadal.

Mert a kormány vagy nem hagy időt s re infecta elutasít, vagy felel, mindegy. Az miben a két tábla megegyezett, az elébb utóbb bizonyosan kivívja magát; ha van még élet bennünk. Midőn ha meg nem egyezünk, és kivált ha ma meg nem egyezünk, nem a kormányra, de ránk, egyik vagy másik táblára esik a büntető közvélemény súlya.

Tegnap este nagy ügygyel ugyan, de azt hiszem meglehetősen rendbe hoztuk a vallási kérdésből eredt ingerültséget. Ez tán csillapítani fogja a kedélyeket. Én most ujabban senkivel sem szólottam. Mint én látom és hiszem, most az egész dolog ön kezében van. Wollen Sie, so legen wir heute gewiss zwei herrliche Grundpfeiler einer schönen Zukunft.

Én mindenre kész vagyok, ha ön akar velem szólni, vagy azt kívánja másokkal szóljak, megyek futok a hová parancsolja. Most van ideje győzni, most mikor legtöbb azt mondja, „elveszett minden.“ Őszinte tisztelettel Pozsony 1844. nov. 9. Széchenyi Istv.

Gróf Széchenyi István levele Kossuth Lajoshoz.

Tekintetes Táblabíró ur!

Ön mint értesemre jutott, néhány nappal ez előtt a Pest megyei gyűlésben azt nyilvánítá felőlem, hogy jóllehet a Fiumei vasutügy őszinte pártolójának vallám magamat, mégis én volnék annak legfőbb megbuktatója.

Én nemcsak kisebb körben, de Pozsonban is, a nemzet színe előtt, igen azt mondtam, hogy őszinte bajnoka vagyok sőt leendek is a fiumei ügynek. Amde emberségesen meg is állám szavamát — rajtam nem mult — és még ezentúl sem teendek arrul le, melyet egyébiránt még épen nem tartok megbukottnak.

Kérdezem ennél fogva önt mily joggal becstelenít engem le? Engem kinek nincs szokásomban, még kényszerítve is hazugságot mondani, és annál kevésbbé ilyessel minden ok nélkül állani elé?

Méltóztassék ezt felvilágosítani.

Pest nov. 16. 1844.

Széchenyi Istv. s. k.

Kossuth Lajos levele Gróf Széchenyi Istvánhoz.

Méltóságos Gróf ur!

Sietek nagyságodnak mai levelére válaszolni.

Kimondhatlan jól esnék lelkemnek, ha arról megtudnék győződni, hogy a fiumei vasut iránti törvény elmaradása nem Méltóságodnak tulajdo-

nítható; de fájdalom, tiszta lelkiismerettel meg vagyok győződve, hogy ez ügy megbukásában Méltóságodnak nagy része van.

Ezen meggyőződésem nem sejtelmeken, nem mendemondákon, hanem az ország színe előtt történt, nyilvános tényeken alapszik.

Tudva van előttem Méltóságodnak ez ügy iránti nyilatkozata az országos finaciális választmányban; tudva azon jelenet, mely Méltóságod s a fiumei kormányzó közt azon alkalommal közbe jött; de ebbe semmi nyomatékot nem helyezek; mert ez nem nyilvános tény és sokkal elébb történt, mintsem Méltóságod a fiumei ügy pártolására nyilatkozott volna. Azt sem említem, hogy csaknem minden ember, ki Pozsonyból lejött, azon vallomással jött le, hogy a vasutak ügyének általában, különösen pedig a fiumeinak is megbuktatásában Méltóságodnak nagy része van; ez mind nem volna elegendő arra, hogy én ki ott jelen nem valék, magamnak a dologról meggyőződést képezsek.

Az én meggyőződésem Méltóságodnak a főrendi táblánál tartott s a naplóban, és hirlapokban olvasható nyilatkozatain alapszik.

Nézetem szerint ez ügy megbukásának oka az, a ki okozá, hogy ez ügy felírásba csak nov. 10-én mehetett, tehát az országgyűlés berekesztésére eleve kitűzött napon; azaz oly későn, hogy az idő rövidsége a kormánynak ürügyet nyújtott, a dolog iránt szép szerivel hallgatni. — Ezen késedelmet pedig méltóságod okozá, mert méltóságod indítványozá, nemesak első

hanem másod izben is, tehát a veszély végperczében azt, hogy a R-ek javaslatának részletei, a fő RR. által el ne fogadtassanak; Méltóságod indítványozá a felírást késleltető módosításokat; tehát — voltak bár ezen módosítások jók vagy nem jók, mindegy — Méltóságod okozá, hogy a felírás elkésett; hogy a kormánynak ürügye támadt a dolog iránt nem nyilatkozni, és ez a bukásnak története.

Nem akartam én, s nem is akarom ezt ügy-ellenséges szándoknak tulajdonítani; vesék titkaiba csak az Isten lát; én szándékot soha sem gyanúsítok; mint Méltóságod tekintélyének egész sulyával tőn velem közel két éveken át számtalanszor; eszembe sem jutott s nem is jut Méltóságod ezen eljárását olyasminek tulajdonítani, a mit Méltóságod a 256-ik főrendi ülésben gróf Z. Ö. ellenében ekint méltóztatott kifejezni: „ez is a parlamentaris taticához való, miszerint, hogy ne sikerüljön valami, olyasokhoz folyamodunk, mik a dolgot megakasztják“ ez szándokot gyanúsít, én ezt soha nem tettem s nem is teszem; — azt sem hozom fel meggyőződésesem alapjául, hogy valamely ügynek oly pártolása; miszerint azt mondjuk, hogy „én ez ügyet pártolom ugyan, de nem tartom igen jónak; azt hiszem, hogy a nemzet meg fog az iránti várakozásában csalatkozni, s azért igen igen nagy óvatosságot ajánlok“, hogy mondom, ily pártolás igen kevésbé különbözik a nyílt ellenzéstől, kivált midőn oly magas állású tekintélytől jó, kinek véleménye azon közben a

melyben szól, a többség sympathiája felett há-
tároz ; oly ügyben melyet annyi ellenséges ele-
mek ellenében, csak köz-sympathia menthet
meg ; s oly perezben, melynek minden pilla-
natja az elkésés veszélyét rejti magában ; esu-
pán a mellett kívánok maradni, hogy méltósá-
god módosító indítványai okozák a felírásnak
elkésését, s az ügyet ezen elkésés buktatta meg ;
mert jött volna jó vagy rossz kir. válasz, mind-
egy ; csak tétetett volna azon kénytelenségbe,
hogy válaszát meg ne tagadhassa ; még mindig
nem volt volna lehetetlen a fejedelem kijelen-
tett akarata nyomán a dolgot megmenteni ; de
így a körülményekhez képesti minden alkalma-
zás lehetetlenné vált.

Azt méltóztatik mondani, hogy az ügyet
méltóságod nem tartja megbukottnak. Isten adja
hogy így legyen. Én ha megfontolom, hogy az
ausztriai vasut már Grátzig megnyíttatott, s hogy
jövedelmi garancia nélkül a fiumei vasutra kül-
földi tőkepénzesek nem akadnak, a bécsi piac-
pedig, mely különben is 50—60 millió indus-
trialis papirosokkal el van öntve, ezen vasutra,
melynek csak eszméjét is szintugy gyűlöli, mint
a védegyesületét : pénzt adni bizonyosan nem
fog ; — én mindezt megfontolva az ügyet bu-
kottnak hiszem. — Isten adja, hogy csalatkoz-
zam. Én rég megszoktam nem siker reményé-
ben, hanem kötelesség érzetében dolgozni, s
azért iparkodni fogok, realisatiójára munkálni
ép oly hűn, s ernyedetlenül, mintha megbukott-
nak nem hinném.

Ezekben megadám a kívánt felvilágosítást. Nem titkolhatom el egyébiránt csudálkozásomat, hogy méltóságod azt, miszerint én Méltóságodat ezen ügy megbuktatójának hiszem és vallom: „a bectelenítési“ a „hazugságról vádolási“ mezőre viszi. — S ezt Méltóságod teszi, ki a gyanúsítás rendszerét ellenem tanúl állította fel; s engem a házi adó megbuktatójánk (!) nemzetgyilkosnak, Robespierre-nek sat. kiáltott ki. Én ezt nem viszonzom; viszonzni soha sem fogom; de sokkal inkább érzem alkotmányos polgári jogomat, hogy sem nemzetem bár mely törvényhozójának, az ország színe előtt mondott szavait s nyilvános tetteit, szabadvéleményi bírálatom alá tartozónak ne hinném. Mely jogomat, nem titkon, nem szögletek homályában, — hanem nyilvános válaszra tárt, nyilvános helyen, gyakorolni is fogom minduntalan.

Ki egyébiránt vagyok tartozó tisztelettel Méltóságodnak alázatos szolgálója Pesten nov. 16. 1844. Kossuth Lajos s. k.

Gróf Széchenyi István levele Kossuth Lajoshoz.

Tekintetes táblabíró ur!

Én véleményemet önről mindig őszintén kimondám, és ezt jövőben is tenni fogom — hanc veniam petimus damusque vicissim; — de hogy Önt olyással vádoltam volna, vagy vádoljam, mikép egy-egy specialitásra nézve mást ígér és mást teszen, ily alacsony ráfogással én önt soha nem illetem.

A kik tudják és ismerik a főtáblai conferentiák volt állását, s pedig vannak ilyesek többen, mindenek előtt maga a tenger melléki kormányzó, bizonyítani készek lesznek, hogy senki nem dolgozott Fiume mellett oly őszintén, mint én; sőt ha én nem vagyok, tán nem is megy fel a felírás sohasem.

Nem is átalom ennél fogva ezennel kimondani, hogy az ki Fiumét illetőleg nyilatkozataimban és tetteimben ügyetlenséget vagy — fel nem foghatót — lát, ám tessék; de kaján szándékot, mellékes czélt, vagy szó nem tartást hirtet, nem egyéb, mint alacsony rágalmazó és becsületemben gázoló hazug.

Mondtam igen s pedig Gróf Zichy Ödön ellenében, hogy néha legjobb tactica: időből kifogyasztani az ellenfélt, mikép ügye megbukjék. Amde ha valaki őszinte bajnokságát igéri valaminek elősegítésére, és ily tacticát használ, az nyomorúlt gyáva. S ki ilyet tesz felőlem fel, annak fejére vissza lököm e gyűlöletes imputatiót százszorta.

Mily értelemben nyilatkozott egyébiránt Ön felőlem, tehetségemet vagy adott szavam szentségét gyanúsítva, azt nem tudom, s megvallom, tegnapi soraiból tisztán ki nem vehetem. Minden esetre különös, hogy éppen akkor, mikor én csak kevéssel ezelőtt nyilvánítám az itteni megyei gyűlésen Ön iránti teljes bizodalमत, s Önnek több ízben már kezemet nyújtám, hogy Ön épen akkor gondolja maga helyén, személyem hitelét a hazában azok előtt a mostaninál

még lejobb szállítani, kik vak hevükben vagy felületességükben sem a dolgok bonyodalmaiban látni, sem azt elgondolni, hogy vajjon mi fekszik a hegy másoldalán, nem képesek.

Ki többnyire tartozó tisztelettel maradok Önnek Pest nov. 17. 1844. kész szolgája Széchenyi István m. k.

Kossuth Lajos levele Gróf Széchenyi Istvánhoz.

Méltóságos Gróf ur!

Tegnap i levelében azon kétségét fejezé ki Méltóságod, hogy első válaszból tisztán ki nem vehető, mily értelemben nyilatkoztam, Méltóságodnak a Fiumei ügy körüli eljárásáról. Köztelességemnek tartom, azon őszinteséggel, mellyel mint becsületes ember mindenkinek, mint férfit akármiknek széles e világon, s mint Nagyságod halhatatlan érdemeit kedves vagy kedvetlen viszonyokban örökké tiszta hazafiai hálával tisztelendő magyar, különösen Nagyságodnak, kinek felelni mindig kész vagyok, kijelenteni: miként levelem szavaira betű szerint nem emlékezem ugyan, de nagyon szerencsétlenül kellett vala szavaimat választanom, ha Méltóságodnak igazán oka lehetne a felől legkevesbbé is kételkedni, hogy én szándokai tisztaságát kétségbe vonni távol voltam, vagyok s leszek örökké. Én azt hiszem, gr. Széchenyi Istvánnak minden magyartól, még attól is, kit mint engem éveken át szenvedelmesen üldözött, ennyit megkivánni, erős

joga van; oly joga, melyet semmi tévedések — miknek mindnyájan alávetve vagyunk — nem fognak soha megrendíthetni.

Engedje Méltóságod megjegyezmem, miként mind két leveléből azt látom, hogy kedélye nagyon ingerült. Az országgyűlés végphasisainak szerencsétlen kimenetele minden hazafinak keserves okot ad, hogy kedélye ingerült legyen: ez tagadhatlan. S én ezt számba tudom venni, saját érzelmeim után is, mert minden erőlködés sem képes, lenyugtatni azon fájdalmas ingerültséget, mely nov. 13. óta csontvelőimet keresztül rázza. Isten adja, hogy ezen mindnyájunkkal közös bajon kívül, ne történt legyen semmi, mi különösen Méltóságodra ingerlőn hatott, s tán szakadást okozhat, vagy nagyíthat; midőn összetartásra van szükség mindenek fölött. Nekem fáj, igen érzékenyen fáj, hogy Méltóságod mind két leveléből gyanítanom kell, miként valami kellemetlen történhetett; mert Méltóságod „személye hitelének“ a mostaninál is lejjebb szállítását veti szememre.

Ha hibázom, — vegye Méltóságod mentességemül, azon tiszta érzésemet, mely tollam vezet, s engedje véleményemet kijelentenem: hogy ha Méltóságod azt hiszi, miként hitele némelyek előtt csökkent e honban, s ha gondolja, hogy e hitre némi ok s alkalom van; ez egyenesen csak azon szerencsétlenségből ered, hogy Nagyságod újabbi időbeli politikájába, annak mit tacticának szokott nevezni, sokkal tulnyomóbb befolyást engedett, mint Magyarország körül-

ményei megengedik. Innen van, hogy Méltóságod a homlok egyenest ellenkező pártok me-nagierozásának bizonyosan legjobb czélzatu, de kivihetetlen sysiphusi munkájában fáradozván, elleneinek bizodalmt multjánál s multja által örökre garantirozott jelleménél fogva teljes mértékben meg nem nyerheté, politikai barátai bizodalmt pedig néha-néha megütközövé, nem mondom ingadozóvá tette; mert voltak lépések melyeket annak, ki csak a nyilvános dolgokból ítélhet, (pedig az egész nemzet ilyen) érteni nem lehetett; érteni annál kevésbbé lehetett, miután Méltóságod maga nyilvános helyen tón oly vallomást, hogy a közel mult évek történetében, sok mit az egész nemzet mindennek hitt csak tacticának nem, semmi nem volt más mint tactika. És e nemzetben, mely oly örömet tekint fel gróf Széchenyihez, sokan valánk — engedje megmondanom, sokan vagyunk, (én is ilyen vagyok, ha vétek, ím vétkem vallomását hozom vezeklésül) sokan vagyunk, kik megdöbbenve kérdezzük önmagunkat: boldog Isten ki adja kezeinkbe Ariadne fonalát? ki mondja meg, mily mértékhez szabjuk itéletünket?

Lássa meg Méltóságod, én magam is eként valék a fumei vasutra nézve, midőn a mult Pesti gyűlésen a vitatás hevében ama neheztelt egy két szót ejtém. Méltóságod tudja mi Herculesi munka, valamely ügyet, melynek jóságáról meg vagyunk győződve, annyira vinni e honban, hogy 42 megye által pártoltassék. Én a fumei ügyet ennyire vivém. És Istenemre mon-

dom nem alávaló kérkedés: ez ügy előkészítése nekem, a fiumeiak indolentiája miatt, szegény ember létemre sok materialis áldozatomba is került. Végre keresztül víva ezernyi nehézségen a R-ek által pártoltatik, a fő RR. által elvben elfogadtatik, — minden perczhez az elkésés veszélye csatlakozik — és ezen végperczekben, Gróf Széchenyi István, s mindig Gróf Széchenyi István teszi a késleltető módosításokat, melyek körül a többség összpontosul. És én fájdalmasan kérdelem magamat: miért teszi ezt ő, és ismét mindig ő? Nagyságod azt méltóztatik mondani, hogy Méltóságod nélkül a dolog felírásba sem ment volna. Szent irásként veszem e szavát, és meleg hálát mondok érette; de én, de az egész nemzet, csak a nyilvános adatokból ítélhetünk; s nem kimondhatatlan csapás-e ha e nyilvános adatok olyanok, hogy erőszakkal tévedésbe vezetnek? hogy igazságtalanná is tesznek? hogy bántalmakig visznek az iránt, kit oly örömet szeretnénk soha nem bántani? A ki téved, az csak gyarlóságot követ el, de a ki tévedését makacsul vonakszik bevallani, az már vétkezik. Én megvallom okosabban teszek vala, ha a fiumei ügy bukása felett fájdalmamat kijelentem, a nélkül, hogy nagyságodat említéném, de hogy mi vitt az említésre? annak kulcsát a fentebbiekben nyújtám Nagyságodnak. — És miért teszem én e vallomást? teszem azért, mivel Nagyságod arra emlékeztet, miként nem rég, irántami teljes bizodalját fejezé ki, s nekem több ízben már kezét nyujtá. Ez emlékeztetés

eléggé gyöngéden történt; de engem még is önmagam előtt megpirított — valóban mondom gyöngédtelen valék, hogy személyt tekinteni soha sem szokott elvszigorúságomnak oly kifejezést engedék, mely Nagyságodnak ily emlékeztetésre jogot adott.

Nekem nehéz hibám, hogy igen nehezen tudok felejteni. Méltóságod irányában igen sok van, mit ez árva hon javáért felejtenem kötelesség; igyekezni fogok szem előtt tartani hogy kötelesség.

S most csak egy óhajtást engedjen Gróf ur nekem. Méltóztassék maga körül elfogulatlanul szétteltekinteni. Isten adja, hogy kedvelt rendszerét, kerüljön bár nagy resignatióba, mert hű kedélylyel átgondolt ösvényt elhagyni nehéz, — Isten adja hogy kedvelt rendszerét a szentségtelen viszonyoknak áldozatul hozva, Méltóságod meggyőződjkék, mikint azok, kik e hon javát nem akarják, csáboknak nem, csak kénytelenségnek engednek; hogy tehát a compact moralis erő az csak, a mi Méltóságod hazafi szándokait czélhoz segítheti; hogy tehát a tacticák ösvényén, kevesb eredményű azon járulék, mi az ellentáborból megszerezhető, mint minő a saját táborbani veszteség. — Engedje méltóságod, hogy soha se legyünk azon szomorú kénytelenségben, miszerint a „hegy másik oldalának“ titkaiba vetett vak bizodalomra legyen szükségünk; hogy Méltóságod nyilvános lépteit helyesen felfogjuk s megértsük voltaképen; — és Gróf Széchenyi Istvánnak soha sem leszen oka

hinni, hogy személyének hitele, polgártársainak bizalma, a képzelhető legmagasb foknál, csak egy vonallal is alább áll — Én hizelegni nem tudok Gróf Úr; — lelkemre mondom ezt, csak e hon javáért említem; azon hon javáért, melyet Méltóságod oly hön szeret; de hőbben nem szeretheti mint én.

Szerencsétlennék érezném magamat ha Méltóságod e soraimat félre értené. — A multakat tudni fogom felejteni; — ezt tán nem tudnám. Fogadja polgártársi érzelemmel igaz tisztelem őszinte kijelentését, melylyel, legyen bár személyes ellenségem, Nagyságod iránt mindig viseltetni fogok. Méltóságodnak, Pesten nov. 18. 1844.

Alázatos szolgálója

Kossuth Lajos s. k.

Gróf Széchenyi István levele Kossuth Lajoshoz.

Tekintetes Tábla bíró ur!

Önnek folyó nov. 18-i sorait vettem. Fogadja őszinte köszönetemet.

Ingerült állapotban vagyok, nem tagadom; de bizony mondom, nem annyira az országgyűlési végeredmények miatt vagyok annyira ingerlékeny, — mert ezek inkább búba sülyesztenek, — mint némi egyenesen személyem ellen gördített méltatlanságok következtében, melyeket nyilvánosan megboszulni nem engedé hazafiui kedélyem. S ez nagy kin; mert ki tudja nemsokára lesz-e több becsületünk e hazában, bár nemzeti-

bár egyénileg; mint a mennyit kiki köztünk saját magának meg fog őrizhetni.

Mi politikai eljárásomat illeti, ön azt hiszi: „nem gazdálkodom honunkat tekintve tehetséggel s erőmmel lehető legmagasabb kamatra“ — és ez meg lehet. — Ámde ha ön úgy látná politikai bonyodalmaink és külviszonyaink kártyáit, mint én látom: akkor tán, sőt alkalmasint azt fogná mondani, hogy én, — mindent mindenbe véve, és ha saját személyem nem a főczél csak azon uton járulhatok egy végképeni diadalhoz, vagy tán jobban mondva: egy végképi diadal lehetőségének elkészítéséhez, a mely uton járok.

Adja ránk áldását a mindenható! Pest nov. 20. 1844.

Széchenyi István.

Széchenyi Wesselényiről és Wesselényihez.

1843.

Wesselényivel ezelőtt 23 évvel találkoztam Debreczenben. Lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorol, majd elbájoló keblemet. Ő is érzett vonzalmat felém. Mind ketten pirultunk hazánk, hátramaradt vérünk, oly annyira elaljasodott léte fölött s mindketten érzünk magunkban kimondhatatlan vágyat, ha báresak egy mákszemmel is járulhatni, honunk, vérünk ápolásához. Bejártuk egymással Német, Francia és Angolország nagy

részét. O mily gyönyörű pillanatokat tölték együtt. Egészen elérzékenyülve érzem magam, ha ezen pillanatokra emlékezem vissza, mikor a külföld s kivált Britannia nagyságát kimondhatatlanul irigyelve, mindinkább megismerkedék azon kéjjel, melyet minden magasabb czél után sovárgó hord keblében. Eltökéllénk magunkban, hogy mi ketten, ha senki más, szigoruan elfogunk jární, bár sikerrel, bár nem, hazafiui kötelességinkben, a mennyire azt körülményeink és nem egészen egyenlő állásunk — minthogy ő minden szolgálaton kivüli én pedig katona valék — csak engedni fognák. Czélunk nemes és hozzánk illő volt. Az 1825. év nagyobb világba állítá barátságunkat. Független embernek lehetetlen volt akkor az oppositio során nem állani. Így történt, hogy én is azok sorában lélem helyemet. Wesselényinek akkori körülményei nem engedék, hogy részt vegyen az érintett országgyűlésen (még akkor nem volt magyar országí birtokos s így kir. levél által nem hívatott meg a pozsonyi országgyűlésre. Gróf Károlyi György inscribálta Wesselényinek a „Lophági“ birtokot Szathmár megyében, hogy az itteni megye és országgyűlésekről ki ne maradjon). A nemzet javulása, nem egy fájdalmas visszaérzéstől kísérve, felette lassu és csak lépcsőnkénti volt; ekkép azon okok kitapogatása is csak lassabban jöheté némileg tisztába: hogy ugyan miknek köszönhetnök jobbra fordulásunkat leginkább. S im ezen okok felfogásában, mely körül forog felemelkedésünk vagy bukásunk —

mert az alkalmas gyógyszer életre, a nem alkalmas halálra vezet — már 1830-ban nem tudtam Wesselényi nézetét helyeselni; valamint hinnem kell, mert nem hajtott rá, ő sem hagyá helybe az enyimet. Ugyan is már 1830-ban mikor Konstantinápolyból tértem vissza, tisztán állott előttem, hogy a kormány, alkotmányunkat és nemzetiségünket valódiilag méltányolni kezdi, és nem azért jó jobb vagásba minden oly lassan, mintha a kormány megmaradt volna összeolvasztási systemájánál, hanem mert ezer bonyodalmi és számtalan körülmény miatt, ezt szaporán nem teheté. Wesselényi langyos akaratot, sőt tervezett planumokat vélt szemlélni mindenütt, hol én inkább teravnélküliséget, mint terveket birtam látni. S innen támadt legelső divergentiánk. De jóllehet napról napra sceptikusabb lettem Wesselényi választott utját és modorát illetőleg, azért még sem biztam saját szemeimben és felfogásomban annyit, hogy politikai elválásunk rögtön bekövetkezhetett volna, sőt mondhatom, daliás egyenes nézetei, férfiúi tétovátlan bánásmódja, hős kedélye s kivált azon őszinte barátság, melylyel viseltetem hozzá, mind ezek mondom, mindig inkább bennem keresteték a hibát. S így éltünk, váltva oly édes és megint oly keserű napok közt, mert barátságunk napról napra nőtt, politikai utunk ellenben mindinkább el-elágazott, és így ugyszólván naponta jött a legfájdalmasabb surlódásba a meleg baráttal a hű hazafi. Igen tudtam én méltányolni azon félté-

kenységet, és republicanus ovakodást, melylyel Wesselényi el vala telve; mert hiszen alkotmányos nemzetnek egy általjában soha nem lehet mottoja a „határtalan bizalom“ meg a „semmibe avatkozni nem akarás.“ A legtöbb emberi zavar és baj félreértésekből támad; két transigáló lény közt nem elég, hogy mind ketőnek szándoka becsületes és őszinte legyen, de szükséges e fölött még az is, miszerint mind-egyik, mind másik előtt ez őszinte és becsületes szándék tisztában is álljon. Wesselényi semmit sem vétett, és semmi reprobalandót nem követett el a politika mezején, ha szavait és tényeit, magyar alkotmányos szempontból ítéljük meg. Azt senki nem tudta, vagy legalább nem tudta a nagyközönség, mily meg nem szűnő surlódások, sőt epedések közt éltem Wesselényivel sok éven át; mindent elköveték, mit a leghűbb hazafiság, a leggyöngédebb barátság csak sugallhat, hogy őt esalképzetiből ki vegyem; de ő ingerlékeny felfogásában egy hüvelyknyit sem tágitott; vagy ha néha hajlott is okoskodásom sulya, vagy legalább jó szándéku voltára egy kissé, a legelső alkalommal, kivált ha a sokaság tetszésével jött érintkezésbe, azt tüstént szemből szalasztá; mi által napról-napra bizonyosabbá vált előttem, hogy Wesselényi minden kitünő tehetségei mellett — miket legnagyobb ellensége sem tagadhat meg tőle — a legtávolabbról sem gyakorlati. Mi lett Wesselényi eljárásának végeredménye — kiki előtt ismeretes. Rám

nézve ez vala azon komoly, azon felette szomorú pillanat, mikor legédesb, s valóban merem állítani, nem ábrándimból, de leghihetőbb alapokra állított reményimből kivetkezve, leszállani érzém csillagomat s mindenkorra meg vala törve véremért hazámért hűn érző kedélyem. Wesselényi megrontotta egész politikai pályámat, és miután több mint 20 éve, hogy úgy szólván egyedül Magyarország lebeg lelkem előtt, mondhatom, megrontá élttem legérdekeseb és leghaszonhajtóbb részét.

De ime itt van a kiábrándulás s kibékülés ideje. És azért barátom Wesselényi, miután felszólalásodat arra magyarázom, hogy ismét tetteleges részt kívánsz venni honi ügyeinkben, más részről meg nem tudom hinni, hogy ellenséggileg léphess fel ellenem most, miután a zordon élet oly keserves iskoláján mentél keresztül s komoly sorsodat oly bajnokilag viselted, ám frigyesülj velem, Te, ki tudom annál nem vagy kisebb, bárki legyen is az, ki magasabbra tudja emelni a hazát, mint ön magát; kiábrándult, kijózanult ember kell közénk. Küszöbén állunk egy uj reggelnek; vagy gyönyörű, mindenkire meleg, életet és áldást terjesztő kikeleti vidor nap lesz az, vagy borongós, sötét felhőkkel megtelt őszi alkony, melyhez közel áll a komor, mindent dermedésre, halálra fagyasztó tél. Térj tehát ismét közénk. Hagyj fel azon öröki vizivás és locsolással (Gräfenbergben) mi — hidd el — semmi nem egyéb mint túlzás, és mindenesetre medicina pejor morbo; s azért

siess közénk. Ha nem tart is mindnyája köztünk Téged felette mély politikusnak, s azt hiszi: senkinek sincs kevesebb emberismerete, mint neked, és senki sem választ, bármily czélok elérésére is visszasb és felszinesb utakat mint Te, ezt fel se vedd és ne bánd; mert hisz nincs, ki ne tisztelne, ne becsülne, ne szeretne. Lásd ebben sokkal boldogabb vagy nálamnál; mert midőn politikai elmeéletemet, emberismeretemet, s célérésre választott eszközeim helyességét hasonlólag nem egy veszi kérdésbe, s köztünk maradjon a szó — néha még az iskolai padról is — nem ám a professor, hanem a tanuló: az alatt az egyik oly hazafinak tart, ki mindent csak hiuságból teszen, s mást ragyogni látni nem türehet; másik olyanak, ki mindig haboz, mindig tétováz, s teli tervvel, teli nehézségekkel, teli tartalék-gondolatokkal, bátran soha ki nem mer állni sikra mint oroszlan; harmadik olyanak, ki maga sem tudja mit akar, minthogy egyszer ellenzi a kormányt, egyszer vele tart; mert hiszen egyik kormány csak olyan mint a másik, egyik sem jobb, egyik sem rosszabb (!!) és ekép az volna a következetesség (?) azt mindig ellenezni, habár egész Magyarországot megaranynozná is, és így tovább; szóval: míg politikai felfogásom s mélységem, felette sok előtt vajmi gyenge lábon áll: addig politikai hitem, sőt — fájdalom becsületességem is nem egy által vétetik kérdésbe; mert sok még most sem tudja hányadán van velem, mi egyébiránt, hogy t. i. fel nem fog — az ő hibája-e vagy enyim, azt majd

az idő döntendi el; és engem ekkép inkább csak türnek; egy kissé itt ott tán tisztelnek; de hozzám nem éreznek vonzalmat, és nem szeretnek. Jöjj, jöjj minél előbb közénk, nem csak falusi és városi lakom, de karjaim is tárvák számodra. S ha igaz, hogy szemed világa elhagy, mi lehető legsúlyosb isteni látogatás, ámde sok mégis vidor elszántsággal túri azt, és így Te sem fogsz tudom e csapás sulya alatt, jóllehet borzalmas, leroskadni, akkor hadd ápoljunk tégedet. Hű feleség és nem egy nyájas remény van házkörömben, s így ha pillanatid nem is lesznek édesek, fogadom, legalább nem lesznek keserűk. Emlékezel rá mikor Latrappe monostorból, miután hetvenkét óráig legkisebb táplálékkal sem élénk, elgyengültségemnél fogva, Te mint erősb, szinte hátadon vittél ki. Próbáljunk újra szövetkezni. Bekövetkezik az idő, melyben te sem leszesz, én sem leszek többé, midőn az akkoron élő nemesb ivadék hantjainkat felkeresve, elérékenyült s keserű indulattal tán így lenne kénytelen rebegni csontjaink felett, hahogy a barátság és együttjárás minden kötelekei nem fűznének minket újra s mielőtt késő volna, össze, vagy ennek lehetőségét megkísérteni elmulasztanók: Átok fekszik e nyomorult hazán, hogy e két elhunyt is, miután csak egy czélt szomjazott, még is egy uton nem járt, de istentől nyert tehetségeit elkülönözve fecsérlé, sőt egymás hitele, tiszta szándéka s jó neve csorbításában pazarlá el! mitől mentsen meg a nagy Isten.“

Deák Ferencznek.

Pest, nov. 30. 1837.

A fiscus, utóbbi repplicánkra*) felelt**) ezt ezennel küldöm. Ugy látszik minden módon siettetni akarják a per lefolytát. Az sem lehetetlen, hogy ezen siettetés erőszakos módokkal is fog eszközölni, s hogy a kifogások végig használásától el fognak zárni akarni, és ezt vagy bírói ítélet által, vagy annak előre bocsátása nélkül, meritoriális sententiát hozván, teendik. Ezen esetekre mit gondolsz teendő. Ezen ide mellékelt repplica***) csak nem egészen a dolog meritumát illeti, s azért arra most nem fogok felelhetni, mind az által kérlek: tedd meg arra pontonkénti felelő észrevételeidet. Kérlek arra is, hogy a mi a kormány és fejedelem személye közti különbségre, mind oklevel- mind diaetalis beszédekből s iratokból következtethető eszedbe jut, közöld. Zala vármegyének az én ügyemben tett minden határozatait s feliratait is kérem, küld meg nekem jegyzői hiteles alakban.

Szegény Lajos (Kossuth) ügyében tegnap hozaték ítélet, de még publicálva nincs, de tudatik, hogy kibocsátása megtagadtatott.

Jó részt bizonyos, hogy hozzátok is commissió megy. Ugy hallatik, hogy Csányi Laczi jár a notoriussággal vagy infámiával jegyben.

*) beadatott 1837. a sz. Istváni terminuson.

**) 1837. szentmártoni terminuson.

***) a fiscusé.

Mit nekem irsz s küldesz, kérlek juttasd, még pedig ha lehet nem sokára, Csapody kezébe, Benyovszkinak czimezve (ugyan az, ki Kossuth perét is vitte.)

Ha egészségem annyira helyre áll — mint már irtam — uj esztendőre Adándon leszek. Kérlek jőj oda. Bátyádat szivesen tisztellem. Maradok barátod
Wesselényi.

Deák Ferencznek.

Pest, deczemb. 3-án 1837.

Kedves barátom! Horváth Eduard által irtam neked s pörömet érdeklő egy irományt küldék. Elfelejtettem azon levelemben*) megemlíteni s azért azt most teszem, hogy t. i. azon irománynak**) minden részére észrevételeidet megtévén, légy különös figyelemmel annak azon szakaszára, mely ezen szavakkal végződik: „bizonyosan senki sem fogja megengedni“ (arra felel itt a fiscus, hogy alperes helytelenül hivatkozik az 1723. törvény 53. cikkére, mely a magánosok közti bectelenítésről s köztanácskozás helyén, a hely szentsége iránt tartozó tiszteletnek megsértéséről. ugy az ezt hevenyében követő büntetésről szól).

Szegény Bezerédy tegnáp volt itt. Anyját is elveszté s megy öreg atyjával s kis leánykájával Tolnába. Nagyon egybe van zúzva. Maradok barátod
Wesselényi.

*) Novemb. 30. kelt.

**) A fiscus felelete, mely a nov. 30. levélben említetik.

Kölcsey Ferencsnek.

Pest, deczemb. 3. 1837.

Kedves barátom! Oct 9- s 25-én irtam neked, de válaszodat egyik levelemre se vettem; az egyikben kértelek többi közt, hogy a dec. 9. 1834. közgyűlésnek jegyzőkönyvét hitelesítve küld meg; a másikban az iránt tettem említést: miszerint jónak látnám s szeretnék esketést vitetni végbe az iránt, minő befolyást üzve s a tanukra hatni akarva, s némelyeknek kikérdezésekor személyesen is jelenléve, vitte a fiscus az ellenemi vallatást. Most újra ily színű, az az pörömet illető dolgokról kell írnom: a feljebb említett esketést annyival is inkább szükségesnek látom, mivel újabban is értésemre esett, miszerint a fiscus vagy ijesztő vagy kecsegtető módokat s tekintetét is használva lépett több tanukra nézve föl. Ezen esketésnek a fiscus vallatása ellen, általánosan véve akarnám hasznát venni; de az egyes tanuk némelyike ellen, ezen kívül még azt is gondolom kifogásul felhozhatni, hogy azok ellenem személyes roszt indulattal viseltetnek, s azt be is bizonyították; ezt kétségtelenné teszi azon gyűlés előtti s alatti magok-viseletök, miszerint a köznemességet ellenem előre felingerelték s az ülésben is személyem elleni törekvésöket, mind az által, hogy szólni nem engedtek, mind pedig hogy szólhatási jussommal élni kívánságomért, közkereset alá akartak vetni, eléggé megmutatták. Lehet, hogy még egyebekről is lehetséges lesz némely tanunak erántami ellenséges hangulatát bebizonyítani; erre

nézve a teendő esketésbe, erre intézett kérdéseket is szükségesnek látok. Továbbá mivel a fiscus, ellenemi szóváltásaiban leginkább azon lovagol, hogy beszédemnek szelleme s célzata lázító volt, azért szükségesnek látom, hogy beszédemet, melyet a gyűlés után, midőn az még fris emlékezetemben volt s az ülésben feltett jegyzeteimből leirtam, közöljem tanuimmal s akár a kérdő pontokban, akár csak private, előre bocsátván azt, miszerint ezen közlésnek nem az a célja, mintha azt kívánnám, hogy valaki azon beszédnek minden szavára s szavainak egész szerkezetére esküdjék meg, mivel ez, egyszer s csak futólag és zaj közt hallott beszédre nézve, az emlékezet minden határán túl vagy, hanem csak az a kívánságom, hogy a tanú jelentse ki, oly tartalmúnak, szelleműnek s célzatúnak találta-e akkor beszédemet, mint milyennek most kell hogy lássa t. i. nem csak nem lázító, sőt a lázítás épen ellenkezőjének, az az: oly tanácsot adó, mi a lehető lázadást megakadályoztassa.

És most küldök Te Neked kérdő pontokat, de ezek csak kérdő ponti javaslatok, s kérlek hogy tedd meg ezekre a szükségesnek látandó észrevételeidet. Ezeket nekem haladék nélkül felküldvén, miután én azt ügyvédemmel (ugy vélem Benyóvszkyval) együtt újra is megfontoljuk, s tüstént le fogjuk küldeni az esketés megkezdése s megtétele végett. Akkor fogunk compulsoriumot is küldeni.

Kérlek küld válaszat Károlyba haladék

nélkül, hogy az onnan a közelebbi táskával (14. deczemb.) felindítathassék. Kérlek küld fel nekem a Vármegyének az én ügyemben tett határozatait s feliratait is. Maradok barátod

Wesselényi.

Deák Ferencznek.

Pest, febr. 17. 1838.

Kedves barátom! Közlött észrevételeidet köszönöm s fogom használni. Sajnálva látom leveledből, hogy most ide nem jöhetsz. Köszönöm, hogy legalább a tavaszra ígérkezel. Talán még akkor láthatsz. De siess, mert sietnek. Kérlek tudósíts, mikorra várjalak, mert a tavasz kitétel igen határozatlan. Jőj kérlek a jövő hónapban.

En Szathmárba (Kölcseyhez) és Biharba (Beöthy Ödönhöz) kérdő pontokat küldöttem s vallattatni fogok. Mentül több s mentől pozitívusabb tanukra most annyival nagyobb szükségem van, mivel az ítéletben a factum s az intentió fiscus állítása szerinti létezése van kijelölve, mint azon sarok, mellyen a dolognak így vagy amugyi eldöntése fordul. Vannak ugyan nekem néhány vallatásim, de azon inquisitio most mind a tanuk száma, mind a vallomások terjedelmére nézve nem elégséges. Tudod, hogy az országgyűlése alatt, mi kevésbé lehetett hinni, hogy nekem még inquisitiokra legyen szükségem; s tudod hogy mind a pörnek a fiscus

részéről folytatni nem akarása, mind a legnagyobb uraknak biztatása arra mutattak, hogy vallatások tételére, s azok használására szükség nem leend. Ezen felül a fiscus tanui vallomásuk felől is kell ellenvallatásokat tétetnem; ennek pedig amazok hitelesítése előtt ideje nem volt. Vallatási kérdéseimet is ezen sententia után más-ként kelle tennem.

A tábla tagjai a hozott ítéletnek most azon magyarázatot adják, miszerint abban csak az van kimondva, miszerint notát lehet szóval elkövetni, hogy ha azon szó más terhelő körülményekkel van egybekötve. Továbbá azt állítják, hogy reám nézve azon ítéletnek értelme csak az, miként ha én valóban azt mondtam, mit a fiscus állít, s azon értelemben mondtam, mint ő veszi, és ha nekem azon czélzatom és intentióm volt, miről vádoltatom: ugy igen is notát követtem el; s így azt állítják, hogy ügyem kedvező állásba helyezettett; mert már csak azon suppositumnak ellenkezőjét kell bebizonyítanom. Ha ők azon ítéletet így magyarázzák, természetes, hogy annak én sem adok más magyarázatot.

Mióta ide visszajöttem (Ádándról Csapodytól, ki Wesselényi számára a „Deáktól küldött i rományokat átvette s expressus által igazította hozzá“ t. i. Wesselényihez), számtalan intéssel, anácscsal, kéréssel éltetnek s ostromolnak. Abba, hogy leginkább az intentióm nem hibás voltát fejtsem ki, bizonyítsam be, mind azok, kiknek szavok: eszök vagy egybeköttetések által fon-

tosabb, megegyeznek. Vannak, kik Bécsbe mentelt, s az ottani nagy urak eljárását javallják, mások folyamodás-tételre kérnek. Abba még nem határoztam el magamat, hogy a perben minő lépéseket teendek; de abbeli határozatom, miként magamat lealacsonyítani s magamat erkölcsileg megfertőztetni nem fogom — régi és erős.

Folyamodás akar szóval, akár írásban történjék, két szempontból felveendő: egyik, hogy ezen lépésem következtében mit fognak rólam mondani s itélni; másik hogy azon lépés magában véve helyes-e s az én személyemet véve illő-e?

A mi az elsőt illeti: t. i. azt, hogy mit fognak mondani s itélni: erre nézve halld véleményemet. A sokaságnak, (melyet becsülni soha sem tudtam, s melynek megvetésére tanítottak keserű tapasztalásaim), helyben hagyása és tapsa reám nézve sem ingerlő, sem becses; — nem ingerel, mert ujság s szokatlanság esábját rég vesztette; nem becses épen azért, mivel azokat kiktől jó, nem tudom becsülni. Még is bizonyos körülményekben nagy fontosságu a sokaság véleménye, mert ez határozza el, miként és mennyire hathatunk. Ezért előttem a közvélemény és népszerűség, nem mint magában álló cél; hanem mint hathatásra s használhatásra szükséges eszköz, érdekkal birt, s mint arra vezető ut, kívánatos volt. Törekedtem is azt elérni, de egy magasabb célra juthatásért; de erkölcsi és polgári kötelességet annak soha fel nem ál-

doztam. Azon keveseknek pedig, kiket becsülni tudok, róلامي jó véleményök, jutalmazó és édes érzés ; kárhoztatásuk fájdalmas. De ezen édes érzés utáni törekvést, vagy azon fájdalom elkerülésének igyekezetét sem méltattam cselekvéseim indító okává. Férfiu tetteit csak kötelesség érzete vezérelheti, más tekintetek, s bárminő nemes indító ok, hozzá nem illő.

Ha hinném, hogy a nálunki gyáva és elfajult sokaság bír elég étellel s fogékonysággal törvényes szabadság s nemzetiség iránti hív és tartós érzet táplálására ; ha gondolnám, hogy én ezen sokaságra hatva s népszerűséggel használhatok ; és ha ezen hit s körülményeim lehetővé tennék, hogy én még ezen túl is a közdolgokbani befolyás vaspályáján verejtékezzem : ugy a közvélemény előttem most is még igen nagy fontosságú lenne. De másként áll a dolog, miután hív s elszánt küzdéseim után, a csatatérről, győzelem- s diadaljel helyett, azon keserű meggyőződést hoztam iszonyú lelki magányomba, miszerint e rothadt nemzet törvényes szabadság birására sem képes, sem érdemes ; s miután látom, hogy önmaga rontja, pusztítja s fertőzteti magát ; s látom hogy ezerek adják el magokat nyomorú létök, vagy még nyomorultabb fénylésök szennyes áraért, s kik ezt nem teszik, azok — kevesek hijával — búta aléltságban tespednek ; és látom, hogy a törvényes szabadság s nemzetiség melletti lelkesedés mennyei itala, nem izmosodó életet s erőt fejtett ki, hanem csak részegített s csak rövid mámor

volt hatása ; — pedig minő mérséklett adagokban nyújtottuk ; de az elmecevészett test semmit sem bir s lázas felhevülést, teljes aléltság követ ! Mindezeket látva azt hiszem, hogy ha körülményeim engednék is, még sem lehetne eddigi polgári pályámon maradva használnom. Így a czél elenyészvén, az eszköz feleslegessé lesz ; s azért réám nézve az, hogy a sokaság, cselekvéseimről mit mond, megszűnik fontossággal birni.

Mit fognak a jók lépéseimről mondani — fognak-e azért becsülni, vagy meg fognak-e vetni ? ez fontos. Keserű és keserves a jók által is félre értetni s többé nem becsültetni. Midőn ez történik, el van akkor az utolsó fénysugár is halva, mely az életre kívülről hat, s ezen melegítő s életadó sugár enyészttével sötét éj borúl létünkre ; de érzek magamban elég erőt ennek is eltűrésére ; s ezen sötét éj rémei közt sem roskadnék öszve, s lépteim nem tévednének : hiszen van a férfi kebelben egy világ, mely belőlről hat ki s nappá tudja a legszörnyebb éjjet is deríteni. Ez a teljesített kötelesség érzete.

Ezen nézetek következésében, mostani cselekvéseim elhatározására azon tekintet, hogy mit fognak rólam mondani s itélni : részint fontosság nélkül, elhatározó erővel pedig semmi esetre sem bir.

Annnyival elhatározóbb az a kérdés, hogy a folyamodás lépése magában helyes és illő-e ?

Folyamodás, kérés : mindég alázó vagy

legalább kisebbitő érzést szül; másra szorulni, mástól várni s másnak jó vagy rossz akaratjától függővé tenni önmagát: keblet szorító, s a függetlenséget, e lelki nagybecsű birtokot gyengíti. Olyat kérni, s olyanért folyamodni, mit követelni s megkivánni van jussunk, kettősen lealázó; mert juróli lemondást tesz fel, mi örökké gyengeség szüleménye. De legterhesebb s olykor vétkes is a folyamodás és kérés, midőn az bocsánatérti esdeklést s annak következtében hiba elismerést tesz fel. Hibát — ha létez — elismerni; s vétket is — ha elkövettük — megvallani nem szégyen, sőt kötelesség. Ily esetben is bocsánatot kérni csak akkor illő s helyes, midőn az által az elkövetett hiba vagy vétek egy része helyre hozatik p. o. személyes megsértésekben; de törvényszabta büntetések elengedéseért az esdeklés, elkövetett hibák vagy vétek eseteiben is többnyire, ha nem gyávaság, legalább gyengeség; mert a tettét, nem tetté varázsolni nincs hatalmában annak, ki kegyelmezhet; s a bűnért büntetést szenvedni kötelesség. Ellenben hibát vagy vétket ismerni el akkor, midőn meggyőződésünk szerint azoktól mentek vagyunk s így bünt fogni magunkra: vétkes erkölcsi önfertőztetés. E nagy erkölcsi rossz oly ár, min semmi testi rossz kikerülését megvásárolni nem szabad.

Nincs fogalmam arról, miként tehetnék oly folyamodást. még pedig sükert ígérhető folyamodást, mi bűnösség elismerését ne foglalná magában; ezen erkölcsi öngyilkosságra pedig

sülyedni soha sem fogok; s azért a folyamodást szabadnak s hozzám illőnek nem tartom.

Hogy okosság javall-e ily hibát elismerő folyamodást s az tanácsos-e? erről sokat lehet mondani; de midőn erkölcsi kötelesség szab előnkbe utat: akkor nincs ut keresés végett, a tanácsosság fáklyájára szükség. Áldjon Isten barátod
Wesselényi.

Kölcseynek.

Pest, febr. 23. 1838.

Kedves barátom! Tegnap előtt vevém f. hó 14-én költ leveledet.

Mentségembeni ereszkedést illető kétségeimre tett nyilatkozásod: józan ész-szülte ép okoskodás. De meg kell következöket jegyezmem. Kétségem: kelljen-e most a derék védelembe ereszkedni, most midőn a törvényszabta uton, még oda nem jutottunk; s ereszkedni a királyi Táblának ítéletesen kimondott parancsára: nem azon elv mentésének tekintetéből származott, miszerint szóval notát elkövetni nem lehet, s miszerint a királyi Tábla ez ügyben nem bíraskodhatik; hanem azon elvnek megmentése, vagy legalább általam nem sértése volt szemem előtt, hogy t. i. nota-pörben lehet kifogásokkal élni, és főként, hogy a királyi Tábla nem kényszeríthet valakit, a törvény-határozta uton kívül, más nyomon menni.

Ezen itt kérdésben forgó elvek közül az: hogy lehet szó által notába esni; bíraskodhatik-e

a királyi Tábla ily országot kétségbe hozott kérdésben; valamint az az elv is: lehet-e notapörben kifogásokkal élni, két oldalról sebezhetetik: a curia által s én általam.

Bizonyos, hogy a veszedelmesebb sebek azok, melyeket azon elveken a curia ítéletei ejthetnek; azért is, mivel a curia ítéletei nálunk zsinórmértékül szolgálnak, s azért is, mert a nagy közönség, e kérdéseket nem igen érti; a nem értés esetében pedig az auctoritásnak van véleményvezető hatása.

A curia által ejthető ezen sérelmek, csak úgy kerülnének ki, ha eszközölni lehetne vagy azt, hogy az elveknek kedvező ítéletet hozzon, vagy hogy azok felett ne is ítéljen. Kisebbíteni pedig az ejthető sebek veszélyét az által lehetne, hogy legalább nyilván ne legyen amaz elvek eldöntése kimondva s az ítélet homályos s magyarázható maradjon.

Mind ez nem tőlem függ, általam nem eszközlhető. Azt hiszem bár mit tegyek, az e tekintetben sebző ítéletek nem fognak változást szenvedni, sőt még újabbak s elhatározottabbak hozatnak.

Általam is sebezhetőnek amaz elvek, ha nem oly veszélyesen is. S ezért nem szabad nekem soha is elismernem, sem hogy „szó“-val lehessen notába esni; sem hogy a jelen ügyben a curia biráskodhatik; sem hogy kifogásokkal ne élhetnék. De csak ily el nem ismerés s ellenmondás mindaz, mit az elvek mellett tehetek. Mert én akár védném magamat, akár nem, ők

kimondhatnák s ki is fognák amaz elvek eldöntését mondani.

Nem így áll a dolog a negyedik elvre nézve, arra t. i. miszerint törvény, nem pedig curia szabja ki a per folytának utját s miként ez a kifogásokkal élhetés kedvezését sem nem adhatja, sem nem vonhatja meg önkénye szerint. Erre nézve sikerrel gyakorolhatom a nemtevés erejét. Itt azzal, ha azon parancs által, a törvényszabta utról magamat eltéríteni nem engedem s inkább épen nem lépek, mint sem törvény elleni uton lépjek: sikertelenné teszem azon parancsot. Ezen parancsban pedig a süker az, miből a legveszélyesebb következéseket huzhatnak.

Ezen nézetem következtében elhatároztam magamat, miszerint a kifogásokkal élés utján fogok tovább lépni s közelebbi replicámnak tartalma: az actorátus elleni kifogás leend. Bele fogom — a mennyire lehet e kifogásba szőni azokat, miket valódi védelemre szükségesnek látok.

Perem folytát s végét siettetni ugyan semmi okom, de felette késleltetni sem czélom. Itt a fiscus, s bírám kijelentették, miszerint a szükséges oltalmi okleveleim megkapását bevárják s így a pör ellátása jó-részt az oklevelek mikori megjelenésétől függ: Ezek szerint kérlek a vizsgálatoknak haladék nélküli eszközlésére, de úgy hogy sietés mián, azok a tanuk számára nézve se szenvedjenek rövidséget. A teendő vizsgálatoknak pedig

itteni megjelenését illetőleg jobbnak látom, ha az egész vizsgálat bevégezte után fogjátok a valomásokat s bizonyítványokat felküldeni.

A Kossuthi aláírás következésében még sem kötelezvényeket, sem pénzt Szathmárból nem kaptam.

Az ő perében mostanság semmi sem történt. Ő miután szabad láboni védelmét engedni nem akarják — teljességgel nem akarja magát védeni. Utóbbi észrevételeit közelebről megküldöm; de ezek későn érkezvén, nem iktatottak a már beadott repplicába. Benyovszky*) nem akarja, hogy védelem nélkül hozassék ítélet, s azért bele fonja, a szabad lábratétel követelésében a derék védelmet. Egészsége — mint mondják — türhető. Lelke nincs leverte, vidámságát megtartotta. Nem rég vettek szülői egy hosszú levelet tőle, „drámai literaturánk csekélységének okairól.“ Ölellek forró szent barátsággal. Wesselényi.

*) Kossuth ügyvéde, s úgy vélem a Wesselényié is.

BÁRÓ

WESSELÉNYI MIKLÓS

NÓTA-PÖRÉBŐL,

A FŐVÉDIRAT KIVONATOS RÉSZÉ, MINT

DEÁK FERENCZ

„KÖZLÉSEI“ ÉS „ÉSZREVÉTELEI“ UTÁN

KÉSZÜLT MŰ.

WILSON & WILSON
BRANK FURNACE
ESTD 1850

Polgári alkotmányunk szelleméből szintoly világos a kormány, és király közti különbség, mint a nyilvános törvényekből.

Polgári alkotmányunk legnevezetesebb, s legsajátságosabb szelleme következő: A király személye szent, és sérthetetlen, a neki adott hatalom s ebből eredő jussai oszlothatlanok, a törvényhozás a király és nemzet közt meg van osztva, és egyik is a másik nélkül törvényt nem alkothat. Törvény végrehajtása, s a közdolgok igazgatása részint egyenesen a királyra van bízva, részint ön kebelökben, és saját dolgaikra nézve, a törvényhatóságok által gyakoroltatik. Ezekre nézve is fenn van a királynak felvigyázása hagyva. Ellenben a király által az egészre nézve gyakorlott végrehajtó hatalomnak a törvényhatóságok organumjai. Valamint a törvényhatóságok által gyakorolni szokott kebelbeli közigazgatás a király felügyelése alatt áll: ugy a nemzetnek is mind jussa, mind kötelessége, a hány-szor törvénnyel nem egyező parancsoltatik, törvényhatóságul felszólamlani, a sérelmet országgyűlésen előadni.

E viszony kezessége, mind a királyi szék rendíthetlenségének, mind a nemzeti jussok épen

maradásának; szóval az egész polgári alkotványnak. De éppen ezen viszonynak, s kölcsönös őrségnek szükséges következése az, hogy mivel a nemzetnek jussa és kötelessége is sérelmek alkalmával felszólalni, és egy törvényelleni lépést is el nem nézni, el nem hallgatni; másfelől, mivel a király személye szent, és sérthetetlen s azt az iránta viseltetni kellő határtalan tiszteletnél fogva hibáztatni, s róla hibát is feltenni nem szabad: lenni kell egy testületnek, melytől, a sérelmek eredőknek tekintessenek s mely ellen a panaszok intéztessenek.

Törvény parancsolja sérelmek felterjesztését s parancsolja azoknak orvoslását. 1563. a felségnek azon kívánságára, miszerint országgyűlés, más fontos, és terhes dolgok miatt minden esztendőben nem tartathatván, a három forint dica négy esztendeig folyjon: az országgyűlése a 3-dik cikkben azt határozta, hogy ezen kívánság nem csak terhelő, (onerosa) hanem a dicséretes hazai szokásokkal is (laudabili consuetudine) ellenkezik; mivel az országgyűlések nem annyira dicáért, mint közönséges sérelmek terjesztéseért, s más a hazára nézve szükséges, és hasznos dolgok folytatásaért tartatnak. És azért az országgyűlésének minden, vagy legalább, minden második esztendő végével leendő tartása rendeltetik, melyben „possint suas necessitates, et gravamina proponere.“

Az 1622. 2-ik t. cz. az addigi gravameneknek mindjárt az első diaetán — az azután történendő sérelmeknek pedig minden azt követő

országgyűlésen leendő orvoslását rendeli. Mely törvényczikkely az 1659. 1-ső art. 2-ik conditioja által szórul szóra megerősítetik.

Az 1655-ik 49. czikk azt mondja, hogy minden három évben országgyűlése tartassék, mivel a nemtartás esetére, mind a dicális contributió megszűnik, mind a hazafiak több és nagyobb sérelmekkel terheltetnek.

Az 179°/₁ 13. t.-czikk a gravamenekről így szól: „*cuncta justa gravamina universorum S. S. et OO. regni inqualibet diaeta effective, et inomisse tollantur.*“

Gravamen: sérelem, mi egyéb, mint kormány elleni panasz. Ha nem léteznék oly testület, melyről szólni lehet, miként lehetne a törvény ezen rendeletét teljesíteni? A királyról nem lehet szólni, mert ő király s személye sérthetetlen. A kormányról vagy azt akármi névvel fejezzék ki, nem — mert ugymond a kir. fiscus — az egyértelmű a királylyal, hát miként adassanak elő a sérelmek? Így mi volna az országgyűlése is, melynek törvényszerint a gravamenek orvoslása egyik főtárgya.

Ezen szó gravamen, mely törvénykönyvünkben oly számtalanszor fordul elő. már maga szükségképen következteti a kormány név alatt értendő testületet; mert hol gravamen sérelem van: van panasz és nehézség, a gravamen ellen intézve. A kir. fiscus anticonstitutionalis theoriája szerint az ország mindig maga a király ellen lenne kénytelen panaszolkodni, azt lenne kénytelen hibáztatni. Ez a királyi méltóság megsem-

misítésére czélzó ut; vagy pedig kénytelen lenne, az ország minden sérelmeket hallgatva túrni: ez absolutismusra vezetó ut. E kettő pedig polgári alkotmányunkkal egyenlőn ellenkezik. Ki tehát bár melyiket a kettő közül — az arra vezetó utat követvén — létesíteni akarja, az polgári alkotmányunkat akarja felforgatni; ki pedig azt akarja, s ezt teszi: az valódi notórius.

Azt tenni, vagy megengedni, mit törvény tilt, polgári bűn; de nem kisebb polgári bűn azt megakadályozni, vagy megtiltani, mit törvény parancsol. Sőt ez nagyobb bűn, mint az előbbeni, mert amaz csak azon rosszat eszközli, hogy a törvény áthágatik; ez pedig ugyan ezt, azon felül pedig azon erkölcsi rosszat is, miszerint más, vagy mások kötelességöket nem teljesíthetik. Ennélfogva szintoly absurdum, milyen bűnös dolog azt: mit törvény parancsol, hogy t. i. a gravamenek felterjesztessenek, megakadályozni, sőt eltiltani az által, hogy a kormány a királylyal egy értelművé tétetik; hogy következőleg az erről nem szólhatás amarra is kiterjesztetik; mert nem szólhatván kormányról, nem lehet szólani sérelmekről sem, mivel nem lehet sérelem vitatás tárgya a nélkül, hogy annak szerzői ne említessenek, s oda ne értessenek.

Vagy talán azt mondja a kir. fiscus, hogy teheti ezt országgyűlés, de egyes személy nem. De hát az országgyűlési nyilatkozások nem egyesek beszédeiből alakulnak-e? S az országgyűlésen beszélők legnagyobb része, nem a törvényhatóságokban történt egyes vitatások s az azok

ból alkotott utasítások következtetésében beszél-e? Válhat e nálunk valami országgyűlési tanácskozás, határozat tárgyává, miről törvényhatósági gyűlésekben beszélni ne lehessen?

Gravamenek létezéséből s azoknak törvényparancsolta felterjesztéséből, orvoslásából vont ezen felebbi természetes következtetéseken kívül, nyilvánosan is ki van, még pedig számos törvényeinkben a kormány létezése, s annak a felség személyétől való megkülönböztetése fejezve.

Nem mesterkél, vagy erőtetett magyarázatokból, hanem írott törvényeink világos szavaiból lehet, és kell ezt átlátni.

Bajosan lehet alkotmányos ország, melynek, írott törvényei világosabb, s tisztább adatokat nyujtanának a kormánynak — még pedig felelősség terhe alatti kormánynak felállításáról, létezéséről, s annak kötelezéséről, s hatósága köréről is mint a miénk.

Minél fogva bátran meri állítani az alperes, hogy ha létezik valahol törvények nyomán kormány, úgy hazánk az, hol annak léteznie kell.

Még szent István, 1-ső könyve 7-ik fejezetében kifejté, mi szükséges királynak jó és böles férfiak tanácsával élni. Tanácsadók, és tanácsosok szükségét fejtven ki, a tanácsosok létezését bizonyítja.

Ily tanácsosok, és tisztviselők, kiket a király az ország kormányzása eszközeül használt, s kiknek összesége a király cselekvési körébe tartozó közdolgok igazgatását kezelte és folytatta, sz. István után is mindenkor léteztek. Va-

lamint hogy képzelní sem lehet királyt, s ország igazgatását ily testület, vagy testületek nélkül; nem csak az ország, de még egy jószág, vagy ház igazgatását sem lehetvén folytatni oly személyek nélkül, kik a rendelkezéseket végbe viszik, s némelyeket magok fejöktől is tesznek.

Nem említvén más régi törvényeket, s eseteket csak azt hozzuk fel, miszerint 1-ső Mátyás bizonyosan egy volt azon magyar királyok közül, kik királyi tisztöket lehetőségig magok személyesen folytatták, mégis 6-ik Decretuma bevezetése 2-ik §-ban ezt mondja: „Cordi semper habuimus, ut eas inordinationes, et perditas abusiones, quae in hoc Regno praedecessorum nostrorum Serenissimorum dominorum regum, et nostra etiam tempestate hactenus, potissimum vero in judiciis fuerunt, abolere, et extinguere“. Elismeri tehát, hogy voltak, s uralkodása alatt is történtek, a közigazgatás minden ágaiban rendetlenségek, s visszaélések, de ezeket, s főkép a törvénykezésben történeteket, nem ismeri el tulajdon tetteinek, s azoknak orvoslására az ország rendeivel együtt törvényeket hoz.

Hogy mennyire elismertetett, miszerint a király, főként midőn nincs jelen az országban, mások segítségével nélkül a kormányzást nem folytathatja, világos az 1455. 10. t. ezikkből: „Quod regiam Mattem sive in exercitu, sive aliter extra regnum agere se contingat, Palatinus ex officio debet in regno semper esse locumtenens, et cum aliquibus penes ipsum deputandis (q u o r u m

tamen ipse caput superior esse debet) omnia facere, et exercere, quae Rex ipse posset, et deberet; — potest. Demtis tamen gratiis, et donationibus jurium ad Coronam devolutorum. Praeterea aliis iis, quae directe ad regiam dignitatem ex antiqua ordinatione pertinerunt semper.“ Kitészik ebből az is, miszerint Mátyás király is csak egyedül a felségi jussokat (jura majestatica) ismerte olyanoknak, melyeket nevében s helyette más nem gyakorolhat; egyebeket pedig olyanoknak, melyeket távol létében a Palatinus, a mellé rendelendő személyekkel, vagyis tanácscsal eszközölthet.

Az 1492. 6. cz. azt rendeli, hogy a felségnek consiliariusai magyarok legyenek, mint az László király idejében is volt. Ez bizonyítja, hogy azon consiliariusokból álló testület már az előtt, s László király idejében is létezett.

Ezen consiliariusok testületének létezése s hatása köre igen világos az 1495. 25. czikkből.

Látszik ezen törvényczikkből, hogy a praelatusok, ország bárói, és consiliariusok, még az országgyűlése előtt ülésezvén, tanácskoztak a felség által elejökbe terjesztett azon tárgyról, melyek a felséget, és országot érdeklették, s melyekért maga a diaeta volt egybehiva; — egészen megkülönbözteti ezeknek tanácskozását, a diaetától; amazt diaeta-kivülre s más tárgyra is rendelvén.

Látszik ezen törvényből, hogy a király tanácsosai közé, vagyis a tanácsba, nevezetes dolgokban a praelatusok, s regni-báróknak is meg-

kellett hivatni; de hogy a consiliariusai mindég mellette voltak, kitűnik az idézett törvény 6. §-ból. Ebben az országgyűlésre a praelatosokat, regni bárókat és több regnicolákat nevezi meghivandóknak, de a consiliariusokat nem, mint különben is a felség mellett jelenlévőket.

1498: 2. t.-cz. a Judiciumokba az ordinarius bírakon kívül két praelatust, két bárót és 16 nemeset rendel a felség, és ország által választandókat.

Ugyan az év 7. t. cikke azt rendeli: hogy azon nevezett 16 nemesből: *Regia Mattas in negotiis illis, quae generaliter universum Regnum tangere et concernere videbuntur* (tehát nem pörös dolgokban) *semper octo in consilium suum admittat.*

Hogy az országnak, a kormány ezen részére nézve, törvényét illetőleg biztossága lehessen, ugyanazon czikk 1-ső §-sa ezt mondja: „*Siquidem nobiles stricta fide semper jurare debebunt, quod omnia in eo ipso Consilio fideliter, ac secrete, et pro communi bono, et utilitate hujus Regni agent, tractabunt.*“

Ezen törvényezikk által lőn a király tanácsa, vagyis a kormány — nem felállítva ugyan — de határozottabb alakúvá téve. Még határozottabbá teszi ezt, az 1510. t.-czikk, mely azt mondja, hogy az előbbeni czikkben nevezett 16 nemesekhez (kiket már jurátus assessoroknak mond) a judiciumokban még négy praelatus, és négy báró neveztessek; hogy ez együtt már 24 tagok közül, fele mindég, fél-

évenként változva, a király tanácsában jelen legyen. Itt is nem csak pörös dolgokról, hanem az ország közigazgatásáról van szó.

Ugyan ezen törvény ismétli azon juratus assessoroknak a felség, és ország által leendő választását; s a négy praelatus, és négy báróra nézve is azt rendeli.

A 10-ik §. azt határozza, hogy mindezek, minden három évben az országgyűlésen hivatalukat letegyék, s új választás történjék.

Miután ezen kir. Tanács, vagy is kormány ily móddal alakítva volt, s ilyen sok törvények rendelik, minden magyar dolgokra s igazgatási tárgyakra kiterjedett befolyásokat s hozzájárultokat: mindjárt az 1507. t.-cz. így szól: „*Quod Regia mattas omnia, quae negotia hujus regni concernunt cum consilio praefatorum Dnor. assessorum, et aliorum suorum consiliariorum de caetero faciat.*“

Sőt a közigazgatás és kormányzásba való befolyásuk oly igen nagyra terjesztetik, hogy §. 1-ső: *et si praeter eorum scitu faceret* (t. i. a király) *nullius sint vigoris, atque firmitatis.*

Hogy ezen igen nagy befolyásu hatalommal vissza ne éljenek, csakugyan az 1507-ki czikk ezt mondja: *si quis Dnorum, aut regnicolarum* (az az: akár a praelatusok, s bárók akár a nemesek közüliek) *in consilio Regiae Mattis contra libertatem, et commune bonum, atque statuta hujus regni palam publice, et temerarie agere* (tehát nem csak tanács adásra, hanem cselekvésre is terjed hatásuk köre) *attentaret,*

talem teneantur praescripti assessores, in generali diaeta proxime ventura universis Dnis praelatis, et baronibus, ac caeteris regnicolis ex nomine manifestare, — quem ibidem tamquam reipublicae, libertatisque regni proditorem, et turbatorem in rebus, et persona juxta sua demerita idem puniendi habeant facultatem.“

1518-ban a 4-ik czikk azt rendeli, hogy oly ügyekben, melyekben fegyveres executiókra van szükség, a király, az actor, vagyis a triumphans rész, és a juratus assessorok által megkerestetve, tartozik az executiót megtenni. Ez is példája a tanács, vagy is a kormány (melynek mint láttuk az assessorok tagjai voltak) nagy befolyásának.

Ugyanazon év 5. t.-czikke azt határozza, hogy ha a király ezt tenni nem akarná, akkor az assessorok felszólítására az executiót a thesaurariusok tegyék meg. Ez is nyoma, még pedig éles nyoma törvénykönyvünkben, azon assessorok sőt más tisztviselők befolyásának a kormányzásba, tehát a kormány létezésének, s annak a király személyétől való különbségének.

1519. a 39-ik czikk által a fő, és nemes rendből többek rendeltetnek, kik „apud Mattem Regiam jurati manent, et in consilio regio, et in judiciis decernendis sibi adsistant.“ Ezekre bizatik a fiatal király nevelése, udvarának elrendelése, minden hivatalok adása, és elvevése, hogy ezekben „cum Matte Rea pariter auctoritatem habeat, et generaliter summa omnium rerum suae Mattis, et Regni apud eos maneat.“

Az 1559-beli több törvénycikkelyek (2., 3., 4., 5., 6., 7-ik) leírják az ország nyomorúságát, s mindazon sérelmeket, s terheltetéseket, melyek a király tisztviselői által „per officiales suae Mattis tam extraneos, quam Ungaros“ tétettek. Példája ez is annak, hogy soha se vétegett hazánkban törvényeink által minden, mi az igazgatás körében történt, egyenesen a felségtől jövőnek. E törvénycikkek, melyeket maga 1-ső Ferdinánd király erősített meg, leírják azon rablásokat, zsarolásokat, melyeket a király seregei, katonái, tisztviselői, a hazafiakon és a szegény parasztságon (misera plebs) elkövettek; megmondják, miszerint ez által egyedül a király alattvalói nyomatnak el (opprimuntur), s miszerint az ország így pusztítatván „Regno sic desolato“ (a mi jelent legalább annyit, mint a fiscus által alperesre fogott zsir „kihuzás“ kitétele): ennek legtöbb kárát maga a király vallja, és megmondják, hogy mind ez által „Isten haragja idéztetik elő; az alattvalók pedig a királytól nagyon elidegenítetnek.“

Mindezen bajok, és sérelmek meggátolására egy főmódnak ismerve, elhatározza azon év 8-ik cikkje „ut in posterum Mattas sua Caesarea in rebus hungaricis uti dignetur consilio hungarico.“

1569-ben, midőn már a magyar királyok ritkán laktak az országban, a 38. cikk ily értelemben hozatott: „Instituerunt quoque SS. et O. O.: ut quia regnicolis valde onerosum est, negotia, et supplicationes eorum ex hungarico ad

bellicum Consilium, et inde quandoque ad Cameras remitti, Mattas Caasareo Regia dignaretur in rebus fidelium suorum Ungarorum, ungarico uti Consilio.“

§. 1-us Qua in parte Mattas sua benigne declaravit, quae justitiam, jura, libertatesque regni concernunt in ungarico, quae cameralia in Camera, quae vero bellica negotia sunt in bellico consilio (more hactenus observato) tractari

Világos ebből az is, hogy a kormánynak különböző ágazatai, vagy is miniszteriumok voltak.

A 2-ik §. ezt mondja: „ac proinde adminus duos, videlicet unum ecclesiasticum, alterum vero secularem ex suae Mattis consiliariis ungaricis aulam continuo sequi debere, quo Mattas ejus illorum opera in rebus istis ungaricis justitiam, jura, libertatesque regni concernentibus uti possit.“

Az 1608. Coronatio előtti 9. cz. 1-ső §. is látszik a magyar Cancelláriának (mely az elébb idézett törvényezikk szerint a magyar tanácsból, vagyis kormányból alakult, s annak egy része volt) nagy befolyása; miszerint azt — még a majestási jussok gyakorlásában sem lehetett a királynak nélkülözni. Donationes autem et inscriptiones in regno Ungariae et partibus ei adnexis, more antiquitus consueto expediuntur.“

§. 1. neque a quopiam, nisi in Cancellaria ungarica fuerint emanatae acceptentur.“

§. 2. Quin etiam si quae expedirentur tales ipso facto sint invigrosae, nihilique habeantur.“

§. 3. Prout etiam, si quae clausulae contra antiquas regni constitutiones in aliquibus Donationibus insertae fuissent, nec quis uti illis vellet, deincepstollantur atque emendentur.“

Kitetszik ebból, hogy a kormány ezen része, s a felség, mint külön létezők vétetnek; mivel feltétetik oly donációknak a felség általi kiadatása, melyek nem a magyar Cancellaria utján létesültek.

1608. 10-ik. Félre nem érthető bizonyossággal fejezi ki, hogy a magyar Consilium, mint a közdolgok igazgatásába befolyó testület létezett. E törvénczikk szavai ezek: „ut omnis gubernatio dignitasque Consilii Ungarici, item Cancellariae auctoritas per suam Mattem de facto restauretur.“

Hogy a gubernatio szó kormányzást teszen, azt csak maga a kir. fiscus sem fogja tagadni, tehát azt sem tagadhatja, hogy a consilium, melynek ezen törvény gubernátiót, kormányzást tulajdonít, valódi kormány volt.

Ugyanazon czikk 1-ső §-a „Caveat sua Mattas Regia sufficienter praedictis SS. et OO. Regni ne extraneae nationis homines in gubernationem ungaricam unquam se se ingerant.“

§. 2. pedig „Neve in rebus ungaricis aliorum quam ungarorum consilio (ex omnibus partibus regni Hungariae atque etiam, Slavoniae, ex ordine quoque Nobilium in praesenti adhuc diaeta collecto) juxta decretum 3-um

Uladelai Regis art: 7. et Ludovici 2-i art: 39. absque Religionis discrimine eadem Mat-tas sua utatur.“

Mennyire létezett légyen már akkor kor-mány, még pedig nem csak magyar, hanem más nemzetbeli is, kitetszik ugyanazon törvényczikk 3. §-ából. „Si quis Ungarorum in negotiis suis ungaricis, alterius nationis consiliarios, et secre-tarios pro expeditione sua adiret, eamque ab ipsis extraheret; eae de facto invigorasae, et in-validae habeantur.“

Már oly személyek vagy testületek, melyek-nek egymástól külön tetteikről van szó, s me-lyeknek némely tettei erőnélkülieknek — tehát olyanoknak vétetnek, melyek nem a felségtől jőnek, nem különböznek-e a felségtől? s arról, vagy azokról szólva a felség értetik-e?

1608: 18. cikkben kéri az ország rendei a felséget, hogy az országban lakják, és hogy „Regnum hoc in propria persona admi-nistret.“

Ez utóbbi kérésre bizonyosan nem volt szükség, hogy ha a kormányzást, ha szinte a kormány által is, — mi másként nem is lehet — személyesen folytatta volna; hogy pedig nem folytatta személyesen, az elég kézzel fogható bizonyosága annak, miszerint az administratio regni, vagyis az ország igazgatása, kormányzása, és még inkább annak eszközei t. i. a kormány, a király személyével nem tett egyet, s nem volt egybeolvadva.

Ugyanazon cikk 1. §-a így szól: aut si

quando Regia Mattae id forte ex certis, et gravibus de causis facere non posset, et diutius longisque abesset, et tunc Mattas sua Regia Palatino futuro plenariam, ac omnimodam potestatem attribuat.

Az 1630: 29-ik azt rendeli, az előbbeni törvényeket megújítván, hogy ad tractanda, et dirigenda negotia Regni etc. etc. regnicolarum duo consiliarii penes Dnum Aulae Cancellarium in aula suae Mattis continue praesideant.“

Az itt használt tractanda, et dirigenda szó, mely a negotia regni elébe van téve, megint eléggé mutatja, hogy a cancellaria: igazgató tanács, vagyis kormány volt.

1649: 8. cz. §. 2. azt rendeli, hogy minden magyar dolgoknak, magyar tanácsosok által való folytatásáról szóló 3-ik conditiója a Diplomának: cum effectu observetur.

És rendeli azt is, hogy a felség hadi kormányában, in consilio suae Mattis bellico duo ad minimum ex consiliariis suis ungaris de rebus ungaricis adhibeantur.

Az 1655: 50. czikk 1. §-a az előbbeni törvények megtartását sürgeti és azt mondja: ad tractanda et dirigenda negotia regni, ac regnicolarum de consiliorum ungarorum in aula suae Mattis penes Dnum Cancellarium sumtibus suae Majestatis intertentione editi, art. effective observentur.

Ugyan azon cz. 3. §-ban ez van: et quodcumque legati huc, vel illuc mittentur, id Dno

Comiti Palatino, et praenotatis consiliariis ungaris tempestive intimetur, et innotescat. Ezen czikkből látszik, hogy még a külső dolgokra nézve is, a mennyiben Magyarországot illetik; a magyar kormánynak befolyás adatott, mert az épen idézett 3. §-t megelőző 2. §. így szól: *Instructionique legati Casarei inseratur, ut omnia negotia, et consilia regnum hoc concernentia, cum legato, et residente ungaro, communi voto tractet et promoveat.*

Az 1681: 4. t.-czikk azt határozza: *ut pax cum turcis et omnia negotia ungarica cum consilio ungarico tractentur, et concludantur.*

Megint a 4-dik §-ban parancsoltatik, hogy a portához született magyar követ rendeltessék, *juxta instructionem cum consilio hungarico eidem dandam.*

Oly testületet, mint ezen Consilium, melynek hozzájárulásával kellett a felségnek még külső hatalmasságoknál lévő követ utasítását is dolgozni: talán csak szintugy lehet kormánynak nevezni, mint más akár mikor és akárhol létezett vagy létező kormányt? stb.

1723-ban a 97-ik törvényczikk által állítatott fel a Helytartótanács. Hogy ezen Consilium nem szűnt meg egyenesen a király tanácsa, vagyis kormánya lenni, látszik ugyanazon év 101. cikkelyéből: „*praefatum Consilium a nullo dicasterio aulico, sed sua Matte Sacratissima (tamquam Consilium Regium) dependebit.*“ Hogy kormányzási székül állítatott fel, világos

a 102. czikkből, hol kifejeztetik, miszerint azt *contra positivas Patriae leges nihil determinet, et diaetales conclusiones per eos, quibus incumbet, effectui mancipari faciat.* Az előbbeni 101. cikk §. 4. azt mondja: hogy ezen consilium, a szomszéd országokat s provinciákat illető tárgyakban a felséghez intézze jelentéseit; ennek azt adván okául: „*Cum in iisdem regnis, et Provinciis existentia Gubernia, et Regimen in rebus statum publicum concernentibus ab invicem non respondeant, suae Matti Sacratissimae demissas relationes praestent.*“

Nincsen-e itt világosan kimondva, hogy ő felségének a többi tartományaira s országaira nézve is van kormánya, melyen a status publicust illető dolgok fordulnak meg? És ezeket épen a k. fiscus által gáncsolt Regimen névvel nevezi, s Guberniumnak mondja, mi hogy a Gubernaculum szó szerint kormányt tézsen, akár mely principista is tudja.

Ezen consiliumnak a közigazgatás tárgyai-
val kiterjedő hatása sok törvényekből látható,
mindjárt az 1729-ki 1-ső, a consiliumra bizza a közmunkák mikénti tétele iránti rendelés adását.

A második pedig azt mondja: hogy mivel a királyi tábla peres dolgokkal eléggé el vagyon foglalva, és mivel medio tempore Consilium regium locumtenentiale erectum, eidemque pertractandorum aeconomicorum etiam Regni Statum

ingredientium negotiorum provincia per publicam legem concedita existisset.“

§. 2. Hinc memoratam quoque regii vectigalis institutionem, et rectificationem idem Consilium regium locumtenentiale elaborabit.“

Midón Mária Therezia 1741-ben megkoronáztatott, férjét Ferenczet a nemzet corregensnek nevezte, de a 4-ik czikk 5. §-ában ez mondatik : „Vi cujus demum cum consensu et annuentia suae regiae Mattis sponte, et unanimiter oblatai corregiminis, Regia sua serenitas Regni negotia Regiminisque pondus in conformitate regni legum coadministrabit, suprema tamen, et praesertim tit. 4. et 9. Partis 1. operis decretorum tripartiti declarata potestas, privilegiorum item collatio, et alia jura Majestatica, velut de lege Regni, solis legitime coronatis regibus competentia, penes solam coronatam Ream Mattem permanebunt.“

Itt a regimen nem azon értelemben van téve, a mit magyarul a kormány szó fejez ki, hanem abban, mit a kormányzás, vagy uralkodás tehetne, t. i. mint cselekvés; de hogy nem teszi a felség személyét, világos, mert ha azt tenné, úgy a „pondus, regiminis“ annyit tenne, mint a király terhe. És ezen regimen szónak a király személyétől való különbségét az is mutatja, hogy a király személyétől meg nem válható majestási jussokat a regimentől külön választja, ezt Ferenczre is átruházván, amazokat pedig egyedül a királynak hagyván.

1741. 11. megint igen tisztán fejezi ki, hogy a felségnek magyar dolgokat mind az országban, mind az országon kívül magyarok által kell folytatnia, s folytatatnia: „*Quod nimirum res, et negotia Regni tam intra, quam extra regnum per hungaros tractabit tractarique faciet.*“

És ezen magyar dolgoknak az országon kívülről történő igazgatását illetőleg ezt mondja: §. 2. *de proinde in augusta quoque aula sua in hisque a concessa sibi suprema potestate dependent, pro altissimo iudicio, regioque munere suo fidelium consiliariorum suorum hungarorum opera et consiliis utetur.*“

§. 3. *Imo dum magis ardua negotia pertractanda recurrerint, Regni Primatem et Palatinum aliosque e regni proceribus, et Regnorum etiam Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Banum, dum praesertim de rebus, securitatisque eorundem regnorum agendum foret, in augustam suam praesentiam advocari curabit, talismodi negotia cum illis conferet.*“

§. 4. *Et ad ipsam etiam Status Ministerium nationem hungaram adhibere dignabitur.*

Kitetszik ebből, hogy még ezen legfőbb hatalomnak gyakorlására is, mely a felségi jussokban (*jura Majestatica*) egyenesen a felségnek engedtetett által, a magyar tanácsosoknak azaz Cancelláriának, vagyis a kormány egyik részének befolyás, tanácsadás, és munkabeli részvét van engedve, sőt nagyon fontos esetekre nézve, ezen rendes kor-

mány t. i. a Cancellárián kívül még mint rendkivüli tagoknak az ország nagyjainak is hozzájárulása van rendelve.

És a hol a kormányzásban ennyien vesznek részt, hol a kormányzásra ily elmellőzhetlen eszközök vannak törvény által rendelve: nincsen-e ott kormány? s kormány név alatt a felség személyét kell-e érteni?

Az ország belső igazgatására nézve pedig ugyanazon czikk 5. §-a. „Intra regnum vero politica quaevis, et publicum ejusdem Regni statum concernentia negotia stabilita per leges regni modalitate medio Regii Locumtenentialis Consilii (in ea quam art. 101. anni 1723 continet activitate, ac independentia utique conservandi) pertractari faciat.“

Világos ebből, hogy az országos dolgoknak a helytartó-tanács általi folytatására nézve az előbbeni törvények lévén meghagyva — melyek a consilium Gubernatióját, s dignitását elhatározták — ezt, az előbbeni consilium helyébe, s képébe létező locumtenentiale consiliumra kiterjesztve is kell érteni.

Hogy a régibb consiliumnak csak folytatására lett felállítva a helytartó-tanács: bizonyosága ennek neve is: locumtenentiale consilium. Locumtenensnek talán csak kell kormányzási befolyással lenni; és ha van: úgy a locumtenentiale consiliumnak is kell azzal bírnia; és ha bir, úgy kormányzási részesnek is lehet nevezni. Hogy ne lehetne tehát kormányzási eszköznek, azaz kormánynak mondani?

De világos ez a közelebbi czikk szavaiból: „pertractari faciet,” hogy oly dolgokat is, melyeket ezen kormányzási eszközök magok fejektől tesznek: a felség általok téteti; következőleg, a kik által a felség valamit tétet, azok tesznek, cselekesznek, s épen ezen tevésök, s cselekvésök, a felség akaratjával megegyező, vagy ellenkező is lehetvén, önként foly, s practice épen innen származik a köztök és a felség közti különbség.

179°, 17-ik czikk minden részében megerősítvén az előbbeni 1741. 11-et így szól: „Justa denique S. S. et O. O. desideria eatenus quoque, ut tam interna, quam externa negotia, illa quidem per ungaros, haec vero cum influtu etiam hungarorum pertractentur.“

A 18-nak pedig ezen szavai „cum salus reipublicae, civiumque fortuna a fideli legum observantia, et quae huic juncta est recta, et exacta publica administratione pendent, ac proinde intersit, ut partes administrationis pro commodo regio, et Regni expleantur, Sua Rea Mattas ordinabit.“

„§. 1. ut in quantum apud dicasteria hungarica formulae juramenti obligatio observandarum regni legum inserta haud foret, eadem inseratur, ac deinceps eorundem commembra ad leges quoque observandas se se fidei juramento obstringant, via regnicolis si quispiam contra juratam fidem ageret, et ipsis etiam regni Comitibus reliqua inter gravamina quaerimoniam contra talem ponendi, in salvo relicta.“

Ebben is fel van téve, hogy azon eszközök, melyekkel a felség kormányoz, vagyis a kormány tagjai, az ország törvényei ellen is tehetnek, s ezért határoztatik, hogy azok az ország törvényére is esküt tegyenek.

Az is világos e törvény szavaiból: „*via regnicolis — in ipsis etiam regni Comitibus quaerimoniam contra talem ponendi in salvo relictam,*“ hogy országgyűlésen kívül is lehet a kormány tagjai, vagyis a kormány felől szólani; de hogy a törvény ezen rendelete szerint, az országgyűlésen ily tárgy előfordulhasson: kell és lehet arról, az országgyűlést megelőző, vagy az alatt eső közgyűléseken is szólani, különben soha ilyesmi követi utasításba be nem mehetne, s országgyűlés tárgyává nem válhatnék.

Mindezen törvényeket megnézvén, ki nem kénytelen átlátni, s megvallani, hogy polgári alkotványukban a király személyétől megkülönböztetett igazgatási személyeknek, s testületnek létezése törvények által van kimondva.

Ennek következtében, az erről való fogalom s képzet tökéletesen törvény- s alkotmány-szerű; és ezért, valamint az alkotmányos rendszer általános ismerete, úgy hazánk alkotmánya, s törvényeink tudása, nem csak reá birták alperest, sőt kötelességévé is tették, hogy a már annyiszor említett kormányzási eszközök, vagyis az igazgatásra használt kir. tisztviselők, s azok összeségének képzetét, a király személye fogalmától egészen megkülönböztesse.

Egy alkotmányos országban s egyetlen egynek is constitutiójában, nem értik, azon név alatt, melyet a fejedelemnek adnak, az igazgatási tisztviselők összeségét, s viszont ennek nevét nem terjesztik ki a fejedelemre. Németül Regierung, francziával Gouvernement szóval, ezen, meg ezeren élnek: telvék azokkal a könyvek, folyóírások, s minden ujság levelek. De azon szám nélküliek közül, kik ezen szavakat használják, alig találhatna a k. fiscus néhányat, kik vele együtt ezen szavakon magát az uralkodót, s annak szentséges személyét értenék; ellenben milliókat, kik ezen szavak iránt, az eddig mondottakkal vagnak egy értelemben. És az értelem oly közönségessé vált, annyira el van fogadva, mint az: hogy szolga nem urat, alattvaló nem uralkodót jelent.

Hazánkban is mind a dolog természete, hogy hol uralkodó van, ott annak uralkodásra szolgáló eszközének is kell lenni; mind azon gyászos tapasztalás, miként törvények s személyek épen ezen eszközöktől szenvedtek legtöbb sérelmet; mind ezen tapasztalás következésében hozott oly sok törvények rég kifejtették, s közönségessé tették azon fogalmat, hogy más a király, más pedig azoknak összesége, kik nevében cselekesznek. E fogalom, szükségessé tett egy saját szót annak kifejezésére. Hogy a magyar e fogalmat régi időkben, annya-nyelvén, mint fejezte ki, azt alperes nem tudja. Hazánk polgári életét tekintve, a hajdan korra nézve többnyire csak latin kútfőkből meríthetünk. Meny-

nyire tudja, s Erdély példájáról itélvén: tanács rend, s tanácsosok szóval éltek.

Ezen szavak az akkori körülményekhez illők, meglehetősen elhatározottságuak voltak. Akkor ugyan is még nem léteztek az azután felállítottnak, Dicasteriumok, nem a közigazgatásnak most már többszörös gépelye. Akkor a még nem oly sokra terjedő kormányzást a király is több tárgyakban közvetlenül folytatta; folytatták pedig azt inkább, mint most, az ország által választott bírák, és végrehajták.

Csak az utóbbi időkről vannak közdolgozók folytatásáról, s országgyűlésekről ismeretesebb, s biztosabb magyar adataink. Ebben már az eddigi consiliariusok, s consilium, némi változást szenvedve, s más neveket kapva, léteztek. Ezért magyarul is a tanácsi rend nevezettel nem igen éltek, tanácsosok, s tanácsadók, még gyakran említettek, olykor miniszterekről, s ministeriumokról is szóltak, de inkább éltek ezen kifejezésekkel: végrehajtó hatalom uralkodás, igazgatás, országlás.

Mind ezen kitételek sem kimerítők, sem helyesek nem voltak. Gyakran nem tanácsadókról, hanem végrehajtókról kellett szólni, a tanácsosi név sok oly személyeket foglalt magában, kikről soha sem volt szó. Miniszterek s ministerium nem voltak még megfelelő kifejezések, mert sokszor épen nem ezeket, hanem alattibb tisztviselőket kellett emlegetni. Végrehajtó hatalom sem volt megállható nevezet, mert nem ezen hatalom az, a mit a sokszor

említett fogalom foglal magában, hanem azon eszközök, személyek, kik az uralkodó nevében ezen végrehajtó hatalmat létesítik. Így az eszköz helyett, az eszközlendő tárgy vétetvén, a kitétel helytelen, és két értelmű volt. Uralkodás, országlás, igazgatás: kifejezések, szinte oly kevésbé voltak helyesek, mert mind ez voltaképpen nem a kifejezendő személyeket, vagy testületet, hanem cselekvést teszen, és ezen cselekvésnél bizonytalanságban hagyja, hogy az kinek cselekvése.

E kitételek idegen nyelvek mintáján alapultak, melyek szerint a Regierung, Gouvernement, Gouvernement szavak, hasonlólag cselekvést tesznek, mégis személyesítve is használatnak. De a magyar nyelv, sem az ily két értelműséget nem szenved, sem a cselekvések személyesítését nem tűri.

Németül p. o. Bevölkerung, Werbung, Besatzung szavak hasonlólag factumokat tesznek, s mégis azon factumot eszközlő, vagy az által létesült személyek kifejezésére is használatnak. De magyarul igen helytelen a népességet, népességgel, hadfogadót, hadfogadással sat. kitenni.

Midőn németül ez mondatik: Die Regierung des Königs, csak a közszokás határozza el, hogy azon nem a kormányzásnak mikénti folytatása, nem az ő cselekvése, nicht das Regieren, oder die Regierungsweise des Königs: hanem azon testület, azon eszközök értetnek, melyeket kormányzásra használ. A magyarban ezen lehető

megkülönböztetés nincs, s annyival kevésbé távozathatik el, az ily cselekvést tevő szavaknál, nem csak a félreérthetés, de a valósággal helytelen értelem is. Magyarban uralkodást, ország-lást, kormányzást, igazgatást mint cselekvést, nem lehetvén másként kitenni: ezen szavak mindig csak cselekvést tesznek.

Ennélfogva a ki ezen szavakkal nem a fejedelem cselekvését, hanem azon cselekvés esz-közeit kifejezőleg él, arra ugyan nem lehet fogni, hogy ő azt nem úgy, hanem a másik értelem-ben vette; nem lehet, mert két értelmű szónak csak az határozhatja el reá nézve értelmét, ki azzal él.

E miatt határozottabb kitételt keresett nyelvünk. Szerencsés is volt azt találni a kormány szóban, mert egyenesen kifejezi a kérdéses fogalmat, mely félre nem értethetik, s mely annálfogva illőbb és jobb minden más nyelvek ilyenén szavainál.

Mindazáltal, ámbár a kormány szó, nálunk már eléggé ismeretes, s gyakorlatban van: mégis ugyanezen fogalom kitételére a tanácsosok, igazgatás, kormányzás, uralkodás kitételei is használatnak, s azért, mint a kormánynyal egyetevőknek, synonymumnak kell vétetniök.

E szempontból indulva, kell e tárgy iránti mind régibb, mind újabb országgyűléseken, s azokon kívül történt kijelentéseket tekinteni.

És így tekintve, telvék az országgyűlések naplói oly példákkal, melyekben végrehajtó hatalom, tanácsosok, miniszterek, uralkodás, ural-

kodási rendszer, országzás, igazgatás, kormányzás kitételekkel a beszélők éltek; — de a melyeken teljességgel nem a felséget, hanem egyenesen azt értették, mit az alatt az alperes is ért

A beszélőknek magyar nyilatkozásaiból alakulván a feliratok, s izenetek akkor is, mikor ez utóbbiak még latinul irattak, a felebb előszámlált magyar, s magyarul használt szavaknak fordításaiként tehát, ugyanazon értelemben állanak a potestas executiva, systema gubernationis, s regimen stb. szavak, valamint a feliratokban, szintugy a latin izenetekben is.

Hogy a felségtől megkülönböztetve létező igazgatási személyek összesége felőli fogalom a mult országgyűléseknek is sajátja volt, s hogy azon fogalmat részint épen a kormány szóval, részint pedig oly szavakkal fejezték ki, melyek közül sem a magyar, sem a latin szavak kevesebbet nem tehetnek a kormány szónál, értelmök meg épen az volt, mit alperes a „kormány“ alatt értett, s ért: ennek bebizonyítására következőket hozza fel:

Nem akarván felette sok példákat egybehalmozni, nem megyen régibb országgyűlésekre vissza, egyedül a négy utolsóról szól, s ezekről is csak néhány példát hoz fel; itt csak példákra, nem pedig a példák sokaságára van szükség.

Az 1811-ik országgyűlésen, midőn a 7-ik ülésben a RR. azt fejezték ki, hogy a törvények büntetést rendelvén azok ellen, kik a ki-

rálynak törvénnyel és alkotmányjal ellenkező tanácsot adnak: nem vehetik a külső tanácsosok is rossz néven, ha ilyenbe keveredvén, a közítéletet el nem kerülhetik.“ A personalis erre azt felelte, hogy a fejedelem mindenütt nem lehetvén, s mindent maga nem végezhetvén, kell néki másokat is kiszemelnie, kik uralkodásában segítsék.

Itt hát a RR. nemcsak a hazai tanácsosokról, vagyis kormányról, még pedig hibáztatólag, hanem a külső tanácsosokról is szólnak; s a personalis nem csak hogy ezen kormánynak lételet, vagy az azok elleni szólhatást tagadná, sőt mintegy a felséget mentve maga fejezi ki azt, hogy másokat is kell uralkodása segítségeül kiszemelnie. E csakugyan elég világos kifejezése annak, hogy van kormány, s lehet arról szólni.

A 13-ik ülésben (99. lap) tanácsosokról s tanácsadókról szólván a rendek, kinyilatkoztatták, hogy azokat érdekelvén, kik új principiumokat vesznek fel, az ország sértésével (ezt pedig épen az akkori kormány tette), ők a fejedelmet semmikép illetni nem kívánják.

A 21-ik ülésben a 24-ik számú izenetben, valamint az abból keletkezett repraesentatióban is, tanácsadókról, s miniszteriumról van szó.

A Napló 737-ik lapján lehet olvasni a personalis állítását, hogy a ministerekről nem lehet mondani, hogy sérteni kívánnák a constitutiót.

Ellenben a státusok erősíték, hogy a factumból lehet látni, hogy a tanácsadók a constitutió romlására törekesznek.

A 60-ik ülésben (787. lap) ez mondatik: csak a külső tanácsosokat kívánták érdekelteni, a mennyiben bizonyos (törvényeink útmutatása szerint) hogy oly módon vetté a nemzet magát fejedelme alá a többi közt, hogy maga törvényei s szokásai által igazgattassék, nem pedig külső nemzetbeli tanácsosok által. Ezek is hazai kormány, vagyis tanácsosok létezése, s annak az igazgatásba befolyása felől világos kifejezéssel bizonyítanak. Ez pedig a főrendek hozzájárultával a repraesentatióba is bele ment.

A 61-ik ülésben a Rendek azt mondják: „maga az országlás sem tagadhatja, hogy Hazánkat csak coloniának, a német tartományokat pedig anyaországnak nézi,“ itt is az országlás alatt az ország rendei bizonyosan nem a felséget értették.

A 113-ik elegendő ülésben, s annak következőjében történt CXLVIII. számú feliratban igen nyilvános megkülönböztetés van a miniszterek, s fejedelem személye közt, mi az 1523-ik s 1524-ik lapokon olvashatók.

Az 1825-ik 7-ik országos ülésen, midőn az ország rendei a törvény elleni parancsok s azoknak végrehajtása által a polgári alkotmányon ejtett temérdek sebeknek előterjesztésére az ugynevezett praeferentiale gravameneket dolgozták, a 13-ik szám alatti izenetőkben a sérelmeket eleven kitételekkel fejezték ki. Ezek közül többeket a főrendek 14-ik szám alatti válaszukban (a 39. lapon) exaggeráltaknak tartván, azoknak módosítását javalták. Ezen exaggeráltaknak tartot-

tak közt volt ez is: quod — se — per noviora etiam constitutioni regni inflictiva vulnera, in cardinalibus suis immunitatibus juribus, et praerogativis maximo legum praesidio orbatos, atque vigorem constitutionalium harum legum usque adeo labefactatum esse, ut jam ipsam compagem avitae constitutionis in essentialibus partibus laesam esse conspexerint.

Erre a rendek a 15-ik szám alatti izenetekben kinyilatkoztatják, hogy mivel azon időről szól, midőn executiva potestas limites sibi defixos excesserat, mindaddig, míg ezen törvényáthágások, törvénytelenések tartanak, azon kitételek nem exaggeáltak. A főrendek erre több észrevételt nem tettek, s a felirat ugyanazon kitételekkel ment fel, (az országos irományok 51., 52., 53. lapjain) és ezen feliratban, melyben minden történt sérelmek eleven színekkel festetnek, végezetül ez mondatik: „Ingratam illam observationem recensitis eventibus provocatam evitare non possumus, quod potestas executiva ultra limites clara legis dispositione defixos processerit, et principale constitutionis fulcrum, discrimini rediderit obnoxium,“ (53., 54. lap) ugyan azon felirat 5-ik pontjában ily kitétel van: „Supramemoratum peregrinum gubernationis systema principiis independentiae contrarium in regno hoc se magis, magisque extendendo.“ A 7-ik pontjában ezen feliratnak ez mondatik: „dum tamen his curis occuparemur, de eo convicti, quod praemissa omnia in subruitionem constitutionis regni tendentia nullatenus

a Matte vestra, velut principe religiosissimo, Diplomatisque sui inauguralis memore, verum a contiunato pluribus saeculis systemate, atque huic superstructis adversis consiliis promanaverint, in firmissimam originum spem.“

Ugyan azon izenetben, melyből ezen felirat alakult, a 8-ik pont alatt a Rendek, a rosztanácsosok, kir. biztosok ellen büntetést kérnek, azokra nézve ily eléggé kemény nyilatkozást tevén „SS. et OÖ. persvasum sibi habeant: quod sua Mattas Sacratissima, benigne intellecto communi Nationis desiderio, tam eos, qui memoratis eventibus occasionem praebuerunt, in perpetuum a consiliis suis amovere, quam et Commissarios illos, qui praecipuis a Patria in se demanantibus favoribus non modo pro tutanda constitutione, ejus usi non sunt, quin imo secundum verba art: 8. Uladislai Decret: 6, et art: 7. 1559. contra decretum et statuta regni palam, et aperte quidvis insolentiarum sibi impune in quoscunque liceret plerumque pro salutari serae posteritatis exemplo animadvertere — dignabitur.“

A főrendek sem a hibáztatás, sem a büntetés kívánhatása ellen nem szóltak, de azoknak nagylelkűleg leendő elfelejtésére szólították fel a Rket. Posony, Thurócz s több Vgyék a közvélekedést, a mult sérelmekre nézve azoknak indítóí, s végrehajtói ellen elegendő büntetésnek, és ör-eszköznek lenni vélték, de Borsod, Somogy s több Vgyék a kért büntetéstől elállani teljességgel nem akartak.

Az ezen feliratnak alapját tevő izenet 13-ik pontjában a Rendek a végrehajtóhatalomnak a törvény értelmében leendő gyakoroltatását, s az ellene cselekvő akár egyes személyeknek, akár törvényszékeknek jövődő megbüntetését kéri. A végrehajtóhatalom gyakorlásában törvény ellen kik tehetnek mások, mint azon végrehajtó hatalom eszközei, azaz a kormány?

E felírás szerkesztésekor ezen kitételre „quod executiva potestas ultra limites, clara legis dispositione defixos processerit; az esztergomi káptalan követe azt az észrevételt tette, hogy a felségnek személyét érdekelné; de észrevétele pártolás nélkül maradt, mert senki sem találkozott a rendek közt, ki az executiva potestáson a felség személyét értette volna, pedig az executiva potestas kitételnél, mint feljebb már mondatott, lehet kérdés, hogy az értetik-e, kinél azon hatalom van, vagy pedig azok, kiket e hatalma gyakorlásának eszközeül használt?

A kir. válasz, mely ezen felíratra jött, nem tudta az ország rendeit egészen megnyugtatni, s legkevesebbé annak kifejezése, hogy ő felsége azokat, kikre törvénytelen tetteik miatt az ország rendei büntetést kértek, ő felsége tuitura est. A nádor ő kir. herczegségének kért közbenjárására ő felsége egy declaratoria resolútiót ad, — (novemb. 26-án 1825.) melyben kijelenti, hogy távol volt tőle, a mult eseteket jövődöre példakúl, vagy uj jus alapjául használni s állítani fel. És ezen mult esetekről azt mondja: „praeteritos eventus paterno cordi nos-

tro aequè ingratos.“ Ezen kitétel is a felség részéről bizonyosan nem önnön hibájának elősmerése.

Megköszönik a rendek mind ezen kifejezést, s megnyugtatót, mind az előbbi resolúciónak azon magyarázatát, hogy azok mik abban a polgári alkotmánynyal és törvényekkel ellenkező uralkodási elvekre (principia gubernationis) mutatni látszattak, egyedül úgy állanak ott, mint az esetek elbeszélésére szolgálók (orsz. irom. 137. lap 41. sz. előtti felirat 2. és 3. szak.) Itt is a polgári alkotmánynyal s törvényekkel ellenkező uralkodási elveket bizonyosan csak a kormánynak tulajdonítottak; s ez által azt a felségtől megkülönböztették, mivel csaknem akkor fejezték ki az ország rendei: „quod rex in sequelam inauguralis suae sponsionis constitutionalibus legibus adversum velle nunquam possit“ (42. cz. alatti izenet 37-ik pontja orsz. irom. 157. lapján.)

A correlatiók, a bíróságokhoz érkezett törvénytelen parancsok, s azok szerint ítélt bírakra nézve felirat készülvén, a rendek a 42-ik sz. alatti felirati javaslat 41-ik pontjában a bécsi bank iránt így fejezték ki magukat: Nullatenus possunt consentire in id, ut institutum tale influxum ad regnum quoque Hungariae exerceat, cujus diformes sectiones jam societatis privatae gubernium, jam intimiorem cum regimine publico correlationem exhibent.“ etc. És tovább: „id a se nullo jure postulari posse, ut seu progressui incerti systematis (e helyett a fő rendek ignoti

systematis kitételt javaslottak, de utóbb az incerti systematis kifejezést elfogadták; l. 241. lap) seu vero sublevamini reliquarum haereditarium provinciarum — jura sua in ipsam proprietatem sacrificare debeant.

A 71-ik sz. a. izenetökben pedig SS. et O. O. ex principio illo, quod jura sua constitutionalia cum instituto cujuscunque nominis, per quod potestas executiva circulationem chartarum inducere, sicque proprietates regnicolarum et in sui, et in aliorum respectu fluctuationi exponere possit, conciliari nunquam valeant.“

Továbbá a 75-ik szám alatti izenetökben ez áll; tota quaestio eo recedit, num influxus regiminis in mensam argentariam reipsa talis sit, ut S. S. et. OO reflexe ad adjuncta regni Hungariae metu quodam teneri oporteat, ad quod certe non aliter, quam affirmative responderi potest.“ S itt bőven kifejtetik a kormánynak ezekre létező nagy befolyását: Ugyane tárgyról a 88-ik sz. alatti izenetben azt mondják, hogy ha azon intézet, t. i. a mensa argentaria befolyását Magyarországra is gyakorolja, azaz executiva potestásnak új módot ad, melylyel ez a törvényhozás körébe vágjon, s a hazafiak tulajdonát új veszélynek tegye ki (lásd 288-ik lap és 295. lap).

Ugyan tárgyban e 92. a izenetnek szavai ezek: chartacea pecunia dum ejus exmissio, aut directe a regiminis arbitrio, aut sub praetextu privatae societatis cum regiminis influxu procuratus, etiam in absoluto imperio res summi

periculi est, — in constitutionali autem regno qua medium — de omni regnicolarum facultate, atque omni prorsus distributiva justitiae respectu arbitrarie disponendi, eo minus tolerari potest, — quod iis, qui aerario praesunt, campus daretur leges institutionales infringendi, et levi hoc proeli mechanismo solidissimam constitutionem absque strepitu e cardine movendi.“ Szinte azon izenetben, s ugyan arról így irnak, — mensam argentariam — — tamquam novum, et in casu occurrentis extraordinariae necessitatis per regimen facile arripiendum medium considerant.

Az ezen izenetekből készült felirat 33-ik pontjában ez mondatik: — nullatenus profecto possunt SS. et OO. consentire, in id, ut institutum tale influxum ad regnum Hungariae exerat, quod ex instituto societatis privatae facile in adminiculum operationum financialium transformari potest. — A 37-ik pontban pedig „ne prosperitas regni hujus operationibus aerarialibus constitutioni ejusdem ignotis subordinetur, in conscientia profecto convincitur id a se nullo jure postulari posse, ut progressui incerti systematis jura sua et ipsas proprietates subordinent (l. 324. 325. l.)

Mit az izenetekben regimenről mondtak, azt itt financialis, és aerarialis operatióval fejezik ki. Ennek következésében annak állítása, hogy azon izenetekben is a regimen szó a felséget tette, azon absurdumra vezetne, hogy financialis, vagy aerarialis operatió, s király egyet teszen.

A bíróságokhoz érkezett törvénytelen parancsokra s az azok szerint hozott ítéletekre nézve több izenetekben, s több módon fejezték ki a rendek, — az azon parancsok törvényelleni, s polgári alkotmányt sértő voltát; s a bírák ellen recensusokat nyilvánítottak. A recensus kifejezést a főrendek ellenzették, de a rendek attól elállani nem akartak. A naplóban e tárgyról sok követek nyilatkozásait lehet olvasni (33. 37. 160. 163. 204. 205. 207. 208. 213. 214. lapokon) s lehet a 225. s 226-dik lapon Somogy vármegye követének nyilván kifejezett recensusát.

Azért kívánták a rendek a bírákra nézve recensusokat nyilvánítani, mivel ezek az *executiva potestas* (kormány) *ultra limites lege defixos* terjedő parancsait végrehajtották, holott nekik (az 179°/₁. 12. szavai szerint) *nullatenus integrum fuerit a legali tramite recedere, suaque hac lenitate posteriores potestatis executivae passus in sphaeram legislationis impingentes adhuc faciliores reddere*“, így az *executiva potestas* eszközeivé, azaz: kormány tagjaivá váltak, s mint ilyenek az ország rendei hibáztatása alá tartoznak.

A főrendek is elismerték, hogy itt főként az ország alkotmányán részint a helytelenül anticipált törvényhozással, részint a bírák morális erőtetésével ejtett *praejudiciumról* van szó (89-ik sz. 292. lap.)

Végre a rendek reá állottak a főrendek által javallott módosításra, de csak azért, mivel

ugy találták (saját kifejezésök szerint), hogy a recensus azon módosítás által ki van fejezve.

E szerint alakult a felírás, melyben mindazon parancsoknak törvény elleni volta elég nyilván ki van fejezve, mind pedig az meg van mondva, hogy azokat a törvényszékeknek elfogadni nem volt volna szabad.

A külső academiákra mehetés tilalma tárgyában így nyilatkoztak a rendek 62. sz. alatti izenetökben (219. lap): „quod si executivae potestati, cui provisionem legis quoquo demum sub obtutu suspendere integrum haud est, actus similis non controverteretur, haec sibi cum fundamento quopiam in aliis etiam casibus jus vindicare posset, effective vigentem legem absque influxu legis, lativi corporis suspendendi.“

Itt is az executiva potestáson bizonyosan nem a felség személye értetett, mert a rendek arról ilyesmit, és ily bizonyosan nem mondtak volna.

Vagynak ugyanezen 182⁵₇. év országgyűlési irományai közt helyek, hol végrehajtó hatalom kormány s eféle helyett cancellária és dicasteriumok említetnek, de ezen említésekől hasonló emlékeztvény t. i. a fejedelem személyétől különvált kormány ideája fejlődik ki.

Ilyen hely az irományok 1-ső kötetében a 839. lapon, hol a B. alatti sérelmek 5-ik pontjára a K. K. és R. Rk. a N. M. udvari cancellaria ellen kikelnek, s azt a törvényhatóságok jussaiba vágó decretumok kiadásától eltiltani kívánják.

Hasonló hely azon kötet 965-ik lapján: sollicitudine non minore, et aggravio suo notabili experiuntur regnicolae, quod cancellaria R. H. aulica cum summo juris tam publici, quam privati praejudicio, — activitatem suam tantopere extendat, ut reipsa complexus gravaminum Regni, nec aliud sit, quam synopsis quaraerimoniarum per resolutiones nomine altissimo, seu directe ope Decretor. aulicorum, seu via reliquorum Dicasteriorum elargitas causatarum?

E helyekben nyilván feltéteik, hogy a felség nevében (nomine altissimo) kiadott törvénytelen parancsok, nem a felségtől jönnek; s a mint ezen feltétel mellett a cancellaria, s más dicasteriumok (kormány székek) ellen a felség érdeklése nélkül tétetik panasz, épen úgy midőn a cancellaria kormány székekkel nevezett helyében, a kormány ellen panaszol valaki, igen természetesen ismét nem a felséget, hanem a felségtől különböző kormánytestületet szokta érteni.

A fenforgó 182⁵₇. országgyűlésnek nemcsak irományai, de naplója is számtalan példát mutat, mely ezen itt felállított különbséget fejedelem és kormány közt bizonyítja.

Ki gondolná ugyanis, hogy midőn az akkori követek a végrehajtó-hatalom, kormány székek, igazgatás, kormány ellen panaszos, és hibáztató kifejezésekkel éltek: akkor a fejedelem személye ellen vakmerősködtek volna szólani?

A 61-ik ülésben Borsod és Bihar követei a recensensus feletti vitatásban a panaszt nem tart-

ják egésznek, ha az csak a végrehajtó-hatalom, s nem egyszersmind a birák ellen is intéztetik. (Napló 2-ik kötet 33. lap.)

A 99-ik ülésben a borsodi követ azt kívánja, hogy a kormány ne tegyen akadályt a népnek kereskedésében, (napló 2-ik kötet 487. l.)

Ugyanazon gyűlés alatt a somogy megyei követ, a non ultra kérdésében: a constitutio talpköve az országgyűlés; itt a fejedelem és nemzet tanácskoznak a nép boldogságára; itt egyesítetnek a fejedelem és nemzet hasznai közt látszó összeütközések, itt a törvények és szabadság bátorsága alatt fedezheti fel a nemzet az igazgatásba becsúsztott hibákat, itt esik le azon szőnyeg, mely a nemzet kívánságait s véleményeit kegyelmes fejedelmünk személyéhez jutni nem engedi (napló 2-ik kötet: 498. l.). Nem nyilván van-e? miképen itt a fejedelem szót említő követ, midőn az igazgatásba csúsztott hibákról, s a nemzet és fejedelem közötti szőnyegrő beszélt, lehetetlen volt a fejedelem által elkövetett hibákról szólani, következőleg, szükségesképen a fejedelemtől megkülönböztetett igazgatási testületekről, az az a kormányról kell, hogy gondolkozott légyen.

Igy kellett magának az akkori personálisnak is gondolkoznia, midőn a resensus feletti vitatások alkalmával azt mondá, hogy a főrendek a sérelmeket a végrehajtó-hatalomnak tulajdonítják, (napló 2-ik köt. 204. s 205. lap) lehetne-e a personálisról képtelenség nélkül feltenni, hogy itt a végrehajtó-hatalmon a fejedelmet

értette, s azt állította volna, miképen a főrendek a sérelem okának magát a fejedelmet tartják? Látni való, hogy e beszédben is a fejedelemtől megkülönböztetett kormány ideája forogott szem előtt.

Még a felső táblánál is sok erős kifejezések használtattak az igazgatás körében törtétekről, azaz: a kormány cselekvéséről, de bizonyosan ez által senki is a király felszentelt személyét nem sértette, és sérteni nem kívánta, és azon táblának egy igen tisztelt tagja bizonyosan, koránt sem a felséget értette, s nem annak cselekvéséről, hanem egyenesen a kormányról szólt, midőn a devalvatio által történt megkárosodásokra nézve ezeket mondotta: „non dimittitur peccatum, nisi restitatur ablatum.“

Az 1811-iki és 182^{5/7}-ki orsz. gyűlésen mind mondott, mind itt ezen említett és még sok más erős kitételeket (melyek a törvény oltalmakor — gyengéd kiemelést szabadnak nem vélt buzgóságból eredtek, de mindenesetre, nagyon kemények) nem lenne-e vétek, s nem lenne-e a rendeknek királyok iránti hódoló tiszteletüket sértő, csak fel is tenni, hogy ők azokat a felségről értették, a felségről mondták volna. És nem lenne-e vétek, s a felség személyét valóban sértő azt állítani, hogy egyenesen a királytól jöttek mind azon megtörtént esetek, melyekről a felebbi vitatások folytak, s határozatok történtek, s melyek annyi erőszakos lépéseket, oly sok törvényteleniséget, s a királyi hitnek mindannyi sértését foglalták magokban. — Már pe-

dig azt állítván, hogy az executiva potestas, gubernationis systhema, regimen etc. etc., a király személyét teszik, s hogy ezeket attól megkülönböztetni nem lehet; — miután nem lehet tagadni, hogy azon törvénytelenések valóban történtek, s miután azt sem lehet tagadni, hogy azokat az executiva potestas, regimen etc. tette, nyilván következnek az, hogy mindazon erőszakokat, törvénytelenéseket, s hitszegéseket maga a király követte légyen el; azon király, kinek törvényszeretete, s vallásos lelkiismeretessége annyira ismeretes s oly elfelejthetetlen? Ily káromlásra akar-e a k. fiscus elfacsart magyarázatja által nemcsak alkalmat adni, sőt azt logikai következtetéssé tévén, létesíteni?

Azon valóban vétkes állítás (de mi alperestől, ha szinte mellette szól is. távol légyen) hogy a felebbi szavakat, a kormány fogalmát magában foglaló különböző kitételeket, mind a felségről kell érteni, szinte oly kevésbé szolgálhat itt ellene erősségül: mint a milyen, legalább gondatlanságnak nevezni kellő lépés volt a kir. fiscus részéről, az alperes megtámadhatása céljából, azon anticonstitutionalis theoriát állítani fel, minek következtetésében mindaz, a mi a felebb elősorolt, s ezekhez hasonló esetekről mondatott, iratott, a felségről mondathatott, irathatott, s mindazt, miknek szomorú emlékezete anyiaknak él, s fog élni emlékezetében, valóban a felségnek kell tulajdonítani? Ha ugyanis azon szavakon valóban a felség értetett, s mégis azokat annyi hibáztatás, kárhoztatás tárgyává

tevék, s annyi kemény kitételekkel érdekelve, országgyűlésen, s azonkívül annyit használták a nélkül, hogy vagy a fiscusnak, vagy más valakinek eszébe jutott volna, ezt hibául tenni ki, vagy azért még valakit meg is perelni: ugy ez világos bizonyosága annak, hogy alperes oly szóért, mely nem is kétértelmű, s melyen a beszéde közt tett nyilatkoztatása szerint is a felséget nem értette, még sokkal kevesebbé hibáztathatik. Ki tagadhatja azt, hogy: a minék nagyobb neme nem bűn, annak kisebb neme bűn volna?

Hogy az idézett s még idézendő szavakkal, és kitételekkel való élés, alperes értelmében eddigelé nem volt vétek: nyilvánvaló abból, hogy sem az országgyűlésen, az azon kifejezésekkel, s szavakkal élt számos beszélő, sem azok közül kiknek hasonló értelmű beszédeikből alapult utasítások születtek az országgyűlési vitatásokat, s nyilatkozásokat, egy sem vonatott azért kérdőre; de nyilvánvaló abból is, hogy az ily kitételeket magában foglaló feliratokra kegyelmes, sőt kedvező kir. válaszok is jöttek, s azok a hozott törvény alapjává váltak. A mit a törvényhozó test törvény alapjává tesz: törvény előtt vétekké csak nem lehet.

De hogy nem is volt vétek, korántsem azt mutatja, hogy a felség személyét vád, s kárhóztatás tárgyává tenni, s az ellen kemény kitételekkel élni lehessen, hanem csak azt, de azt czáfolhatatlanul bizonyítja, hogy azok, kikről szóltak és irtak, nem tesznek egyet a felséggel,

s az, mi azokról mondatott, s iratott, épen nem a felségről értetett.

Az 1830-ki országgyűlés is mutat hasonló példákat arra, hogy a kormány (naplói fordításban regimen) a kir. felségtől teljesen megkülönböztetett dolgot teszen; czáfolhatatlan bizonyságúl szolgál erre, a kir. előadások első pontját illető nuncium, melyben szóról szóra e szavak vagynak: „Ut Serenitas C. R. his sub Comitibus coronanda posteaquam ad clavum regiminis pervenerit etc. etc.“

Clavus regiminis magyarul kormány, s itt e szó a felségtől élesen meg van különböztetve, s annál fogva a felhozott kifejezés, mely a nuncium nyomán készült felírásba is felvétellett, nyilvános tanúja, hogy a felség, mint eszközlő személy, s a kormány mint eszköz, lényegesen különböznek egymástól.

Midőn némely követek a kir. hitlevélbe a ministerek felelősségét (mint például a trencsényi követ, a szeptember 18-án tartott ülésben) betéttetni kívánták, ezáltal is a fejedelemtől elkülönölt kormány létezését nyilván kijelentették.

Ugyan ez a szelleme volt a borsodi követ azon szavainak, melyeket a november 11-ki ülésben így mondott: „világosak törvényeink, különösen Ulászló 6-ik 5. cz., melyben az mondatik, hogy királyunk az országot illető tárgyakban tanácsosainak vélekedése, s tanácsa nélkül semmit se cselekedjék, sőt azon Decr. 7-ik czikkében a veszedelmes tanácsokat adóknak büntetése is el vagon rendelve.“

Ezen beszédet, a personálisnak a dec. 18-ki vegyes ülésben tett azon nyilatkozásával: a nemzet megegyezése nélkül két koronázott fő egyszerre ne uralkodjék (napló 299. lap) egybevetve: kettő jön ki, mi különben is a nemzet constitutionalis állásából önként foly

1-ször. Hogy az uralkodás, azaz a sájtásképen való felségi jogok (jura Majestatica) a király személyétől elválhatnak.

2-szor. Hogy a kormányzasi tárgyakban a király, tanácsosok közbejöttével él, sőt kell élnie; miből a királytól megkülönböztetett tanács, és kormány ideája múlhatlanul következik.

Mily erősen hitte ezt több országgyűlési tagokkal együtt a többször idézett borsodi követ, megtetszik a felül említett november 11-ki ülésben mondott azon szavaiból, melyekkel (ugyanazon beszédben, melyben a tanácsosok megbüntetéséről szól vala) a királyi előadásokról azt mondotta, hogy ő azokat csak ministeri véleménynek (Orosznál 176. lap: Ministerielles Gutachten) tartja, melyek arra valók, hogy az országgyűlésen vizsgálat, és tanácskozás alá vétessenek.

Ugyanott a hadsereg állapotja felől kívánt felvilágosításra nézve meri állítani, hogy az ujonczoknak ezen felvilágosítás nélküli megadása a királyra nézve is veszedelmes lenne, mivel az erősen felkészült ministerium erejében bizván, az könnyen féketlenségre vetemedhetnék. (lásd Orosznál 276. lap).

Már pedig az ujonczok a kir. előadásban kéretnek, és így ha azon előadások egyenesen a királytól, nem pedig a királytól megkülönböztetett kormánytól jönének: nem sértő képtelenség lett volna-e állítani, hogy a király saját magára nézve veszélyes dolgot maga kér, és ha nagy ereje lesz, saját maga ellen fog békétlenkedni! De a követ már előbb kimondta hitét, mely szerint a kir. előadások nem a királytól jönnek, hanem a ministerektől, tehát a királyi személytől megkülönböztetett kormánytól. S ezt oly erősen hívé a szóban forgó követ, hogy a dec. 18-ki vegyes orsz. ülésben a kir. hitlevélben előforduló praestabilitae szóra bátor vala, magának a nádornak elnöksége alatt azt mondani, hogy a hitlevél azon szava gyakorlatlan kéztől származott. Kétséget nem szenved, hogy ily kifejezés, s kifejezések, ha magára a felség személyére csak távolról is vitetnének, vagy vitethetnének, bűnös illetlenségek lettek volna; és egy felől a főherczeg feddését el nem fogták volna kerülni, más felől a beszélő követ előtt a fényes hivatalok útját jó előre is bezárták volna. (lásd Orosznál 300. l. és a napló.)

Megjegyzésre méltók a borsodi követnek ugyanazon országgyűlésen a dec. 6-án tartott ülésben mondott szavai is, hol tanácsosok, vagy kormány helyett ministereket mond, s ezen ministereknek az országhoz intézett kívánataról beszél. Tehát kétségbe vehetetlenül a fejedelem személyétől megkülönböztetett, de az igazgatásba befolyással lévő testületről beszél, azt mondván,

hogy ő fel nem akarja tenni egy constitutionalis nemzetről, hogy vakon megtegye a miniszterek kívánatát; bár a fejedelem is tökéletesen meggyőződhetett, hogy a monarchia jobb állapotban volna, ha az utósó 38 év alatt miniszterinek tanácsa helyett, az országgyűléseket követte volna?

A szeptember 14-ki ülésben Borsod követe az országgyűlési ujság tárgyában azt véli, hogy valamely kiadó folyamodjék a kormányhoz, s ha tagadó választ nyer, akkor kérjen az országgyűléstől pártfogást (lásd Orosznál 6-ik l.) hol németül ezen szó használtatik: Regierung. — Lehetséges-e, hogy itt a követ a kormány alatt a felséget értse, s azt javallja, hogy a felség ellen az országgyűlésnél kéretessék orvoslás! Ezt bizonynyal sem a királyi sérthetlenség, sem a parlamentaris divat meg nem engedhetné.

Ugyanezen javallatot ismétlé ugyanazon követ a szeptember 16-ki kerületi ülésben (Orosz. 8-ik lap.)

Rendkívüli nevezetességgel birnak pedig ugyanannak az october 22-ki kerül. ülésben mondott szavai: „ne váljunk el a nádortól! Ő a mi első ministerünk, neki mi előttünk kell állani, midőn a kormány a felvilágosítást megteszi“. (Orosz 121-ik). Ezen szavak, az ujonczállítás tárgyában, a kormánytól kért felvilágosítás felett mondattak, s hogy általok Magyarországnak minister tulajdonítatik: ez természetesen vezet az alkotmányos léttel egybekötött kormány ideájára. Hogy a mi-

nisterrel szemben, kormányról tétetik szó, ez a követ gondolat-menetében nem elég tisztának tetszik, annyit minden esetre bizonyít, hogy a kormány szón épen nem a felség értetett.

Semmi pedig világosabb nem lehet, mint ugyancsak a borsodi követnek a november 27-én tartott orsz. ülésben mondott beszéde, melyben panaszolván, hogy a kormány három egész év alatt az ország sérelmeire semmi gondot nem fordított, ezt teszi hozzá: „hogy ha meggondoljuk, hogy az országos küldöttség ezen idő alatt az egész ország törvényeit újra dolgozta, bizony az udvari cancellaria szorgalmát nem lehet csudálni (lásd a naplót és Orosznál 233 234. lap.) Nem kell reá magyarázat, hogy a mit a követ előbb kormánynak nevez, azt később udvari cancellariának mondja, s következőleg a kormány szó alatt egyáltalában nem a felséget értette.

Ha az ember tudja, hogy valamint ezen követ, úgy a KK. és rendek egész táblája ezt így és csak így értette, akkor nem csudálkozhatik, hogy ugyanezen többször említett borsodi követ a dec. 6-án tartott ker. ülésben a kir. válaszokban lévő elveket az 182⁵₇. orsz. gyűlés szavaival: „Contrarium gubernationis principium (fonák igazgatási, vagy kormányzási elvek, Orosznál: Verkehrte Regierungs Maximen) névvel merte elnevezni (lásd Orosznál 256. l.), mert természetesen a válaszokat nem a felség személyétől, hanem a kormánytól eredőknek tekintette.

Hogy az 1830-ki országgyűlés más szám-

talán példáit (mert az eddig felhozottak is elegendők) elmellőzzük, által kell mennünk a legutóbbi országgyűlésre, melynél e kérdésre világosabb példákat semmi más diaeta elő nem adhat.

Illó a főherczeg nádor azon nyilatkozásának legelől állani, melyet a rossz tanácsadók megbüntetéséről szóló törvényjavaslat alkalmával tett, s mire az országgyűlésen jelen volt számos tagok igen jól emlékezhetnek, s minek értelme ez vala: „a javaslott törvény gyakorlásba sem vehető, mert azt, hogy ki adta légyen a tanácsot? tudni nem lehet. A parancs aláíróit feleletre húzni szinte nem lehet, mert a kormány-székek voksok többségével szokván határozni, az elnök által kijelentett végzés nem mindég az elnök akarata s az aláíró mást is írhat alá, mint a mire voksát adta, részint pedig vokssal sem bir, mint a titoknokok.

E nagy nevezetességű enunciatió magyarázat nélkül is nyilvánítja, miképen:

1-ör. Kormányshék, tehát a kormány a fejedelemtől megkülönböztetve létezik.

2-or. A kormányshék tagjai szavazati többséggel, tehát a fejedelemtől ismét megkülönböztetve, önállólag végzéseket hoznak; következképen

3-or Ki a kormányshéki tagok így hozott végzéseit ellen szól, az teljességgel nem a fejedelemtől ellen szól.

Hasonló megkülönböztetést teszen fel ugyan a főherczeg nádornak azon idézete, melylyel 1833-ki februarius 9-én tartott országos ülésben

az 1831-ik évi october 2. ígért, de a cholera közbejötté miatt meg nem tartott országgyűlési határnap feletti vitatások alkalmával a kormányt mentette: — „intra muros peccatur, et extra.“ Az intra muros peccatur alatt, minden látja, hogy a kormány által elkövetett hibákat kell érteni. Lehet-e már képzelni, hogy azon főherczeg, ki mint alább megemlítve leszen, többeket a felség személyéről való szólásért megintett, hogy azon főherczeg maga a felség által elkövetett hibákról szólni akart volna? Hogy nem akart, ez oly szembeszökőleg világos, hogy ezen jeles idézet, az alperes legtisztább s legerősebb bizonyosságai közé tartozik.

De mire több-több példákat rakásra halmozni? a dolog magában kiált, s további bizonyítások nélkül nem szükölködik. Azonban a mult országgyűlési KK. és RR. a szólás szabadságán ejtett sérelmek tárgyában nézeteiket ezen egész kérdés felől tisztán kifejtvén, s ez által az országgyűlési irományok közé az alperes által itt oly bőven előadott tant, mint sajátjokat örök emlékezetre letévén, el nem lehet kerülni, hogy végezetre az ide tartozó helyek is előszámláltassanak.

183²/₆ irományok IV. köt. 349. lap második izenet a szólásszabadság tárgyában: „ki a köztanácskozás folytában egyedül a kormány tetteiről, s intézkedéseiről szól, a fejedelem sértetlen személyének méltóságát, és szentségét a köztanácskozásokban eddig fentartott gyakorlat

szerint is érdekelni nem akarja, sőt nem is érdekelheti.

Ismét 4-ik kötet 371. lap, harmadik izenet stb. Itt az előbbi izenetből kiirt hely előbb ismételtetik, majd ez adatik elé:

„Már magából a monarchia tiszta képzetéből is világos, s nincs, de nem is lehet monarchia, melyben a főhatalom, az országlás, nem a fejedelmet illeti; ez azonban alkotmányos országban nem zárja ki az állítás valóságát, hogy a mi köztanácskozásban a kormány intézkedéseiről mondatik, az nem a fejedelem személyének szentségét érdekli.“

„Előadhatnák a K. K. és R. R., hogy a kormányzás halmozott kötelességei s gondjai között, egy személy minden jeles tulajdonok mellett is maga mindent nem teljesíthetvén, a kormányzás dolgait legalább egy részben mások által viteti véghez; — hivatkozhatnának stb.“

„Kétségtelen tehát, hogy a mit a K. K. és R. R. azon törvény elleni rendeletekről, melyeket a fejedelem nevében és aláírásával, csak a kormány adhatott és adott ki, egy szóval a kormánynak törvényt sértő tetteiről és intézkedéseiről nyílt egyenességgel előadtak: azt sem a K. K. és R. R., sem a Mtgos főendek, kik a felírásban szinte megegyeztek, a fejedelem személyéről soha sem értették; mert az iránti tiszteletüket nyilván kijelentették, s ez által a fejedelem személyét e részben a kormánytól, melytől a törvényt sértések származtak, megkülönböztették.“

IV. kötet 376. lap s a t. 3 izenet :

„Meg vagyunk győződve arról, hogy a polgári alkotmány felforgatására czélzó mindazon tettek önmagától a fejedelemtől semmi módon nem származhattak; e részben a fejedelem személyét a kormánytól, melytől a törvénysértések eredtek, megkülönböztették, s így igazolták egyzersmind a karok és rendek, azon ismételt nyilatkozását is, melyet a mtgos főrendek nem vesznek egyenesen kérdés alá, mihez a K. K. és Rdek ezentúl is mindég ragaszkodni fognak, hogy t. i. a ki köztanácskozás folytában egyedül a kormány tetteiről és intézkedéseiről szól, az a fejedelem személyének sérthetlen méltóságát, és szentségét a köztanácskozásokban, — eddig feltartott gyakorlat szerint is — érdekelni nem akarja, sőt nem is érdekelheti.“

E három rendbeli nunciumokból kiirt helyek magyarázatot nem kívánnak, mert félreérthetetlenül tanusítják, hogy az országgyűlési rendek e részben alperessel teljesen megegyező értelemben voltak.

Nemcsak országgyűlésen, s országgyűlési tagok, hanem a felség és a kormány, országgyűlésen kívül is gyakran megkülönböztették a király személyét, s az igazgatási tisztviselők öszszeségét. És ezen külön fogalom kifejtésére épen a regimen szóval éltek, mely annyit tesz, mint a kormány szó, sőt annál még sokkal inkább teheti a felséget is.

III. Ferdinánd császár, és magyar király 1656-ban adta ki a praxis criminalist, s abban eze-

ket olvashatni a 2 §. végén: „nulli jurisdictionis Dno, aut inferiori judici fas esse reum, ad hujus urbis fossas damnare, cum hoc solum in nostra, et nostri regiminis potestate sit.“ Világosan megkülönbözteti tehát a fejedelem magát a kormánytól, s a regimen szót épen azon objectiv értelemben veszi, mint alperes a kormány nevezetét.

Nem sokára az 1790. 26. törv. cz. hozatala után a m. k. Helytartótanács utján 1792. sept. 25-én 21,092. sz. a. (a mint a stylus nyilván mutatja) egyenesen az ő Felsége nevében, és positivus parancsolatából, az országbéli egyházi és világi törvényhatóságokhoz egy oly normalis rendelés bocsjátatott, mely 179°/₁ 26. cz. egész foglatatát fenekestől forgatta fel. Ebből kivált az evangelicusok között rémülés következvén, azon normalis rendelés ellen több vármegyék és superintendentiák felirásokat tettek. Az evangelicusok deputatiót is küldöttek a Felséghez, azért esedezvén, hogy az említett normalis rendelésből törvényes jussaikra háramló veszedelmet szüntesse meg. És im mi jött világosságra? Az, hogy az említett normalis rendelés nem az ő Felsége parancsolatából, sőt ő Felségének minden híre, s tudta nélkül adatott ki. A Felség ezt szóval is, írásban is kinyilatkoztatta s meg is parancsolta, hogy azon rendelésnek híre, s tudta nélkül történt kiadása, s e miatti cassáltatása, ugyan a kir. tanács utján hirdettessék ki. — Oly világos példa, s bizonyosság ez az eset, s az azt követő kir. parancs,

hogy a kit még ez sem győzne meg, azt emlékezteti alperes arra, mi e felül az 183²/₆-ki országgyűlés 342-ik ülésében mondatott (lásd Diar II. köt. 289. lap): „ha a fejedelem és kormány egymással elválaszthatlan képzetek, úgy az említett kir. cassáló parancsolatot kiadni ily stlussal kellett volna: Én fejedelem 1792. sept. 25-én 21,098. sz. a. ön hírem s tudtom nélkül adtam ki egy normalis rendelést, — de mivel azt nem tudtam, s magaménak meg sem ösmerem, ennek kimondásával azt ezennel megsemmisítem.“

A közelebbi múlt erdélyi országgyűlésen felséges Fejedelmünk a fejedelmi hit letételekor, törvény és bevett rend szerint, a Leopoldi kötés-levelet megerősíteni, s az országnak kiadni méltóztatott. E hitlevél azt a kötetet foglalja magában, mi mellett Erdély I. Leopold magyar királyt választotta fejedelmének, s ebben van az ország legnevezetesebb jussainak biztosítása iktatva. A kiadott levélből ki voltak oly szavak hagyva, melyek az ország egyik legfontosabb jussát, t. i. a székely nemzet szabadságát foglalják magokban. E kihagyás által meg lesz vala azon hitlevél egy lényeges részében változtatva, s az ország: egyik legnevezetesebb jussától, a székely nemzet pedig egész szabadságától fosztva. Ezen ily nagy következtetéseket szülhető kihagyást nem lehetett a felségnek tulajdonítani, ámbár a hitlevél általa adatott ki. Ez eset az erdélyi 1837-ki országgyűlés jegyzőkönyvében látható. (3-ik ülés 31.

32. 33. ü.) Nem bizonyítja-e e példa is a felség személyétől különböző kormányzasi eszközök létezését, s nem-e az azok által elkövetett hibának temérdek következt szülhető volta azt, hogy adhatják magukat elő tévedésből eredő,— de adhatnák magokat elő akaratból is származott oly cselekvései a kormánynak, melyeket a Felség magára nem vehet, a nemzet pedig el nem hallgathat.

Közéletben, s mind hivatalos, mind hivatalon kívüli irományokban a dicasteriumok e hazában, igazgatási székeknek, s kormányiszékeknek neveztetnek. Mind ez, mind pedig ezen hivatalosan is elfogadott kitétel: „Főhadi kormány,“ nyilván mutatja, miszerint a kormány szóval a felség személyétől különböző eszme szokott kifejeztetni.

Még az örökös tartományokban is, hol azt nem polgári alkotmány, hanem csak a dolog természete hozza magával, meg van a fejedelem ér kormány egymástól különböztetve.

Alperes a kormány név alatt (mint már igen sokszor kimondotta) azt érti, mit világszerte, nevezetesen minden alkotmányos országban a Regierung szó alatt értenek. Ezen szónak pedig az örökös tartományokban használása is arra mutat, hogy azon nem a felség, legalább nem mindenkor a felség értetik — „von seite der Regierung“ nem annyit tesz, mint „von seite Sr. Majestaet; — „die Niederösterreichische oder Mährische Regierung“ nem teszen egyebet, mint azon provinciák helybeli kormányát.

Ily kifejezésekre pedig a bécsi újságlevélnek is bármelyik lapján elég példát találhatni, még pedig a hivatalos czikkelyek s jelentések közt.

Ezen kitétel: Regierungsform, mely az ausztriai büntető törv. könyvben is olvasható, (I. 2-ik kötet 30-ik l.) hasonlólag mutatja, hogy Regierung nem tesz királyt, mert különben a Regierungsform, vagyis „form der Regierung“ annyit tenne, mint „form des Königs, oder Kaisers.“

Ugyanazon büntető törv. könyvben talál-
tató tárgyak, s hivatalos szavak lajstromában a
208. lapon nyilván ki van fejezve, miszerint a
Regierung annyit tesz, mint „Landesstelle.“

Ezeket „die Pflichten der Regierung“, das
Einschreiten der Regierung“, mindenki szokta
mondani, s mondhatja is. De hát lehet-e ilye-
ket mondani: „die Armee der Regierung, die
Länder der Regierung, der Thron der Regie-
rung, die Thronbesteigung der Regierung etc.“
Ha pedig a Regierung (kormány) a felség sze-
mélyével egy, s synonymum volna, úgy mind
ez mondható lenne; valamint lehet „Die Armee
seiner Majestät, die Länder Sr. Majestät“ stb.

Még Muszkaországban a senatus, s Török-
országban a diván alatt sem értetik mindég a
császár vagy szultán személye, s hogy valóban
nem is egy, sőt nagyon is különböző, azt több
czároknak és szultánoknak története bizonyítja.

Miután már az örökös tartományokban, és
az absolutismusnak legsajátabb hazáiban sem
tesz e két szó mindég egyet, s miután alkot-

mányos országban mindenkor meg volt s mindenütt meg van (még pedig nagyon és félremagyarázhatatlanul) különböztetve; és miután ezen különbséget oly sok törvények által elhatározva, hazai s külföldi gyakorlat által kifejezve látta alperes, s ezt maga is oly sok ideig, s oly sokszor minden ellenvetés nélkül nyilatkoztatta, miként hihette, miként képzelhette volna, hogy a föld kerekségén minden alkotmányos országok közt, éppen e Haza vált volna egyes-egyedül, s most egyszerre olyanná, hol kormányt említeni ne lehessen a felség érdeklése, vagy sértése nélkül?

A felperesnek mind eddigi, mind közelebbi szóváltásában használt erősségei, s okoskodásai, melyeket az imperium, s regimen latin szók felül tesz, magokba véve is meg, nem állhatók, sőt figyelmet sem érdemlenek. És helyökön is csak úgy állhatnának, ha alperes latinul beszélt, vagy latin szavakkal élt volna.

Nincs ezen jelen perben sem szüksége, sem helye annak, hogy a kir. fiscus alperes magyar szavait latinra fordítsa. s a magyarul mondott-ról latinból ítéljen.

Bár mi nyelven is legyen valami mondva, vagy irva, azt csak azon nyelvnek sajátosságából, nem pedig idegen nyelvből lehet megmagyarázni.

Különben, miután most már törvényben is, mely két nyelven iratik, kétség esetében a magyar az eldöntő: annyival inkább csak magyarul hangzott s gondolt beszédben, tiszta ma-

gyar szó nem vétethetik latin szavak magyarázata, s latin szavakból vont bírálás alá.

És azért szükségtelen lévén, nem ereszkedik alperes, a felperes azon okoskodásai megczáfolásába.

Ha szükség lenne, könnyen megtehetné ezt, mert elmondhatná:

Hogy a felperes által felhozott Verbóczy II. 3-ik czimének 2-dik §-a szerint a nemesi javak ajándékozhatásának jussa, és minden birói hatalom, simul cum imperio, et regimine a királynak adatván által; ha már az imperium és regimen (mi mind a kettő jus gyakorlatot tesz) azért, hogy neki adatott által, annyit tesz, mint király: úgy a nemesi javak ajándékozhatása, és minden birói hatalom is, az ő személyét teszi; mert ezek is épen akkor, és épen úgy adattak neki által. Ezen következtetés logikai helyessége tagadhatatlan, de szinte oly tagadhatatlan, hogy ez polgári alkotmányunk szerint teljességgel nem áll, s hogy absurdum lenne azt állítani, hogy midőn valaki bármi bíróságról beszél, akkor a királyról szól. Hogy minden bíróság s minden biró nem teszi a király személyét, ezt bizonyítani talán csak nem szükség. Eléggé mutatják ezt a cassatorium decretumok, mik ha a király, s bíróság egy volna, annyit tennének, hogy a király önnön maga tettét cassálja. Törvényeink is biró, s bíróságra nézve olyakat rendelnek, s olyakat engednek meg. mit a felség ideájával egyeztetni nem lehet; bíróságnak, s bíráknak megsértésére

korántsem azon büntetést rendelik, melyet a felségsértésre határoznak.

Továbbá az, hogy valami a felségnek általadatott, még korántsem elegendő szín arra, hogy az a felséggel egyértelművé váljon. A koronajószágok s a só is a királynak adatott által, azért mégis koronajószágok és só: nem király.

De elmondhatná alperes, hogy a fölperes által idézett törvény épen állítása ellen, s egészen alperes mellett szól.

Az idézett 1-ső, 4-ik 1-ső §-a így szól: Tam condendae legis, quam etiam cujuslibet possessionariae collationis, atque omnis judicariae potestatis facultas in jurisdictionem sacrae regni hujus coronae, et subsequenter principem ac regem nostrum, simul cum imperio, et regimine translata est.“ Ezen törvényből bajos azt mutatni meg, hogy az imperium, és regimen csak egyedül a királyt illetik (mit pedig alperes kétségbe hozni nem akar) s még kevésbé, hogy azon két szó a királylyal synonymmá vált volna; ugyan is ezen törvény szerint, az imperium és regimennel együtt (simul cum imperio et regimine) mi adatott által a királynak? condendae legis, possessionariae collationis, et judicariae potestatis facultas. Ezen együtti, s egyenlő átadás egyenlővé teszi az általadatott tárgyakat, következőleg a mi egyről áll, annak a másról is kell állnia. Már a condendae legis, — possessionariae collationis, és a judicariae potestatis facultásról áll-e az, hogy azokat a király

csak maga gyakorolja? s áll-e az, hogy ezen két facultas synonymmá vált vele, vagy hogy a törvényhozó hatalmon, s birói hatóságon a felség személyét kelljen érteni?

Abból, hogy az említett jussok in jurisdictionem sacrae regni hujus coronae, et subsequenter principem, ac regem nostrum, simul cum imperio, et regimine translata est (a communitate et communitatis auctoritate, mint az 1-ső 3-ik tit. 6-ik §. mondja) tagadhatlanul igaz, hogy az imperium, és regimen a magyar szent korona hatósága alá jött; ugy de az 1-ső 4-ik tit. 1-ső §. szerint, nobiles membra sacrae coronae esse censentur. Miként lehet tehát ezen törvényt, még csak annak bizonyítására is idézni, hogy a nemesítés s javak adásának joga egyedül, s kirekesztőleg a királynak lenne átadva? s minő logica szerint lehet ezen törvényből azt következtetni, hogy az imperium s regimen szó egyedül a királyt teszi? Ez okoskodás így állana a II-ik és III-ik tit. 2-ik §-sa szerint: az imperium s regimen által adatott a magyar szent koronának, melynek minden nemes tagja, tehát a regimen alatt nem lehet egyebet érteni, hanem a király személyét.

Elmondhatná alperes legfőképen pedig azt, miszerint az imperium, és regimen, miről az idézett törvényben szó van, ott egyenesen mint cselekvés, s cselekvési jus (jus imperandi, jus regendi, magyarosan mondva, imperálás, regálás, vagyis magyarul országlás, uralkodás) van általadva, — nem pedig objectiv értelemben,

milyen értelme a kormány szónak mindég van, s más nem is lehet. Ha regimen szó itt nem tevést, vagy nem tevési just tenne, de a kormány szóhoz hasonló személyeket, vagy testületet fejezne ki: úgy az imperiumnak is minden grammaticai s logikai szabály szerint ugyan olyan, t. i. objectiv értelemben kellene véve lenni, ily értelemben az imperium birodalmat, országot tenne, mint p. o. sacrum romanum imperium; Magyarország pedig imperiumnak sohasem neveztetett.

Végezetre elmondhatná alperes, hogy felperes az alperes által használt magyar szónak latinra fordítását (mit hogy tegyen, sem e pörre nem tartozott, sem szükséges nem volt) hibásan tette, mert subjective véve imperium = magyarul országlás, regimen = igazgatás, vagy uralkodás; kormány pedig gubernaculum vagy gubernium, mely két utóbbi szórul, hiszi alperes, a kir. fiscus nem fogja állítani, hogy a király szentséges személyét tegye.

Egyébiránt mindezekre akkor lenne inkább szükség, ha nem az alperes, hanem a „kormány“ szó lenne pörbe idézve, s állana bíróság előtt, vagyis, ha az forogna kérdésben, hogy ezen szó: kormány, jó szó-e, vagy nem?

Ha alperes nyelvtudományi ítélőszék elébe lenne állítva, ott tartoznék megmutatni, hogy azon szón, melylyel élt, érthette-e azt, s helyesen értette-e, mit ezzel kifejezni akart, s hogy azon szó igazán azt, s csak azt, vagy egyebet teszen? s tartoznék azért, mivel ily ítélőszék,

egyenesen a tudás, s a helyes, vagy helytelen tudás, de csakis a felett ítél.

Ha valami közzé bocsátott munkájaért támadtatott volna meg alperes az iránt, hogy valami szóval józan ész szabályaival meg nem egyező értelemben élt, ekkor tartoznék megmutatni, miszerint azon értelem nincs a józan ész ellen, sőt azzal éppen megegyezik; ekkor pedig azt tenni azért tartoznék, mivel ki valamit közzé bocsát, vagyis a közönség számára ír, annak a közönség iránti kötelessége, józan ész ellenivel azt nem untatni, s nem zavarni. És ezért ez azon egyedüli eset, melyben valaki értelmének helyes, s józan észszel megegyező voltáról felelni tartozik.

De ily ítélőszék, mely nem értelem, s nem tudás, hanem bűnök s vétkek felett ítél, ha van, vagy volna is hatósága a mondott beszédek felett ítélni, csak arról ítélhetne, hogy a beszélő bizonyos szót minő értelemben vett, vagyis azon mit értett; mert ettől függ: hogy a szóló úgy s olyanról szólott-e, miről oly móddal szólni lehet, s arról olyat mondott-e, mit mondani szabad?

A felebbiekben eléggé meg van mutatva, s eléggé bizonyítva, hogy a kormány szó alatt magát a felséget nem lehet, s nem szabad érteni, s így meg van mutatva, hogy a kormány szónak ily használatáért, ily móddal terhelni nem lehet.

E bebizonyítás tárgyilag van felvéve, vagyis a tárgy tekintetéből merítve, s a kormány szó-

nak, és az azzal szükségképen egybekötni kellő képzetnek természetes és törvényes helyzetén alapítva.

Lássuk már: alperes személyére nézve mi-ként áll a kormány szónak értelme, s használata az ő helyzetét, s individualitását tekintve.

Igen természetes, hogy alperes a kormány szó alatt egész éltében nem a felséget, hanem valami egyebet értett; mert mint alkotmányos országban nőtt, s alkotmányos fogalmu szüléktől neveltetett, — megtanulta, hogy a kormány nem egy a fejedelemmel, s nevelése által sajátjává vált képzete, s fontolása-szülte meggyőződése következtében örökké tisztának maradt előtte, hogy alkotmányos országban nem szabad e két szót: kormány s fejedelem, összeceserélni, s a fejedelmet a mellette levő kormányhoz lealacsonyítani, vagy a kormányt a fejedelem dicsőségára emelni.

És ez annyival tisztábban állott előtte, mert későbbben nyilván is tapasztalta, hogy minden alkotmányos országban a fejedelem s kormány közti különbség nemcsak tettelegesen létezik, hanem mint az alkotmányosság ismertető jele úgy divatozik.

Minden jónak elismert, s becsült publicisticai könyvből, s minden alkotmány leírásából annak nyilvános kifejezését, s okainak magyarázatát tanulta, hogy kormány („Regierung“ gouvernement, government) s fejedelem, vagy király épen nem teszen egyet, s nem tehet egyet. Minden ujságlevélben hasonlóul megkülönböztetve olvasta

ezen két nevet; s még a bécsi ujságban, s oesterreich. Beobachterben sem vette soha is észre, hogy valamely alkotmányos ország kormányáról szólván, s azon kormányok hibáit is nem ritkán közölvén, magáról a fejedelemtől szólott, s azon hibákat ennek tulajdonította volna.

Annyival is természetesebb, hogy alperes a kormány szó alatt ne a király személyét értse, mivel ő Erdélyben született, ott nevelkedett, s a közdolgok folytában legtöbb részt ottan vett, s következőleg a közdolgokban előforduló tárgyak, s nevek az ottani értelmökben váltak fogalma tárgyává. Már pedig Erdélyben a kormány szó törvényes és hivatalos értelmében s használatában is tökéletesen meg van a fejedelem személyétől különböztetve. Erdélynek fő kormányzója van. A tanácsosok, titoknokok, s irnokok is a kormányzóknak tagjai. Ha a kormány anynyit tenne, mint fejedelem, vagy király, úgy kormányzó fejedelmi, vagy királyi széket tenne. Hogy pedig a tanácsosok, egész az irnokig a fejedelmi, vagy királyi székek tagjai lennének, azt talán a kir. fiscus sem állítja.

Erdélyben törvény rendeli, hogy a kormány tagjait, vagyis a kormányt országgyűlése válassza. Már a ki azt állítja, hogy a ki kormányt mond, az felséget ért alatta: annak azon törvényről is azt kell állítani, hogy az a guberniumnak, vagyis magyarul kormánynak választásáról szólván, a fejedelmet, vagy királyt rendeli országgyűlés választása alá,

mitől — ez esetben — reméli, hogy a kir. fiscus is visszaretten.

Erdélynek főkormányzsége (Guberniuma) főkormányzója (Gubernatora) s kormányi (gubernialis) tanácsosai, titoknokai, s a t. levén: ott valóban senkinek is eszébe nem jut, a kormány-név alatt, a dolgok mostani állásában egyebet érteni, mint vagy a helybeli kormányt, (Gubernium Regium Transylvanicum) vagy a felső kormányt t. i. a cancelláriát, vagy ministeriumot. És valóban soha sem jutott egy erdélyinek is eszébe, hogy az évekig törvénytelenül létezett helybeli kormány számtalanná vált törvénytelenégeit, s mindazt, mi törvényei ellenére történt, hódolva tisztelt fejedelme tettének tartotta, s annak hibájaként tekintette volna.

Hogy Erdélynek diplomaticai nyelvében a kormány szó, fentebbi értelme szerint közönségesen használtatik, annak az országgyűlési beszédek, határozatok, s irományok világos bizonyosságai.

Régibb időkben midőn még a magyar nyelv szegényebb, s miveletlenebb volt, azt, mi most kormány név alatt értetik, tanácsai rendnek nevezték. Erről Erdélynek több mint 20 maig is el nem törölt törvényezikkelye szól, melyek közt többek rendelik, hogy azt az ország válaszsza, hogy az ország hűségére is megesküdjék, hogy ha az ország törvénye ellen cselekszik, vagy valamelyik tagja törvény elleni tanácsot adna, nótába incurraljon. Mely sok törvény közül csak az approbata constitutio 3-ik titulusának

1-ső art: legyen említve. Ez így szól: A tanácsi rend azért szokott a fejedelem mellé adhibeáltatni és kötelessége is azt tartja, hogy minden jó és közönséges haszonra nézendő tanácsokat adjon; valakik annak okáért törvénytelen ok nélkül való dolgokra tanácslanak comperta rei veritate, legitimeque citati, et convicti, in notam perpetuae infidelitatis incurraljanak.

Később ezen tanácsrendet gubernium, s consilium névvel fejezték ki — mint az 1-ső Leopold által adott hitlevél, s más törvény-czikkekből kitetszik. Magyarul pedig fő igazgató tanácsnak s kormányzéseknek, vagy kormánynak mondták, és mondják; — e szerint Erdélyben a kormányzék, s kormány teljességgel nem a fejedelmet, hanem mind a diplomaticai nyelvben, s gyakorlatban, mind a közéletben s szokásban éppen egyebet tévén, természetes: hogy alperes is azon szónak értelmében nőtt fel s azt tette magáévá. És legtermészetesebb volt, hogy alperes éppen akkor, t. i. 1834-ben élt, s azon értelemben élt a kormány szóval. Erdély országgyűléséről, lehet mondani annak üléséből jött egyenesen a szatmári gyűlésbe Erdély országgyűléséről, melynek éppen az ottani kormány törvénytelen létezése, s törvénytelen tettei, voltak csaknem egyedüli tárgyai; melyen maga ő felsége is elismerte azon kormány nem törvényes létezését, s helyébe törvény szerint választandót rendelt; hol minden beszélő kénytelen volt a kormány szót a feljebb kifejezett érte-

leben örökké emlegetni, s mind a mellette, mind az ellene szólóktól, és minden színű, és hangulatú tagoktól szüntelen, s valóban az unalomig hallani.

Hogy már nem Erdélyben, hanem magyarországi törvényhatóság gyűlésén is élt, s épen azon értelemben élt alperes a kormány szóval, az, egyebeken kívül azért is természetes, mert miután ezen magyar szónak a két testvérhaza közül az egyikben törvényesen elhatározott értelme van, a másikban pedig sem törvény, sem gyakorlat azon értelem ellen nem létezik, sőt mindkettő tisztán s egyenesen azt bizonyítja: szintoly természetes, mint helyes volt azon szót Magyarországon is, az Erdélyben törvényesen divatozó, — nem pedig más — talán Muszka- vagy Törökországban létező — értelemben venni.

De nem csak az erdélyi szokás birta arra alperest, hogy használja s épen azon értelemben használja a kormány nevezetet: Magyarországon is közönségesen elfogadottnak s használnak tapasztalta azt.

Midőn legelőbb vala szerencséje magyarországi megyei közgyűlésen vitatásokban részt venni (ezelőtt 15 eszt.) nem hallott egyebet, mint a kormánynak az ujonczok és adó dolgában tett lépéseinek nyilvános törvényekből merített hibáztatását, s azon lépések elleni határozatokat.

Midőn 1825-ben legelőbb látta e hazában országgyűlést, csakugyan a kormány elleni pa-

naszokkal nyílt az meg. Alperes tisztelt birái közül nem egy hallott a kormányról vagy tanácsosokról (mely kettőt, mint felebb előadatott, azon országgyűlése is egynek vette) hibáztatva szólani. Miket ezen tisztelt urak, és azon országgyűléseknek több más tagjai, — kik közül most sokan fényes hivatalokban vannak, pör alatt pedig egy sincs, — akkor mondtak és a mikkel a kormány tetteit, tehát a kormányt oly nagyon, s oly kemény kifejezésekkel hibáztatták: ha a kormány s fejedelem szó egyet tenne, s következőleg mind azokat a király sértetlen személyéről mondták volna, ugy bizonyosan nem lennének, és nem lehetnének mostani helyzetökben.

Azon utóbbi más két országgyűlésen is, melyben részt venni alperes szerencsés vala, igen sok tárgyban fordult a kormányról szó; sokan, nagyon sokan hibáztatták annak feles tetteit, mások védték azokat; de azt, hogy a kormányért szólni, s azt hibáztatni ne lehessen, s hogy a kormány egyet tegyen a királylyal, az még a kormány legbuzgóbb védelmezőinek sem jutott eszökbe.

Alperes is a törvényes szokást követve, meggyőződésénél fogva, sokszor szólott kormányról és gyakran azt hibáztatva. Bár többen szokták volt is beszédeit czáfolni, azon, hogy kormányról szólott, és a kormánynak némely tetteit hibáztatva, soha senki is fel nem akadt, s a czáfolatok czélzata, s tartalma csak annak megmutatása volt, hogy a mit ő hibásnak, és

törvénytelennek állított, az nem hibás, s nem törvénytelen, sőt azon böles, s hódolva tisztelt férfiú is, kinek elnöksége alatt szólott, soha még csak nem is figyelmeztette arra, hogy miért szól a kormányról; s feleletre méltatván is beszédét, (mi igen gyakran történt) a beszélőnek csak okait, s állításait ezáfolta. Sőt midőn alperest vagy kétszer beszédeért hibáztatta, akkor sem azt tulajdonította neki hibául, hogy kormányról szól, és annak tetteit feszegeti, hanem vagy állításai alaposságát tagadta, vagy némely felhozott körülményeket, és kifejtett nézeteket, a magok helyökön lévőeknek nem talált. Már pedig ha a kormány a király sérthetlen személyét tehetné, annak bizonynyal emlegetését sem engedte volna; valamint hogy midőn egyik horvátországi követ a felség személyéről szólott, elnökiileg figyelmeztette arra, hogy repraesentativus systemával biró nemzetnek köztanácskozásaiából a fejedelem szent személye megemlékezésének ki kell maradni. Történt ez az 1833-ki januarius 21-én tartott 8-ik országos ülésben. Ugyanazon évben pedig a febr. 20-án tartott országos ülésben egy tisztelt egyházi ur az említett horvátországi követhoz hasonlólag a felség személyét hozván elő, a fenséges elnök a január 21-én kimondott intésre hivatkozván, azt ismételte. Ha a kormány tetteit hibáztatni nem lehetne, ha ezzel királyunk felszentelt személye sértetnék: a fenséges elnök, mint törvényes és buzgó őre a törvényességnek s a királyi méltóságnak, bizonyára egy ily hi-

báztató szavat sem engedett volna hangzani; annyival kevesbé engedte volna elnöksége alatt mindazon száma nélküli vitatásokat s tanácskozásokat folyni, melyeknek mind sérelmek, következtetőleg a kormány hibáztatása volt tárgya.

Mindezeket tekintetbe véve, nem bámulást gerjesztőnek kellett-e lenni alperes előtt annak, hogy miután százak, s ezerek szóltak kormányról, s miután százak, s ezerek hibáztatták azt, s mind a nélkül, hogy elnökök, kormány pártolói, vagy a kir. fiscus, az ellen felszólaltak, vagy azért valaki bepereltetett volna: épen alperes választatik arra, hogy rajta bűnné kovácsolják azt, mi százakban, s ezerekben annyi időközön keresztül nem találtak bűnnek, és hogy rajta is ezt épen akkor tegyék, miután nem rövid polgári pályáján két országban, három országgyűlésen, és tizenkét törvényhatóság számtalan gyűléseiben tizenhat évek lefolyta alatt ugyanazon szóval, ugyanazon értelemben élt, a nélkül, hogy azért bár ki által is hibáztatott volna. stb.

DE BALLACI GÉZA.

Megjegyzendő, hogy a Wesselényi ellen hozott ítélet azon a helytelen „synonimán“ alapítatott, hogy: „kormány“ és „felség“ egy jelentésű szavak. A királyi tábla és hétszemélyes tábla többsége ítéletileg mondotta ki, hogy törvényeink (egy ezer év óta alkotmányos királyság törvényei!) kormány és fejedelem közt különbséget nem tesznek.

